Rayat Shikshan Sanstha's
R.B. Narayanrao Borawake College, Shrirampur
(Affiliated to Savitribai Phule Pune University, Pune)

3.3.3 - Number of books and chapters in edited volumes/books published and papers published in national/ international conference proceedings per teacher during the year

- **Additional Information**

Sr. No. 1

Indian Economy :
Impact of Coronavirus and The Road Ahead

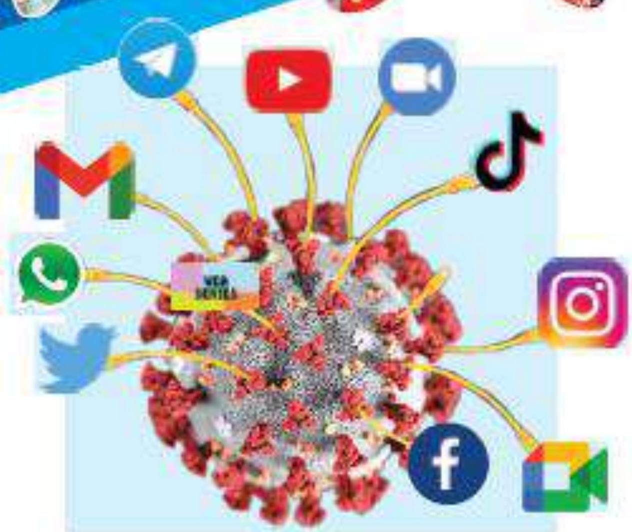

EDITOR

DR. EKNATH MUNDHE

978-93-5566-511-9
ISBN : 978-93-5566-511-9

INDIAN ECONOMY:

IMPACT OF CORONAVIRUS AND THE ROAD AHEAD

ISBN: 978-93-5566-511-9

978-93-5566-511-9

All rights are reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the copyright holder.

©Editor: Dr. Eknath Mundhe

Publisher: Dr. Eknath Mundhe

Address: Department of Economics, S. M. Joshi College, Hadapsar, Pune-28

Phone: 9422234344

Email: esmundheisbn@gmail.com

Edition: First, 15th December 2021

Price: Rs. 100

Cover Page Concept: Dr. Balwant Magdum

CHAPTER-24 172
COVID19 - IMPACTS ON THE INDIAN FLORICULTURE, FRUITS AND VEGETABLES
Shubham Shende

CHAPTER-25 177
BACKWARDNESS OF MUSLIMS AND IMPACT OF COVID-19 ON THEIR LIFESTYLE
Imtiyaz Moulaali Sayyad & Dr. Jagannath Salve

CHAPTER-26 186
IMPACT OF COVID-19 ON SERVICE SECTOR WITH SPECIAL REFERENCE TO LIBRARY AND INFORMATION SERVICES OF ACADEMIC LIBRARIES: A STUDY
Mrs. Manjushree K. Nawale

CHAPTER-27 194
EPIDEMICS, CORONA AND LITERARY BEHAVIOR
Dr. Balwant Magdum

CHAPTER-28 200
CHALLENGES OF GROWTH OF EMPLOYMENT IN COVID-19
Dr. Satish Ghadage and Dr. Nitin Babar

CHAPTER-29 207
THE IMPACT OF COVID 19 PANDEMIC ON EDUCATION
Dr. Nisha Bhagwat Gosavi

CHAPTER-30 212
IMPACT OF COVID-19 ON HIGHER EDUCATION IN INDIA
Dr. Yogita Randhawane

CHAPTER-31 220
IMPACT OF COVID-19 ON FOOD SERVICE INDUSTRY IN INDIA
Dr. Sapna Ashish Nandeshwar

Sr. No. 2

मराठी ग्रामीण आई
स्वरूप आणि शोध

• डॉ. योगिता रांधवणे

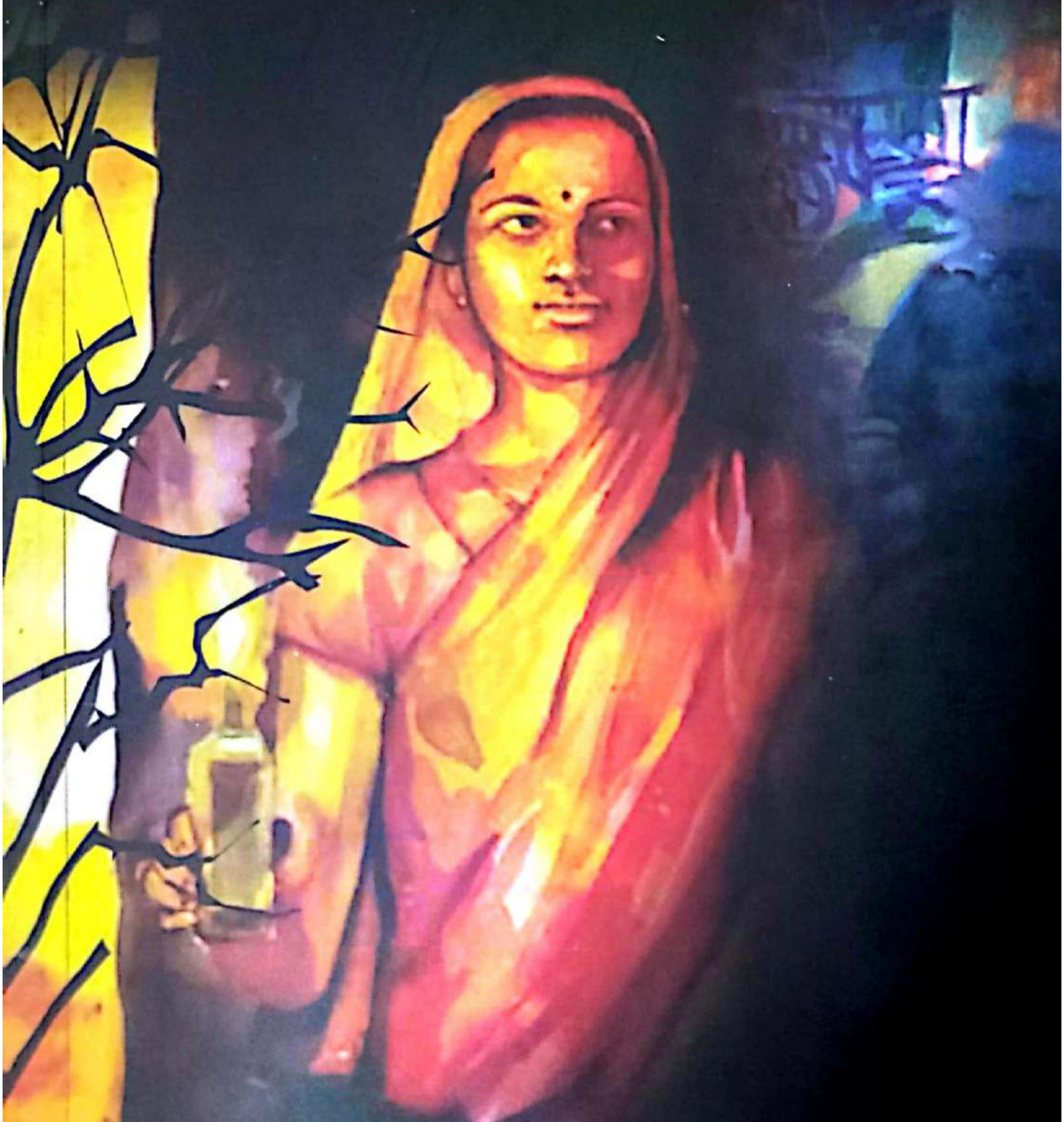

परिचय

नाव - डॉ. योगिता मारुती रांधवणे-गायकवाड

शिक्षण - एम.ए.,बी.एड.,नेट.,पीएच.डी.
एम.ए. मराठी विषयात सर्वप्रथम
दोन सुवर्ण पदकाचे मानकरी (२००८)
पुणे विद्यापीठ,पुणे.

जन्म - २३ जून १९८४

पत्ता - प्लॉट नंबर -६८,शिवनगर,पाईपलाईन रोड,
सावेडी, अहमदनगर पिन-४१४००३
संपर्क क्र.- ८१४९४१४१२६, ९८८१८४९७३९

नोकरी - सहायक प्राध्यापक
सप्टेबर २०१० पासून रयत शिक्षण संस्थेच्या महाविद्यालयात सहायक प्राध्यापक, (मराठी विभाग) म्हणून कार्यरत आहे.

सध्या - रयत शिक्षण संस्थेचे, रा.ब. नारायणराव बोरावके महाविद्यालय, श्रीरामपूर येथे कार्यरत आहे.

लेखन - दै.सकाळ,दै.सार्वमत,दै.लोकमत, नगर टाईम्स या वर्तमानपत्रात साहित्यविषयक व ललित लेखन.

* राज्यस्तरीय ,राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय स्तरावर शोधनिबंध प्रकाशित.
* विविध महाविद्यालयातून 'मराठी भाषा संवर्धन', 'महिला सबलीकरण', 'क्रांतीज्योती सावित्रीबाई फुले', 'रयत माऊली स्व. सौ लक्ष्मीबाई भाऊराव पाटील जीवन कार्य' विषयावर व्याख्याने दिली आहेत.

मेधा
पब्लिशिंग
हाऊस, अमरावती.

मराठी ग्रामीण आई स्वरूप आणि शोध

लेखिका
डॉ. योगिता मारुती रांधवणे

© श्री. अभिमन्यू गायकवाड
प्लॉट नं. ६८, शिवनगर पाईपलाईन रोड
सावेडी, अहमदनगर ४१४००३

प्रकाशक/मुद्रक
संजय रा. महल्ले
मेधा पब्लिशिंग हाऊस
'अक्षरवेल', नरसम्मा कॉलेजजवळ
किरण नगर, अमरावती ४४४६०६ (महाराष्ट्र)
मोबा. ९४२३६२२६६७
E-mail-medhaphouse@gmail.com

प्रथमावृत्ती : १ एप्रिल २०२२

ISBN 978-81-949190-6-3

मूल्य : रु. २५०/-

© सर्व हक्क सुरक्षित. या पुस्तकातील मजकुरातून/चित्रातून व्यक्त झालेल्या विचारांशी प्रकाशक/मुद्रक सहमत असेलच असे नाही. कुठलाही वाद अमरावती न्याय क्षेत्रांतर्गत राहील.

Sr. No. 3

भोगावती शिक्षण प्रसारक मंडळाचे,

भोगावती महाविद्यालय, कुरुकली

मराठी विभाग

नव्वदोत्तरी मराठी साहित्यातील विविध प्रवाह

संपादक

प्रो. डॉ. सविता अशोक व्हटकर

नव्वदोत्तरी मराठी साहित्यातील विविध प्रवाह

संपादक

प्रो. डॉ. सविता अशोक व्हटकर

संपादक मंडळ

प्रा. नमिता अनिलकुमार पाटील । प्रा. रणजीत हसुरकर

प्रा. सविता टिपुगडे । प्रा. विश्वास पाटील

© **संपादकांकडे**

प्रकाशक

दादासाहेब काका जगदाळे

तेजश्री प्रकाशन

महालिंग मळा, यशवंत कॉलनीजवळ,

मु.पो. कबनूर, ता. हातकणंगले,

जि. कोल्हापूर - ४१६ १३८

मो. ८२७५६३८३९६

प्रथम आवृत्ती : २६ जून २०२२

ISBN : 978-93-94617-05-2

मुद्रक

भारती मुद्रणालय

८३२, ई वॉर्ड, शाहूपुरी ४थी गल्ली, कोल्हापूर.

फोन नं.: ०२३१-२६५४३२९

मूल्य : रू. २८०/-

'नव्वदोत्तरी मराठी साहित्यातील विविध प्रवाह' या विषयावरील शोधनिबंधाचे पुस्तक भारती मुद्रणालय, ८३२, ई वॉर्ड, शाहुपुरी ४थी गल्ली, कोल्हापूर येथे छापून तेजश्री प्रकाशन, इचलकरंजी यांनी प्रकाशित केलेले आहे.
या पत्रिकेत प्रकट झालेल्या मतांशी संपादक, प्रकाशक व मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.

अनुक्रमणिका

१. नव्वदोत्तरी ग्रामीण कथा:स्वरूप आणि वाटचाल	डॉ. गवराम ना. पोटे	१७
२. नव्वदोत्तरी मराठी कथेतील शेतकरी चळवळीचे चित्रण	प्रा. विश्वास मा. पाटील	२६
३. नव्वदोत्तरी मराठी दलित कथा	डॉ.चंद्रकांत शं. कांबळे	३५
४. भटक्या-विमुक्तांच्या जातपंचायतीच्या न्याय निवाड्यातील आधारभूत लोककथांचा वाङ्मयीन अभ्यास	डॉ. बाळासाहेब सं.चव्हाण	४७
५. नव्वदोत्तरी मराठी कवितेतील शेतकरी स्त्रियांचे चित्रण	प्रा. नमिता अ. पाटील	५१
६. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि मराठी दलित कविता	डॉ. युवराज दे. भामरे	६५
७. नव्वदोत्तरी ग्रामीण कवितेतील शेतकरीपण	प्रो. डॉ. सविता अ. व्हटकर	७३
८. नव्वदोत्तरीय दलित साहित्यातील कविता	प्रा. श्रीरंग अ. तराळ	८०
९. नव्वदोत्तर दलित कविता	डॉ. सारीपुत्र तुपेरे	९०
१०. जनकविता	डॉ. संगीता घुगे	९६
११. अजीम नवाज राही : शोषितांच्या जीवनाचे बहुपदरी चित्रण करणारी कविता	डॉ. सागर अ. पाटील	१०२
१२. 'बुढाई' कादंबरीतील प्रभावी स्त्री व्यक्तिरेखा : गोकर्णा	कु. प्रा. गीतल भा. बच्छाव	१११
१३. नव्वदोत्तर कादंबरीचे स्वरूप व वाटचाल	हर्षाली बा. खंदारे	११८
१४. नव्वदोत्तरी बाल कादंबरीचे स्वरूप आणि वाटचाल	प्रा. प्रकाश द. साबळे	१२६
१५. नव्वदोत्तर कालखंडातील ग्रामीण कांदंबरीचे विषय वैचित्र्य	डॉ. मधुकर बैकरे	१३१
१६. नव्वदोत्तरी मराठी ग्रामीण कादंबरी	प्रा. सौ. उज्ज्वला अ. देसाई	१३९
१७. नव्वदोत्तरी दलित कादंबरीतील बदललेल्या स्त्रीजीवन जाणीवा	प्रा. सविता सं. टिपुगडे	१४४
१८. नव्वदोत्तरी मराठी ग्रामीण कादंबरी	श्री. विलास स. सुर्वे	१४९

Sr. No. 4

भोगावती शिक्षण प्रसारक मंडळाचे,

भोगावती महाविद्यालय, कुरुकली

मराठी विभाग

नव्वदोत्तरी मराठी साहित्यातील विविध प्रवाह

संपादक

प्रो. डॉ. सविता अशोक व्हटकर

नव्वदोत्तरी मराठी साहित्यातील विविध प्रवाह

संपादक

प्रो. डॉ. सविता अशोक व्हटकर

संपादक मंडळ

प्रा. नमिता अनिलकुमार पाटील । प्रा. रणजीत हसुरकर

प्रा. सविता टिपुगडे । प्रा. विश्वास पाटील

© संपादकांकडे

प्रकाशक

दादासाहेब काका जगदाळे

तेजश्री प्रकाशन

महालिंग मळा, यशवंत कॉलनीजवळ,
मु.पो. कबनूर, ता. हातकणंगले,
जि. कोल्हापूर - ४१६ १३८
मो. ८२७५६३८३९६

प्रथम आवृत्ती : २६ जून २०२२

ISBN : 978-93-94617-05-2

मुद्रक

भारती मुद्रणालय
८३२, ई वॉर्ड, शाहूपुरी ४थी गल्ली, कोल्हापूर.
फोन नं.: ०२३१-२६५४३२९

मूल्य : रू. २८०/-

'नव्वदोत्तरी मराठी साहित्यातील विविध प्रवाह' या विषयावरील शोधनिबंधाचे पुस्तक भारती मुद्रणालय, ८३२, ई वॉर्ड, शाहूपुरी ४थी गल्ली, कोल्हापूर येथे छापून तेजश्री प्रकाशन, इचलकरंजी यांनी प्रकाशित केलेले आहे. या पत्रिकेत प्रकट झालेल्या मतांशी संपादक, प्रकाशक व मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.

अनुक्रमणिका

१. नव्वदोत्तरी ग्रामीण कथा:स्वरूप आणि वाटचाल	डॉ. गवराम ना. पोटे	१७
२. नव्वदोत्तरी मराठी कथेतील शेतकरी चळवळीचे चित्रण	प्रा. विश्वास मा. पाटील	२६
३. नव्वदोत्तरी मराठी दलित कथा	डॉ.चंद्रकांत शं. कांबळे	३५
४. भटक्या-विमुक्तांच्या जातपंचायतीच्या न्याय निवाड्यातील आधारभूत लोककथांचा वाङ्मयीन अभ्यास	डॉ. बाळासाहेब सं.चव्हाण	४७
५. नव्वदोत्तरी मराठी कवितेतील शेतकरी स्त्रियांचे चित्रण	प्रा. नमिता अ. पाटील	५१
६. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि मराठी दलित कविता	डॉ. युवराज दे. भामरे	६५
७. नव्वदोत्तरी ग्रामीण कवितेतील शेतकरीपण	प्रो. डॉ. सविता अ. व्हटकर	७३
८. नव्वदोत्तरीय दलित साहित्यातील कविता	प्रा. श्रीरंग अ. तराळ	८०
९. नव्वदोत्तर दलित कविता	डॉ. सारीपुत्र तुपेरे	९०
१०. जनकविता	डॉ. संगीता घुगे	९६
११. अजीम नवाज राही : शोषितांच्या जीवनाचे बहुपदरी चित्रण करणारी कविता	डॉ. सागर अ. पाटील	१०२
१२. 'बुढाई' कादंबरीतील प्रभावी स्त्री व्यक्तिरेखा : गोकर्णा	कु. प्रा. गीतल भा. बच्छाव	१११
१३. नव्वदोत्तर कादंबरीचे स्वरूप व वाटचाल	हर्षाली बा. खंदारे	११८
१४. नव्वदोत्तरी बाल कादंबरीचे स्वरूप आणि वाटचाल	प्रा. प्रकाश द. साबळे	१२६
१५. नव्वदोत्तर कालखंडातील ग्रामीण कांदंबरीचे विषय वैचित्र्य	डॉ. मधुकर बैकरे	१३१
१६. नव्वदोत्तरी मराठी ग्रामीण कादंबरी	प्रा. सौ. उज्वला अ. देसाई	१३९
१७. नव्वदोत्तरी दलित कादंबरीतील बदललेल्या स्त्रीजीवन जाणीवा	प्रा. सविता सं. टिपुगडे	१४४
१८. नव्वदोत्तरी मराठी ग्रामीण कादंबरी	श्री. विलास स. सुर्वे	१४९

Sr. No. 5

લગ્ન સમાયોજન

સંપાદિત લેખો અને સંશોધન પત્રો

સંપાદકો

પ્રો. (ડો.) અશ્વિન જનસારી

પ્રા. (ડો.) મુકેશ પ્રજાપતિ

અક્ષર બુક એજન્સી, અમદાવાદ

લગ્ન સમાયોજન (સંપાદિત લેખો અને સંશોધન પત્રો)

➢ પ્રો(ડો.) અશ્વિન જનસારી, ➢ પ્રા.ડો. મુકેશ પ્રજાપતિ

પ્રકાશક	:	અક્ષર પબ્લિકેશન શ્રીજી હાઉસ, એમ.જે. લાયબ્રેરી પાછળ, બુક્સ ઈન્ડિયાના ખાંચામાં, એલીસબ્રિજ, અમદાવાદ. ફોન : 079-26585888
ISBN No.	:	978-81-950275-3-8
પ્રથમ આવૃત્તિ	:	2021
પ્રત:	:	200
કિંમત	:	₹ 250/-
ટાઈપ સેટીંગ	:	અક્ષર પબ્લિકેશન શ્રીજી હાઉસ, એમ.જે. લાયબ્રેરી પાછળ, બુક્સ ઈન્ડિયાના ખાંચામાં, એલીસબ્રિજ, અમદાવાદ. ફોન : 079-26585888
મુદ્રક	:	શ્રીજી ઑફસેટ, દુધેશ્વર, અમદાવાદ.

No Part of this Publication can be reproduced in any form or by any means without the prior written permission of the publisher.

D:\RONAK\2021\Ashvin Jansari Sir\Lekh File\Final File

39.	भारतीय परंपरा में कामसूत्र और इसकी प्रासंगिकता डो. संदीप अवस्थी	179 to 184
40.	**Marriages and mutual adjustments** Pravin K. Laheri	185 to 187
41.	**Importance of Mental health in Marital Relationship** Dr. Ajay P Chauhan	188 to 192
42.	**Sex, Sexuality & Marriage** Prof. Dr. Rajendra Singh,	193 to 199
43.	**PSYCHO-SOCIO PERSPECTIVE OF HAPPY MARRIAGE IN THE WELL-BEING OF WOMEN IN THE SOCIETY** DR. MIHIR PRATAP & – DR. VEENA	200 to 206
44.	**FAMILY STRUCTURE IN RELATION TO SAME SEX MARRIAGES** Dr Himashree Kalita	207 to 210
45.	**Impact of the COVID-19 outbreak on Marital Adjustment and Mental Health of Single and Dual EmployeeMarried Couples** Dr. Santosh Bhikaji Gaikwad	211 to 218
46.	**Marital Therapy in Depression** Prof. (Dr.) Ashwin Jansari	219 to 221
47.	**Opinions about their life partner of the students of South Gujarat and Saurashtra: A comparative study** Prof. Dr. Rudresh Vyas & Miss. Bijalbhatt & Mahimna R Vyas	222 to 225
48.	**Social Media and Marital Relationship** Pradeep Mallik	226 to 233
49.	**Reasons Why Divorce in India is Increasing** Dr. Shraddha V Acharya	234 to 238
50.	**SELF-SILENCING AND MARITAL SATISFACTION AMONG INDIAN SPOUSES** Dr. B.S.Parimal and Kavita Gupta	239 to 246

Self Published

ISBN NO: 978-93-5473-486-1

Sr. No. 6

प्रथम वर्ष पदवी परीक्षेच्या सर्व विद्याशाखांसाठी आवश्यक

लोकशाही, निवडणुका आणि सुशासन

Democracy, Election and Governance

प्रा. डॉ. मेघराज एकनाथ औटी

9 789354 734861

Book Title : लोकशाही, निवडणुका आणि सुशासन

Democracy, Election and Governance

Author : डॉ. मेघराज एकनाथ औटी

Dr. Meghraj Eknath Auti

First Edition : 15 June 2021

ISBN : 978-93-5473-486-1

Copyright © 2021 Meghraj Eknath Auti

All Rights Reserved.

Publisher : Self Published

Vithai, Sharad Housing Society, Ashirwadnagar,

Ward No -1, Shrirampur – 413709 (MS, INDIA)

Printed By : Mrs. Pallavi Meghraj Auti

Vithai, Sharad Housing Society, Ashirwadnagar,

Ward No -1, Shrirampur – 413709 (MS, INDIA)

Cost : 100/-

Email : meghrajt75@gmail.com

Sr. No. 7

Amaranath Jagdale

Some Metal Complexes and Their Biological Activities

Co-ordination Chemistry

LAP LAMBERT Academic Publishing

Some Metal Complexes and Their Biological Activities / 978-620-4-19032-7 / 9786204190327

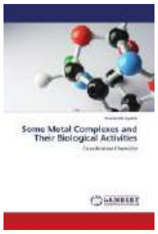

The contents embodied in this book are with respect to, the complexes of Cu(II), Co(II), Ni(II), Mn(II) and Fe(III) synthesized from 2-amino-6-substituted benzothiazoles and their biological activities. The ligands and complex compounds are characterized by using various physicochemical methods.The conclusions drawn from the results obtained from various techniques can be summarized as follows:1) Synthesis and Analytical Data of Ligands and their Metal Complexes. 2)Magnetic Susceptibility of the Complexes 3) Spectroscopic Studies of Cu(II), Co(II), Ni (II), Mn(II), and Fe(III) Complexes -a)a) Electronic Absorption Spectral (EAS) Studies of the Metal Complexes-b) Infrared (IR) Spectral Studies of Complexes4)Thermal Decomposition Studies of Metal Complexes 5)X-ray Diffraction Studies of Complexes 6)Antibacterial and Antifungal Studies of 2-amino-6-substituted benzothiazoles and their Metal Complexes

Book Details:	
ISBN-13:	978-620-4-19032-7
ISBN-10:	6204190326
EAN:	9786204190327
Book language:	English
By (author) :	Amaranath Jagdale
Number of pages:	264
Published on:	2022-04-18
Category:	Inorganic chemistry

Sr. No. 8

Ashwini A.Agale
Anjali S.Rajbhoj

Nickel Oxide Nanoparticles as Dopamine Sensor

LAP LAMBERT Academic Publishing

Nickel Oxide Nanoparticles as Dopamine Sensor / 978-620-4-19999-3 / 9786204199993

This book describes the experimental details of the electrochemical process for the synthesis of Ni nanoparticles. We have used commercially available metal foils for the synthesis of Ni, nanoparticles respectively. The variation in the particles size with respect to stabilizers has also studied. The Ni nanoparticles thus obtained were characterized by UV-Visible Spectroscopy, FTIR, SEM, EDS, TEM, FE-SEM and HR-TEM.Here, we present nanostructured particles of NiO have been successfully synthesized by electrochemical reduction method using TBAB as capping agent at 16mA/cm2. The NiNPs were crystalline in nature and the average crystallite size was found to be 18.22 nm and 21.96 nm respectively. SEM confirms that the particles are in nano size and the appearances of particles are in irregular polygonal and spherical in shape. FE-SEM clearly indicates that particles are spherical and bucky ball like shape.TEM and FE-TEM confirms the cubic structure of synthesized nickel nanoparticles. From TEM images the Ni nanoparticles average size obtained was 22nm and 50nm. In NiO nanoparticles, inter planner spacing from SEAD pattern was in good agreement with XRD pattern.

Book Details:	
ISBN-13:	978-620-4-19999-3
ISBN-10:	6204199994
EAN:	9786204199993
Book language:	English
By (author) :	Ashwini A.Agale Anjali S.Rajbhoj
Number of pages:	56
Published on:	2021-10-20
Category:	Chemistry

Sr. No. 9

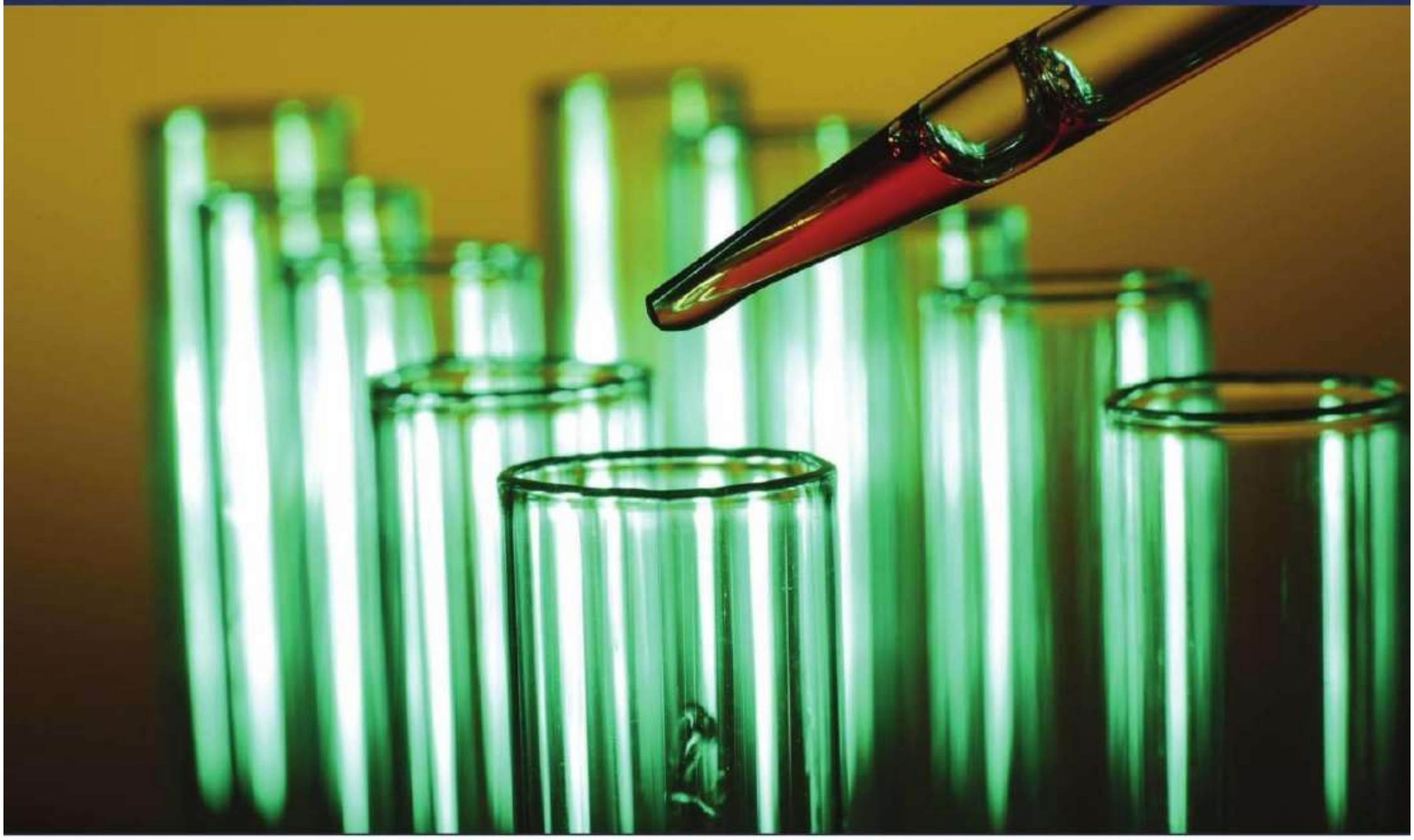

Chandani Shaikh

Spectroscopic characteristics of Rhodamine B and Rhodamine 6G

LAP LAMBERT Academic Publishing

Spectroscopic characteristics of Rhodamine B and Rhodamine 6G / 978-620-3-84674-4 / 9786203846744

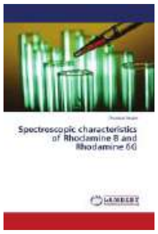

One of the most commonly used dyes, Rhodamine B (RhB) is widely used in industrial purposes, such as printing, dyeing in textile, paper, paints, etc. It is a synthetic and basic dye.It is used as a staining fluorescent dye. RhB is bright-red in color. Rhodamine dyes are used extensively in biotechnology applications such as fluorescence microscopy, flow cytometry, fluorescence correlation spectroscopy.

Book Details:	
ISBN-13:	978-620-3-84674-4
ISBN-10:	6203846740
EAN:	9786203846744
Book language:	English
By (author) :	Chandani Shaikh
Number of pages:	52
Published on:	2021-04-27
Category:	Chemistry

Sr. No. 10

WOODHEAD PUBLISHING SERIES IN ELECTRONIC AND OPTICAL MATERIALS

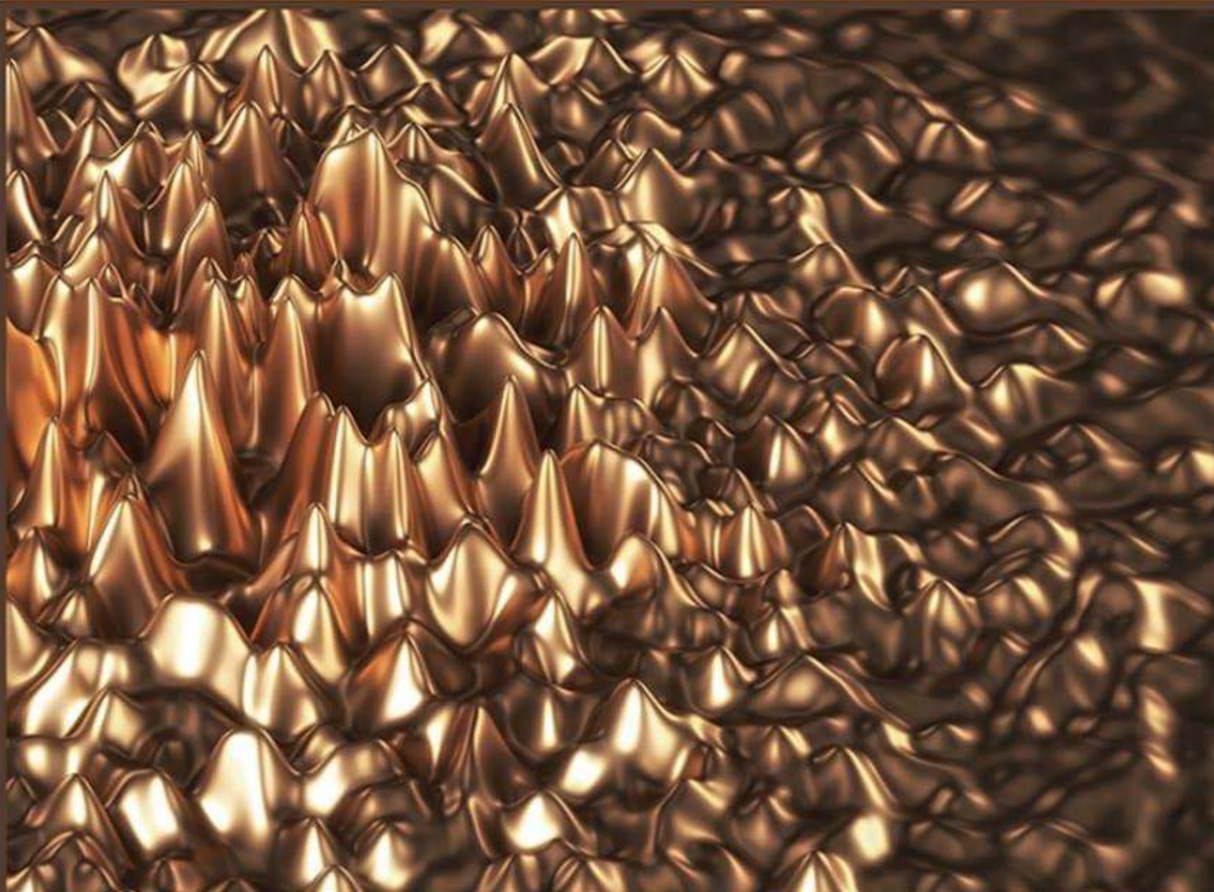

FUNDAMENTALS AND INDUSTRIAL APPLICATIONS OF MAGNETIC NANOPARTICLES

Edited by
CHAUDHERY MUSTANSAR HUSSAIN
KETAKI KETAN PATANKAR

ELSEVIER

Woodhead Publishing is an imprint of Elsevier
The Officers' Mess Business Centre, Royston Road, Duxford, CB22 4QH, United Kingdom
50 Hampshire Street, 5th Floor, Cambridge, MA 02139, United States
The Boulevard, Langford Lane, Kidlington, OX5 1GB, United Kingdom

Copyright © 2022 Elsevier Ltd. All rights reserved.

No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopying, recording, or any information storage and retrieval system, without permission in writing from the publisher. Details on how to seek permission, further information about the Publisher's permissions policies and our arrangements with organizations such as the Copyright Clearance Center and the Copyright Licensing Agency, can be found at our website: www.elsevier.com/permissions.

This book and the individual contributions contained in it are protected under copyright by the Publisher (other than as may be noted herein).

Notices
Knowledge and best practice in this field are constantly changing. As new research and experience broaden our understanding, changes in research methods, professional practices, or medical treatment may become necessary.

Practitioners and researchers must always rely on their own experience and knowledge in evaluating and using any information, methods, compounds, or experiments described herein. In using such information or methods they should be mindful of their own safety and the safety of others, including parties for whom they have a professional responsibility.

To the fullest extent of the law, neither the Publisher nor the authors, contributors, or editors, assume any liability for any injury and/or damage to persons or property as a matter of products liability, negligence or otherwise, or from any use or operation of any methods, products, instructions, or ideas contained in the material herein.

ISBN: 978-0-12-822819-7 (print)

ISBN: 978-0-12-822998-9 (online)

For information on all Woodhead Publishing publications
visit our website at https://www.elsevier.com/books-and-journals

Publisher: Matthew Deans
Acquisitions Editor: Kayla Dos Santos
Editorial Project Manager: Mica Ella Ortega
Production Project Manager: Nirmala Arumugam
Cover Designer: Christian J. Bilbow

Typeset by MPS Limited, Chennai, India

Working together to grow libraries in developing countries
www.elsevier.com • www.bookaid.org

Contents

List of contributors **xvii**
About the editors **xxiii**
Preface **xxv**

Part I Introduction 1

1 Introduction and applications of magnetic nanoparticles **3**
Ketaki K. Patankar, Pragati Jadhav and Ketankumar Gayakvad
1.1 Introduction 3
1.1.1 Categories of magnetic nanoparticles 4
1.1.2 Salient features of magnetic nanoparticles 4
1.1.3 Magnetism in nanomaterials with different shape and size 6
1.1.4 Anisotropy in nanoparticles 7
1.1.5 Various synthesis methods of magnetic nanoparticles 8
1.1.6 Applications of magnetic nanomaterials 16
1.2 Classification and industrial applications of magnetic nanoparticles 21
1.2.1 Nanoparticles 21
1.2.2 Magnetic nanoparticles 23
1.2.3 Applications of magnetic nanoparticles 23
References 30

2 An essential advancement of magnetic nanoparticles **41**
Gunasekaran Vijayasri, Rangaswamy Chinnabba Bhaskar and Jegathaprathaban Rajesh
2.1 Introduction to magnetic nanoparticles 41
2.2 Origin of magnetism 42
2.2.1 Types of magnetic materials 42
2.3 Physical properties of nanomagnetic materials 46
2.3.1 Core–shell model 46
2.3.2 Superparamagnetism 47
2.3.3 Magnetic anisotropic energy 48
2.3.4 Exchange bias effect 48
2.3.5 Magnetic exchange interactions 49
2.4 Synthesis of magnetic nanoparticles 50
2.4.1 Physical methods 50
2.4.2 Chemical synthesis 52

Sr. No. 11

Botany (Paper - X)

Medicinal Botany

T. Y. B. Sc. (Sem. - V) (BO - 3510)

♦ Dr. Bapu K. Avchar ♦ Dr. Kulbhushan W. Pawar

Choice Based Credit System (CBCS)

As Per New Syllabus 2021

SUCCESS PUBLICATIONS

This Text Book is useful for Savitribai Phule Pune University and other Universities as well as Competitive Exams.

(Botany)

Medicinal Botany

T.Y.B.Sc. (Sem. – V) (BO - 3510)

Dr. Bapu Kundlik Avchar
(M.Sc., Ph.D., LL.B.)
Vidya Pratishthan's Arts, Science and Commerce College, Vidyanagari, Baramati.

****

Dr. Kulbhushan W. Pawar
(M.Sc., Ph.D.)
R. B. Narayanrao Borawake College, Shrirampur, Ahmednagar.

SUCCESS PUBLICATIONS
SPECIMEN COPY

2021

Price: 160/-

SUCCESS PUBLICATIONS

Published by
Dr. Rajesh M. Patne
Success Publications
Radha Krishna Apartment, 535, Shaniwar Peth,
Appa Balwant Chowk, Opp. Prabhat Talkies, Pune - 411 030.
Ph. 24434662 Mobile : 9325315464.

Copyrights
With the Publishers

Printed at
Success Publications
S. No. 30/27, Laxmi Industrial Estate, Near Prabhat News Paper,
Dhayari, Pune-41.

Edition
2021

Edited By
Mr. Valmik Gaikwad

Typesetting, Layout
Mrs. Sarita Jadhav

Cover Designing
Miss. Varsha Lokhande

ISBN NO. – 978-93-24457-49-1

No part of this book may be reproduced or copied in any form or by any means [graphic, electronic or mechanical, including photocopying, recording, taping, or information retrieval systems] or reproduced on any disc, tape, perforated media or other information storage device, etc., without the written permission of the publishers.
Every effort has been made to avoid errors or omissions in this book. Inspite of this errors may creep in. Any mistake, error or discrepancy noted may be brought to our Notice which shall be taken care of in the next edition. It is Notified that publisher shall not be responsible for any damage or loss of action to anyone of any kind in any manner, therefrom. It is suggested to all the readers, always refer original references wherever necessary.

Sr. No. 12

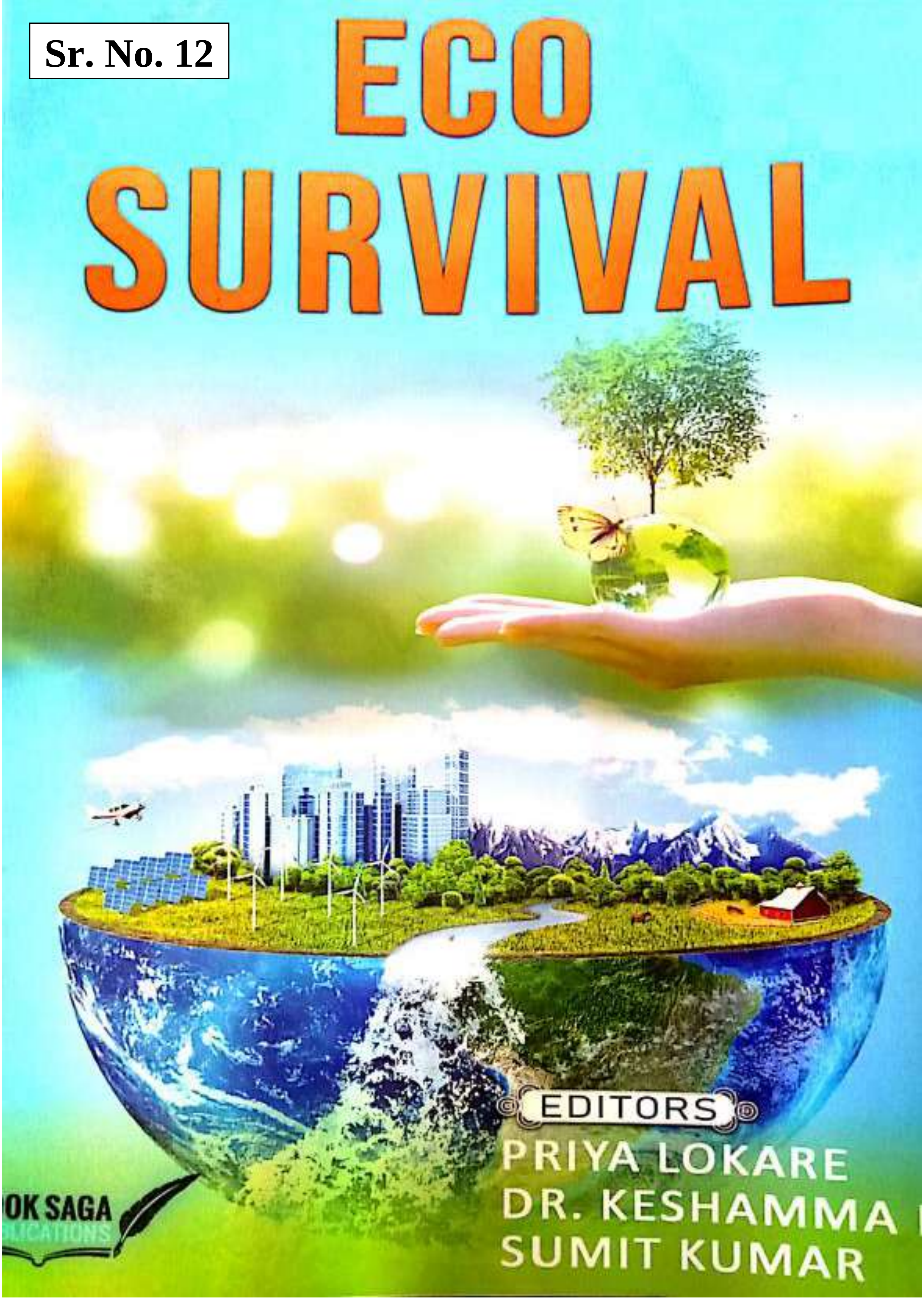
ECO
SURVIVAL
EDITORS
PRIYA LOKARE
DR. KESHAMMA
SUMIT KUMAR
OK SAGA

Copyright © 2022 Book Saga Publications
Eco Survival

All rights reserved. This book or any portion thereof may not be reproduced or used in any manner whatsoever without the express written permission of the publisher except for the use of brief quotations in a book review.
The views and results expressed in various articles are those of the authors and not of editors or publisher of the book.

ISBN- 978-93-5607-025-7

Editors: Priya Lokare, Dr. Keshamma E., Dr. Sumit Kumar

Published by: Book Saga Publications
Rahuri Factory, Rahuri, Ahmednagar, Maharashtra, India, 413706.
Website - www.booksagapublications.com
E-mail - contact@booksagapublications.com

A Review on Consequences of Plastic Pollution and its Potential Solutions

Prerana D. Jadhav and Kulbhushan W. Pawar

Department of Botany, R.B. Narayanrao Borawake College, Shrirampur, Dist.-Ahmednagar

E-mail -preranajadhav015@gmail.com

Abstract

Plastic is made up of synthetic and semisynthetic organic compounds. It is used to fulfill the needs of everyday life. The plastic products are inexpensive, low budget, lightweight, strong, durable, corrosion-resistant. So the demand for plastic products is increasing day by day. All types of plastics that are macroplastic, microplastic, and even nano plastic, ultimately cause pollution. It adversely affects the humans, wildlife, wildlife habitats, and survival of populations inhabiting the ecosystems. So there is a need to make people aware and educate them to reduce the usage of plastic and plastic products. Plastic pollution can be reduced by reusing and recycling plastic goods by reducing the usage of products and replacing plastic products with biodegradable options.

Keywords- Plastic products, land pollution, water pollution, air pollution, microplastic, nanoplastic, biodegradable plastic.

Plastic is a polymer made of various synthetic and semisynthetic organic compound materials (Jieru Y. *et al.*, 2022). It is used to fulfill needs in everyday life (Anderson A. de S. M. et al, 2017), including in fields like industries, agriculture, medicines, and many others because it has low cost, good conductivity, and durability (Jieru Y. *et al.*, 2022). Plastic is usually inexpensive (Bhupendra K. *et al.*,2020), (Obebe S. B. *et al.*,2020), low budget, lightweight, strong, durable, corrosion-

Sr. No. 13

SPPU
NEW SYLLABUS

T.Y.B.Sc. ▪ SEM. V-VI ▪ PAPER - V

BOTANY

(CBCS PATTERN)

BO 355 ▪ Cell and Molecular Biology

BO 365 ▪ Advanced Plant Biotechnology

As per U.G.C. Guidelines and also on the basis of revised syllabus of

Savitribai Phule Pune University, Pune

with effect from June, 2021 (CBCS Pattern), Also useful for all Universities.

T.Y.B.Sc. | Sem. V-VI | PAPER - V

BOTANY

(CBCS PATTERN)

BO 355 ▪ CELL AND MOLECULAR BIOLOGY

BO 365 ▪ ADVANCED PLANT BIOTECHNOLOGY

- A U T H O R S -

DR. B. A. PATIL (Retd.)
Head, Department of Botany
Coordinator, Biotechnology and Microbiology
New Arts, Commerce and Science College,
Ahmednagar

DR. A. M. BHOSALE
Head, Department of Biotechnology,
Padmashri Vikhe Patil College of Arts,
Science and Commerce Pravaranagar,
Loni.

DR. K. W. PAWAR
Department of Botany,
R.B.N.B. College,
Shrirampur, Ahmednagar

PROF. MEGHA C. KANDEPALLI
Department of Biotechnology
New Arts, Commerce and
Science College, Ahmednagar

SPECIMEN COPY

Prashant

Prashant Publications

Prashant Publications

© Reserved

BO 355 ▪ CELL AND MOLECULAR BIOLOGY
BO 365 ▪ ADVANCED PLANT BIOTECHNOLOGY

T.Y.B.Sc. | Sem. V-VI | PAPER - V

Publisher and Printer
Prashant Publications
3, Pratap Nagar, Shri Sant Dnyaneshwar Mandir Road,
Near Nutan Maratha College, Jalgaon 425001.

. Phone . Website . E-mail
(0257) 2235520, 2232800
www.prashantpublications.com
prashantpublication.jal@gmail.com

. First Edition . ISBN . Type Setting
December, 2021
978-93-92425-02-8
Prashant Publication

Price : ₹ 250/-

Prashant Publications *app for e-Books*
e -Books are available online at
www.prashantpublications.com / kopykitab.com

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying (xerox copy), recording or otherwise, without the prior permission.

Sr. No. 14

ISBN: 978-93-91768-33-1

Radhanagari Wildlife Sanctuary: A Geo-Environmental and Biodiversity Study

Dr. Sanjay Baburao Sangale

Bhumi Publishing

First Edition: 2022

Sr. No. 15

GREEN HOUSE FARMING PRODUCTION AND MARKETING

DR.S.B.SANGALE

GREEN HOUSE FARMING PRODUCTION AND MARKETING

About the Author

DR. S.B. SANGALE M.A./B.Ed./M.Phil./Ph.D, Working as Assistant Professor in Geography in Rayat Shikshan Sanstha's R.B.N.B College, Shrirampur, Dist: Ahmednagar. (Maharashtra). Rank Holder in B.A Geography of S.P.P. University, Pune. Awarded Research Fellowship of UGC, New Delhi for the period 2014-2016. Awarded Ph.D in Greenhouse Farming by Shivaji University,Kolhapur. (Maharashtra). One Patent Published in The Patent Office Journal No.14/2022 Dated 8th April 2022. Awarded M.Phil in Radhanagari Wildlife Sanctuary. Worked as a Principal investigator in Minor Research Project funded by UGC,New Delhi. Recognition as a Ph.D research Guide of S.P.P.University,Pune and Four Students registered their Ph.D degree under his supervision. About 25 research papers published in various UGC approved and care listed journal. Attended 80 National / International level Conference in India.

About The Book

The greenhouse produce is already gaining grounds worldwide, and a gamut of environmental concerns are leading to increasing implementation of the same which is enhancing the size of the greenhouse produce market that was valued to be $5.3 billion as of 2018. Furthermore, the demand for the same is projected to observe a healthy compound annual growth rate of 9.10% during the forecast period of 2019 to 2025.Owing to the prevalent plantation of fruits and vegetables in the countries of North America such as the US, Mexico, Greenland, and others, the greenhouse produce market is making strides in the region. This is also attributed to the dearth of land in the region which is the main reason the government is also taking initiatives such as greenhouse produce and creating plantation setups in urban regions in order to suffice the demand for fruits and vegetable. Another factor that is attributable to the growing opportunities in North America is the fact that the consumers are driven by quality and variety that is leading to a fairly favorable pricing scenario for the prominent vendors and the blossoming businesses in the greenhouse produce market.

Contents

Introduction • Geography Profile of Study Area • Historical Perspective, Growth and Development of Greenhouse Farming • Growth and Distributional Pattern of Greenhouse Farming • Production and Marketing • Problems of Greenhouse Farming • Conclusions and Suggestions.

Also available at : flipkart amazon

ISBN 978-93-90775-98-9

9 789390 775989

₹1425/-

International Publications

Publishers & Distributers

6A/540, Avas Vikas, Hanspuram

Kanpur-208 021

Email : internationalpub09@yahoo.com

Website : www.internationalpublication.in

Sr. No. 16

स्वातंत्र्यपूर्व आणि स्वातंत्र्योत्तर भारतातील सामाजिक चळवळी

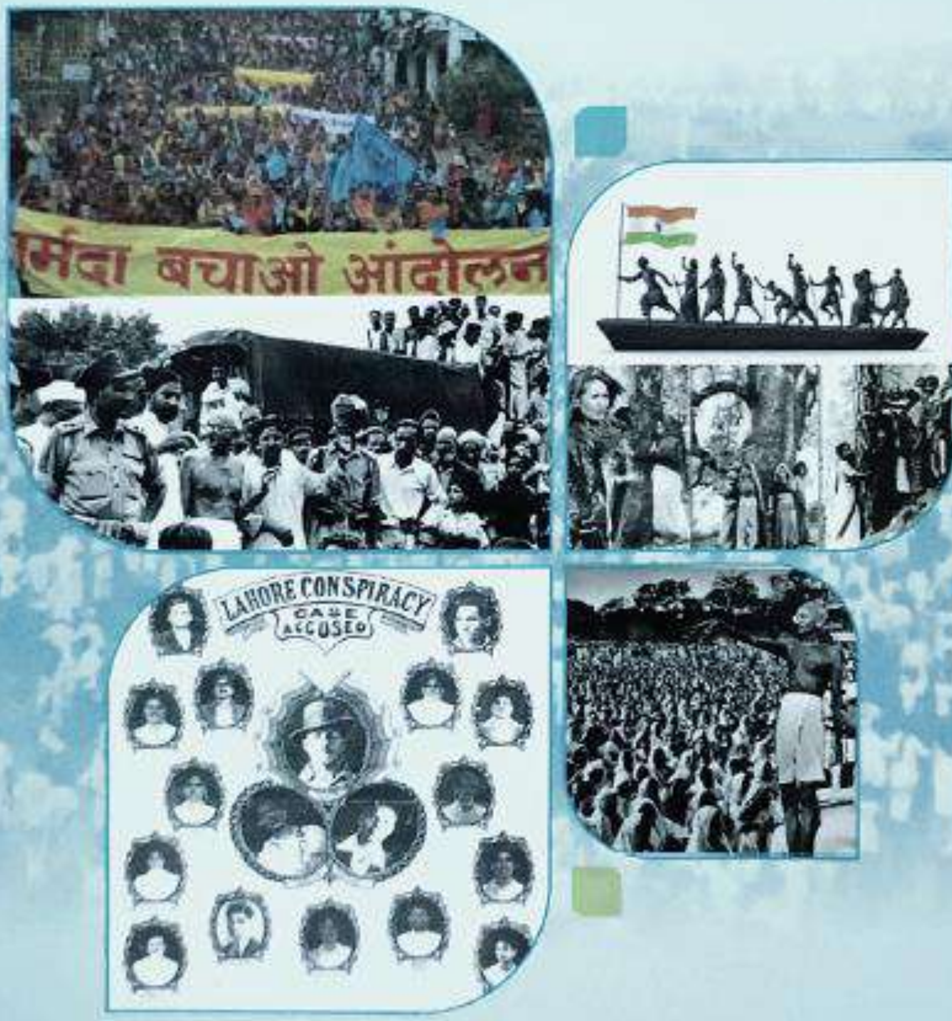

संपादक

डॉ. गणेश शंकर विधाटे

स्वातंत्र्यपूर्व आणि स्वातंत्र्योत्तर भारतातील सामाजिक चळवळी

डॉ. गणेश शंकर विधाटे
राधाबाई काळे महिला महाविद्यालय, अहमदनगर.

© डॉ. गणेश शंगर विधाटे
रयत शिक्षण संस्थेचे राधाबाई काळे महाविद्यालय
अहमदनगर
rkmm.history1989@gmail.com

प्रकाशक / वितरक
डॉ. चांगदेव बंडगर
ज्ञानज्योत प्रॉडक्शन प्रा. लि., कोल्हापूर
८२१/३, कुरुल, ता. मोहोळ, जि- सोलापूर ४१३२१३.
संपर्क : ९६६५६५०६३२, ९५९४३००१११

प्रथमावृत्ती : १४ जानेवारी, २०२२

ISBN : 978-81-954085-9-7

मुखपृष्ठ :
सचिन भोसले, कोल्हापूर

मुद्रक :
भारती डिजीटल
८३२, ई वॉर्ड, शाहूपुरी ४ थी गल्ली,
कोल्हापूर- ४१६ ००१
फोन : (०२३१) २६५४३२९

किंमत : ₹ २४९/-

या पुस्तकातील कोणत्याही भागाचे पुनर्निर्माण अथवा वापर इलेक्ट्रॉनिक अथवा यांत्रिकी साधनाने फोटोकॉपिंग, रेकॉर्डिंग किंवा कोणत्याही प्रकारे माहिती साठवणुकीच्या तंत्रज्ञानातून प्रकाशकांच्या परवानगीशिवाय करता येणार नाही. सर्व हक्क राखून ठेवले आहेत. या पुस्तकातील सर्व मतमतांतरे लेखकाची आहेत. त्यास प्रकाशक...

१५. स्वातंत्र्योत्तर काळात स्वातंत्र्याचे बदलते स्वरूप.../
प्रा. अमोल रावसाहेब बुचुडे ११३

१६. ब्राह्मणेतर चळवळ / प्रा. सचिन ज्ञानेश्वर मोरे १२१

१७. भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यातील क्रांतिकारकांचे योगदान /
प्रा.डॉ. राजेंद्र रासकर १२९

18. Contribution of Women to Indian History and Culture /
Dr. Nalini Avinash Waghmare 135

19. "Mahatma Phule: A Revolutionary Social Reformer in
Modern India / Dr. Sonawane Jagdish Chhaburao 141

20. Women's Participation in Post-Independence
Environmental Movement in India / Dr. Sachin N. Pawar .. 147

21. Tracking the Blueprint of Library Management :
Alexandrian to the Modern World /
Dr. Rajendra M. Marwade 155

22. United Maharashtra Movement and Telugu Padmashali
weavers in Solapur City / Dr. Ambadas Dharma Ket 165

23. Social history through the biographical writings of
Dhananjay Keer / Prof. Raju Gholap 175

24. Greco-Roman Mythological Creatures and Demigods,
Gods in thePopularly Known Indra Panel of Bhaje
Cave Complex / Samir Mankar 179

25. "Agricultural Marketing Services in India" /
Dr. Banderao A.Tarhal 189

२६. हिंदी साहित्य में अभिव्यक्त प्रेमचंद का सामाजिक आंदोलन /
डॉ. राजाराम कानडे १९५

Sr. No. 17

SOCIO-ECONOMIC STATUS OF WOMEN

A Geographical Perspective

Dr. Sachin Pawar

No part of this book may be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical including photocopying, recording or by any information storage and retrieval system without permission in writing from the publishers.

ISBN : 978-93-84662-27-1

Book	:	**Socio-Economic Status of Women : A Geographical Perspective**
Writer	:	**Dr. Sachin Navnath Pawar**
©	:	***Writer***
Published by	:	**Roli Book Distributors** **164 B, Anand Bihar Naubasta** **Kanpur-208 021** **Mobile : 07379494578**
1st Published	:	**2022**
Price	:	**1195.00**
Lasertypeset	:	**Vishnu Graphics** **Kanpur**
Printed by	:	**Aryan Digital Press, Delhi**

Price : Rs. One Thousand One Hundred Ninety Five Only

Sr. No. 18

Recent Trends in Library and Information Science

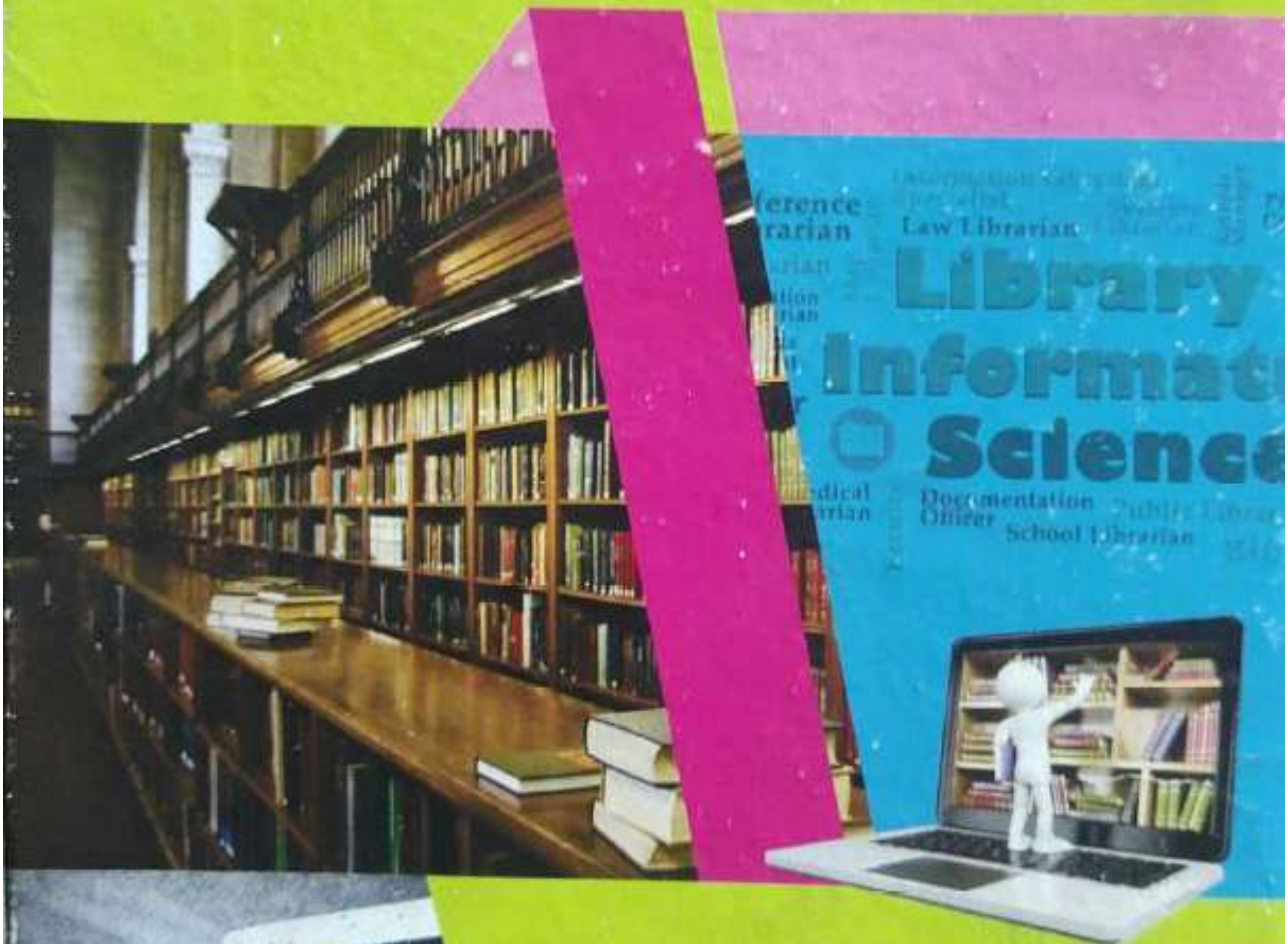

Editor,
Dr.Rajeev R. Paithankar
Shankar A. Dhande

KNOWLEDGE WORLD PUBLICATION

7.	Mobile Reference Services as Reference Library in the Sack *Dr. B. V. Chalukya*	*83-93*
8.	RFID Implementation in Libraries Advantages & Disadvantages *Dr. Arjun Baburao Anandkar*	*94-104*
9.	Library Automation using ILMS: A Case Study of CES's Dr. A.B. Telang ACS College Library. *Dr. Uday Maruti Jadhav*	*105-116*
	Section- 2 **E-Resources, Collection, Preservation and OER**	
10	Collection Development of E-Books: Tips for Academic Library *Dr. Avijit Dutta*	*119-131*
11	Management of e-Resources in Academic Libraries *Dr. S. L. Jadhav*	*132-139*
12	Impact of Open Access E-Resources on Higher Education *Dr. Subhash B. Ahire*	*140-149*
13.	E-Books: Is it the Future of Collection Building in Academic Libraries? *Najmun Nessa*	*150-157*
14.	Conservation of Library Resources in Digital Age *Dr. A.R. Kaldate & Mr. A.P. Bhande*	*158-171*
15.	Open Education Resources (OER) and Present Status in India *Dr. Hariprasad Bidve & Syed Fayyaz Mohsin*	*172-183*

RECENT TRENDS IN LIBRARY AND INFORMATION SCIENCE
Edited by: Dr. Rajeev. R. Paithankar and Shankar. A. Dhande
ISBN: 978-81-949113-8-8
Edition:2021
Published by: Knowledge World Publication, Beed (India)

8

RFID Implementation in Libraries Advantages & Disadvantages

Dr. Arjun Baburao Anandkar
Librarian, R.B. Narayanrao Borawake College, Shrirampur,
Dist. Ahmednagar – 413709 (M S)

Abstract:

This paper describes Radio Frequency Identifications (RFID) and its importance particularly in libraries. It is combination of radio frequency technology and microchip technology. This technology helps to replace the barcode technology. The system is fastest, easiest & effective to track, locate and manage library collection in an effective way. The RFID system provide excellent security, stock verification and inventory options for managing library.

Keyword: Radio Frequency Identification (RFID), RFID Technology. Information and communication technology, Library Security.

I. Introduction:

RFID is a technologically oriented modern an innovative automated library concept. An RFID system have three important components such as tag, a reader and supporting hardware and software etc. RFID helps in automatic identification and tracking of library materials.

Sr. No. 19-42

ISBN 978-81-957306-0-5

Rayat Shikshan Sanstha's

R. B. Narayanrao Borawake College, Shrirampur

NAAC Accredited 'A +' Grade (CGPA – 3.44)

Affiliated To Savitribai Phule Pune University, Pune

Two Day's

INTERNATIONAL E- CONFERENCE

(ICCTHS-2022)

18th & 19th May 2022

PROCEEDING

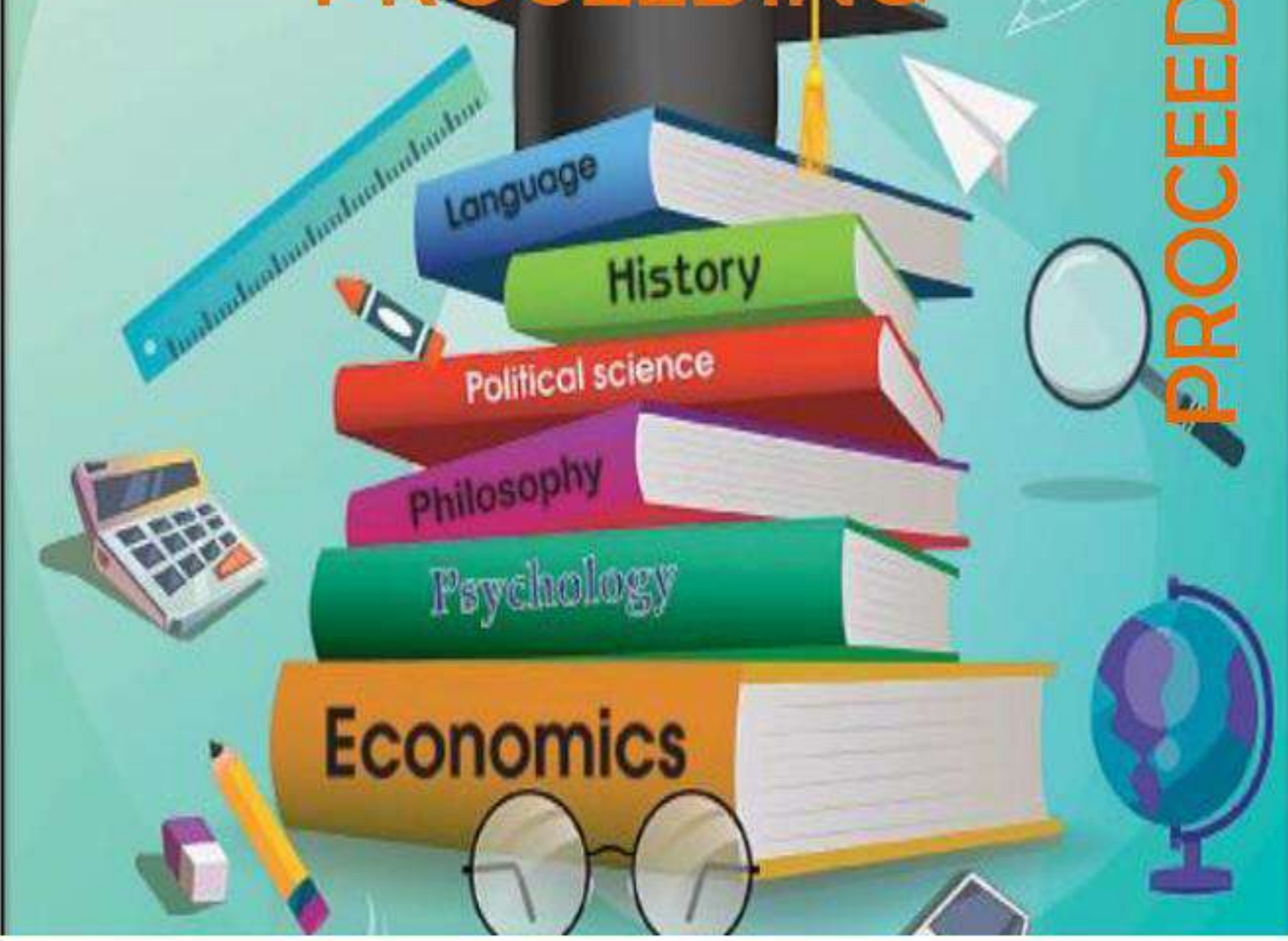

INTERNATIONAL E- CONFERENCE

on

Contemporary Trends in Humanities and Social Science

ISBN 978-81-957306-0-5

Index

Sr. No	Title of the Paper & Author	Page No.
1.	Contemporary Trends In Humanities & Social Sciences – Dr. Gargi Bhattacharya	1-3
2.	Implementation Of National Education Policy 2020: National Professional Standards For Teachers - Dr. Ujjwala Sadaphal	4-7
3.	Social Media And Political Socialization In India: Theoretical-Empirical Perspectives For Research - Haresh A. Khairnar	8-12
4.	The Process And Importance Of Political Socialization: Analysis In The Context Of Indian Democracy - Dr. Babasaheb Sakharam Tonde	13-16
5.	Transforming Literature During Pandemic: An Overview - Mr. Prashant Rajendra Shishupal	17-18
6.	The Issues Of The Marginalized In The Writings Of Savitribai Phule- Dr. Saykar Satish Govind	19-21
7.	"A Study Of Employees Satisfaction With Special Reference To District Rural Development Agency (Drda) Ahmednagar (M.S.)" - *Mr. Thorat Rahul Dagadu, Dr. Satish D. Jagtap, Dr. Meghana M. Bhosale*	22-28
8.	Psychologists In Diabetes Care Settings: Role, Benefits, And Challenges - Shaikh Ezaz Abdulsattar	29-34
9.	To Study Of Adjustment Of Students In Ashram Schools And Private Schools - Mr. Khilare Sandeep Sitaram	35-39
10.	Community Mental Health And Covid-19 Outbreak - Dr. Santosh B. Gaikwad	40-44
11.	Hybrid Learning : An Educational Approach - Dr. Anil Kisan Karwar	45-48
12.	Major Innovative Practices In Teacher Training Programme - Dr. Sharad B.Ingawale	49-51
13.	Management Of Psychological Techniques In Dealing With Stress - Mr. Narote Goraksha Laxman	52-56
14.	नारी विमर्श : एक अध्ययन - प्रो. डॉ. अनुप दळवी	57-60
15.	दामोदर मोरे के काव्य की संवेदना - प्रा. बापुसाहेब बाबासाहेब थोरात	61-65
16.	साहित्यिक अनुसंधान के भेद - डॉ. बाबासाहेब भुजाडे	66-69
17.	मनोज सोनकर के काव्य में किसान – विमर्श - स. प्रा.सोनाली रामदास हरदास, प्रा.डॉ.अशोक धृपद गायकवाड	70-73
18.	हिंदी साहित्य और दलित विमर्श - *प्रा.डॉ. बाचकर बाळासाहेब धोंडीराम*	74-77
19.	स्वातंत्र्य चळवळीतील 'दिनमित्र 'या वृत्तपत्राचे योगदान - डॉ.सुनिल.पी.खिलारी	78-81
20.	परीघाबाहेरील वंचितांचे समाजवास्तव आणि साहित्यचित्रण - प्रा.उज्ज्वला भोर	82-91
22.	माझ्या लेखनातील वंचित समूहाचे विश्व - डॉ. संतोष पद्माकर पवार	92-95
23.	२००० नंतरच्या कादंब-यातील (निवडक) बदलत्या समकालीन वास्तवाचे स्वरूप किंवा चित्रण. - डॉ. बाळासाहेब शेळके	96-103
24.	प्राचीन मराठी साहित्यातील वंचितांचे चित्रण - डॉ. कैलास सोनू महाले	104-106
25.	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण -१९८६ आणि राष्ट्रीय शिक्षण धोरण-२०२० चा आकृतिबंधाच्या दृष्टीने तुलनात्मक अभ्यास - डॉ. अशोक सटवा माहुरे	107-111
26.	नव्वदोत्तरी मराठी ग्रामीण कादंबरीतील बदलते ग्रामजीवन आणि स्त्रीजीवन - डॉ. योगिता मारुती रांधवणे	112-115
27.	भारत आणि संयुक्त राष्ट्रे - डॉ. मेघराज एकनाथ औटी	116-118
28.	कोव्हिड १९ चे भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेल्या परिणामांचा अभ्यास - प्रा. सत्याप्पा शंकर कोळी	119-122
29.	नवीन शैक्षणिक धोरण -२०२० आणि शालेय व्यवस्थापन - डॉ.सोनुने.एस.एस	123-125
30.	समकालीन ग्रामीण कादंबरी आणि वास्तव - डॉ. जितेंद्र शामसिंग गिरासे	126-129
31.	प्राचीन भारतीय मंदिर स्थापत्यकलेचा उदय आणि विकास - श्री. पारधी रवींद्र पुनाजी	130-133
32.	भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यातील वृत्तपत्रांचे योगदान - प्रा. सुरेखा रामदास लगड	134-136
33.	एकविसाव्या शतकातील नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 - डॉ. निलिमा अंबाडकर	137-142
34.	समकालीन सामाजिक वास्तवाचे चित्रण करणारी 'खरडछाटणी' - दत्तात्रय बाळासाहेब सोनवणे	143-146

 ISBN 978-81-957306-0-5

परीघाबाहेरील वंचितांचे समाजवास्तव आणि साहित्यचित्रण

प्रा. डॉ. उज्ज्वला भोर,

रा.ब.नारायणराव बोरावके कॉलेज, श्रीरामपूर.

भारत हा आशिया खंडातील सर्वात मोठी व समृद्ध लोकशाही असलेला देश म्हटला जातो.या देशात जसे वेगवेगळ्या जाती,धर्म,पंथ व प्रदेशाचे लोक राहतात;तसेच यापैकीच एका वर्गातील असूनही यात स्थान नसलेले असेही लोक राहतात.या पार्श्वभूमीवर विचार करता ,स्वातंत्र्योत्तर काळात 'भारतीय प्रजासत्ताक लोकशाही' अस्तित्वात येऊन स्वातंत्र्य,समता,बंधुता व सामाजिक न्याय या मूल्यांच्या आधारे शेकडो वर्षे वंचित,उपेक्षित,शोषित राहिलेल्या समाज घटकांना मुख्य प्रवाहधारेत म्हणजेच समाज परिघाच्या आत येण्याच्या दृष्टीने कायदेशीर मार्ग मोकळा झाला.असे असले तरी मात्र,काही घटक वंचित,उपेक्षित,शोषितच राहिले.अपमान,हेटाळणी,तुच्छता,शोषण वाट्याला आलेले हे घटक म्हणूनच स्वातंत्र्याच्या पाऊणशतकी वाटचालीतही 'वंचीतातील वंचित' ठरून समाज परिघा बाहेरच ठेवले गेलेले म्हणावे लागतात.अशा वंचीतांमध्ये प्रामुख्याने समावेश होतो तो,वेश्या/वारांगना आणि तृतीय पंथी /हिजडा समुदायाचा.

लोकशाही व्यवस्था आदर्श आणि अधिक सुदृढ,सामर्थ्यशाली बनायची असेल तर,सर्वच घटकांचा सारखाच विकास होण्याची गरज असते.हे लक्षात घेता,या परिघाबाहेरील वंचितांविषयीचा शासन व समाज दृष्टीकोन बदलणे आवश्यक ठरते.हे कार्य करण्यात साहित्यासारख्या प्रभावी माध्यमांचे मोठे योगदान लाभू शकते.अर्थात,त्यासाठी या उपेक्षित,तिरस्कृत वंचितांच्या जीवन जाणीवा साहित्यिकांच्या ठिकाणी जागृत होणे ,त्यातून त्यांचे जीवन वास्तव रेखाटणारे चित्रण साहित्यातून होणेही महत्वाचे.या दृष्टीनेच प्रस्तुत निबंधातून वंचीतातील वंचित अर्थातच,वेश्या व तृतीय पंथीयांच्या जीवन वास्तवाचा आणि समकालीन साहित्यातून होणाऱ्या त्याच्या चित्रणाचा, शोध घेण्याचा प्रयत्न आहे.

- **वंचित समाज घटक: संकल्पना,स्वरूप व व्याप्ती**

भारतात शेकडो वर्षे अस्तित्वात असलेल्या चातुर्वण्य समाज व्यवस्थेने स्त्री-शुद्र,अनुसूचित जाती –जमातीच्या लोकांना,भटक्या विमुक्तांना अनेक बंधनांनी बांधून मानवाधिकारापासून वंचित ठेवलेले होते.जागतिक पातळीवर या वंचितांच्या इतिहासाची कल्पना मांडून इटालियन तत्वज्ञ ऑटोनियो ग्रामची याने वंचितांकडे लक्ष वेधण्याचे ,तर महाराष्ट्रात महात्मा फुल्यांनी आपल्या 'गुलामगिरी'ग्रंथातून शुद्रातिशुद्रांचा इतिहास उलगडण्याचे आणि शोषकांच्या वास्तवाकडे लक्ष वेधण्याचे काम केले.या पार्श्वभूमीवर दाहक वास्तवाची जाणीव जागृत झालेल्या डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरानी'हु वेअर द शुद्राज'आणि 'अनटचेबल्स'*१ अशा ग्रंथ लेखनाबरोबरच भारतीय प्रजासत्ताकाच्या संविधानाची मांडणी करतांना सर्वच घटकांना स्वातंत्र्य,समता,बंधुता,सामाजिक न्याय या मूल्यांचा लाभ होण्याची दृष्टी ठेवली.त्यासाठीची कलम व मार्गदर्शक तत्वे ठरविताना आवश्यक त्या बाबींची स्पष्टपणे मांडणी केली.ही मांडणी लक्षात घेऊन वंचित घटकांची संकल्पना,स्वरूप ठरविणाऱ्या व्याख्या केल्या गेल्या.त्या पुढीलप्रमाणे ---

१.''समाजाने ज्यांना सर्व मानवाधिकारापासून वंचित,उपेक्षित ठेवले असे समूह म्हणजे वंचित'' *२

२. "वे समूह जो आम जनता की तुलना मे अधिक गरीबी और सामाजिक बहिष्कार के शिकार होते है!'' *३

३.''जिसे समाज की मुख्य धारा से हाशील पर धकेल दिया जाता है!ऐसे समूह संसाधनो तक पहुंच सुनिश्चित करणे तथा सामाजिक जीवन में सहभागिता हेतू संघर्षरत रहते है!ये प्राय: अल्पसंख्याक समूह के अंतर्गत आते है! *४

35.	मराठीतील वंचित साहित्याची वाटचाल व आव्हाने - श्री. प्रकाश दत्तात्रय साबळे	147-151
36.	समकालीन स्त्रीलेखिका प्रिया तेंडूलकर यांच्या कथांतील स्त्रीव्यक्तिरेखा - कु. गितल भाऊसाहेब बच्छाव	152-159
37.	मराठी साहित्यातील समकालीन वास्तव चित्रण - प्रा.भाऊसाहेब कांबळे	160-163
38.	ललितगद्यातील मुक्तगद्य - ज्योती सुधाकर चव्हाण	164-168
39.	मराठी साहित्यातील भटक्या-विमुक्त जमातींचे सांस्कृतिक परिपेक्ष्य - अतुल तुकाराम झंजाड	169-173
40.	मराठी साहित्यातील वंचित व विस्थापितांचे चित्रण - रमजान गुलाब तडवी, डॉ. उज्जवला भोर	174-179
41.	जागतिक हवामान बदलाचा सर्वसमावेशक आर्थिक विकासावरील परिणाम - कु. प्रीती माघाडे, कु. कीर्ती कुमावत, कु. कावेरी थोरात, कु. पायल ताथेड	180-182
42.	लोकशाही, निवडणुका, व प्रसारमाध्यमे यांचा सहसंबंध - कु . गायत्री काळे, कु. प्राजक्ता धनेधर, कु. सायली दळे, कु. कल्पना गायकवाड	183-184
43.	मानसिक विकृती व उपचार पद्धती - कु.पायल बाबासाहेब ढगे	185-188
44.	आंतरक्रिया विश्लेषण : विधी आणि उपयोजन - धनवटे आदेश गोरख	189-193
45.	बोधात्मक उपचार पद्धती व उपयोजन - कु. गायत्री वैजनाथ उदेवाळ	194-198
46.	बोधात्मक उपचार: विधी आणि उपयोजन - मुजम्मील कलंदर शेख	199-201
47.	सल्लार्थी केंद्रित उपचार व उपयोजन - थोरात प्राजक्ता राजेंद्र	202-204
48.	अस्तित्ववादी उपचार पध्दती व उपयोजन - शाहनवाज बालम शाहफकिर	205-207
49.	मनोविश्लेषण वादी उपचार व उपयोजन - कु. दिव्या रामदास ठुबे, कु. मोनाली राजु वाघ, कु. प्रिती शिवाजी वाघ	208-211
50.	व्यक्तिमत्त्व व्यक्तिमत्त्वातील प्रक्षेपण तंत्राचे महत्व - कु.कोमल संजय मलिक	212-215
51.	मानसिक आरोग्य संवर्धनात मानसशास्त्रज्ञांची भूमिका - नरोडे संकेत राजेंद्र	216-218
52.	भय आणि अस्वस्थता यांचे मानसशास्त्रीय व्यवस्थापन तंत्राचा उपयोग. - तांबोळी आवेज इब्राहीम	219-222
53.	भावनिक बुद्धीमत्ता व व्यक्तिमत्व विकास - कु.बनकर रुपाली शिवाजी	223-225
54.	सकारत्मक भावना आणि आरोग्य - वाघ ऋषिकेश संभाजी	226-228
55.	सकारत्मक आरोग्य आणि जीवन पद्धती - विशाल श्रावण जावळे	229-231
56.	आंतरक्रिया उपचार पद्धती आणि जीवनावस्था - माळी सिद्धार्थ रमेश	232-235
57.	भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीतील वृत्तपत्रांचे योगदान - निखिल संजय फुलवर, सागर सुरेश कु-हाडे	236-238
58.	गृहिणी व नोकरदार महिलांच्या ताण व्यवस्थापन व वैवाहिक समायोजनाचा अभ्यास - वैशाली जगन्नाथ राहिंज	239-244
59.	Learning Problems Among Tribal Students In Ahmednagar District Of Maharashtra State: A Comparitive Study - Mr. Shelke Santosh B	245-251
60.	Cognitive Behavioural Therapy And Its Applications - Vrunda Parshuram Satpute	252-255
61.	"A Comparative Study Of Mental Health Among Rural And Urban Pregnant Mother's Covid - 19 Pandemic" - Chitra Sharad Thanage	256-261
62.	मानसिक स्वास्थ संवर्धनासाठी मानसशास्त्रीय तंत्राचा उपयोग - प्रल्हाद इंद्राराम प्रजापत	262-266
63.	"विधवा आणि विधुर यांच्या अवसाद पातळीचा तुलनात्मक अभ्यास" - कु. मुस्कान शैकत शेख	267-270
64.	"कोवीड 19 प्रादुभावाचा प्रौढांच्या मानसिक आरोग्यावर होणारा परिणाम" - दिलीप ज्ञानदेव गांगुर्डे	271-273
65.	वर्तनोपचार पध्दती विधी उपयोजना - आहिरे जयश्री रमेश	274-277
66.	कोरोना पश्चात व्यक्तीचे मानसिक आरोग्य व उपाय: - महेश अनिल बाजारे.	278-281
67.	Reviewing The Approach Of Indian Students Towards Literary Theory And Criticism - Mr Satish S. Vairal, Mr Shaphik K. Shaikh	282-285
68.	Reanalysis of 'A Vindication of Rights of Woman: With Strictures on Political and Moral Subjects' to Respond Educational and Political theorists in India- Miss Rutuja Prakash Ravtale, Miss Sayyad Sadiya Kasam	286-289
69.	*कोरोना व्हायरस गेल्या १०० वर्षातील सर्वात मोठे आरोग्य संकट* ...- डॉ. के. डी. थोरात	290-293
70.	*कोविड- १९ शिक्षण क्षेत्रासमोरील आव्हाने*... - प्रा.गायकवाड भाऊसाहेब लक्ष्मण	294-298
71.	भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीतील वृत्तपत्रांचे योगदान - लेंडे काशिनाथ मधुकर, लहामटे अर्जुन विलास	299-302
72.	अपत्य असणाऱ्या आणि अपत्यहिन जोडप्यांच्या वैवाहीक समायोजन व चिंता पातळीचा तुलनात्मक अभ्यास - इनामदार निलोफर महेबूब	303-307

ISBN 978-81-957306-0-5

मराठी साहित्यातील वंचित व विस्थापितांचे चित्रण

रमजान गुलाब तडवी,
पीएच.डी.संशोधक.
गणपतीनगर, यावल, ता. यावल, जि.जळगाव.
मो-९८६०५२६६८१,
ईमेल-rgtadavi@gmail.com

मार्गदर्शिका –डॉ. उज्जवला भोर,
संशोधन केंद्र-रा.ब.नारायणराव बोरावके महाविद्यालय, श्रीरामपूर

प्रस्तावना

मराठी साहित्याने आजवर समाजातील प्रत्येक घटक चितारला आहे. मराठी साहित्याच्या सर्वसमावेशक रुपाने अनेकांना न्याय मिळवून दिला आहे. मराठी साहित्याने रसिकांचे मन रिझविणे हे मुख्य उद्दिष्टही साधले आहे. मराठी भाषेचे अनेक आविष्कार दाखविले आहेत. वंचित लेखकांना व वंचित समाजघटकांनाही विशिष्ट ओळख निर्माण करुन दिली आहे. मराठी साहित्य शहरी व ग्रामीण अशा सर्व ठिकाणी संचार करते. जो लिहेल त्याचे होवून जाते. वंचित व विस्थापितांचे मराठी साहित्यातील चित्रण हा विषय जिव्हाळ्याचा आहे. 'जे न देखे रवी ते देखे कवी' या म्हणीनुसार मराठी कवीला वंचितही दिसले आहेत. वंचित व विस्थापितांच्या मराठी साहित्यातील चित्रणावर या निबंधामार्फत प्रकाश टाकला आहे.

सुरुवातीला ढोबळमानाने वंचित विस्थापितांचे स्पष्टीकरण केलेले आहे. वंचित विस्थापित हे समाजात नेमकी कोणती भूमिका निभावतात याची फोड केली आहे. वंचित विस्थापितांचे भौगोलिक स्थान, त्यांच्या संपर्कातील समाजघटक अधोरेखित केलेले आहेत. त्यांच्या उदरनिर्वाहाची साधने, रोजगार यावरही प्रकाश टाकला आहे. निबंधाच्या मुख्य भागात समर्पक विवेचन केले आहे. वंचित व विस्थापित कथाकारांच्या कथांतील उतारे देवून वंचित विस्थापितांच्या चित्रणावर प्रकाश टाकला आहे.

वंचित व विस्थापित समाजघटकांची व्याख्या

वंचित म्हणजे ज्याच्याकडे कुणाचेही लक्ष गेले नाही असा समाजघटक. उदरनिर्वाह होवू न शकण्याच्या स्थितीत मूळ गाव हंगामी अथवा कायमस्वरूपी सोडलेल्या समाजघटकालाही विस्थापित म्हणतात. मूळ गावातच राहून अर्धपोटी व दारिद्र्यात जगणाऱ्यालाही लाक्षणिक अर्थाने विस्थापितच म्हणतात. काम करण्याची इच्छा असूनही काम न मिळण्याच्या स्थितीला बेरोजगारी म्हणतात. काम मिळालेल्या तथापि कौशल्याशी विसंगत असलेल्या स्थितीलाही बेरोजगारीच म्हणतात. जास्त वेळ राबवून घेणे, अतिश्रम करवून घेणे व त्याप्रमाणात आर्थिक मोबदला न देणे. या स्थितीला शोषण म्हणतात. बेरोजगारी व शोषणामुळेच विस्थापनाची स्थिती ओढवते. प्रसिध्द आदिवासी साहित्यिक वहारुदादा सोनवणे यांच्या गोधड काव्यसंग्रहाच्या प्रस्तावनेत भारत पाटणकर यांनी "ऊसाचा रस पिणारी माणसं आणि माणसांचा रस पिणारे ऊस " १ अशी समर्पक उपमा शोषणकर्त्यांना दिलेली आहे. माणसांचा रस पिणाऱ्या ऊसाची उपमा जमिनदार, सावकार, मालदार, करप्ट नोकरदार अशा धनदांडग्यांना दिलेली आहे.

ISBN 978-81-957306-0-5

Index

Sr. No	Title of the Paper & Author	Page No.
1.	Contemporary Trends In Humanities & Social Sciences – Dr. Gargi Bhattacharya	1-3
2.	Implementation Of National Education Policy 2020: National Professional Standards For Teachers - Dr. Ujjwala Sadaphal	4-7
3.	Social Media And Political Socialization In India: Theoretical-Empirical Perspectives For Research - Haresh A. Khairnar	8-12
4.	The Process And Importance Of Political Socialization: Analysis In The Context Of Indian Democracy - Dr. Babasaheb Sakharam Tonde	13-16
5.	Transforming Literature During Pandemic: An Overview - Mr. Prashant Rajendra Shishupal	17-18
6.	The Issues Of The Marginalized In The Writings Of Savitribai Phule- Dr. Saykar Satish Govind	19-21
7.	"A Study Of Employees Satisfaction With Special Reference To District Rural Development Agency (Drda) Ahmednagar (M.S.)" - *Mr. Thorat Rahul Dagadu, Dr. Satish D. Jagtap, Dr. Meghana M. Bhosale*	22-28
8.	Psychologists In Diabetes Care Settings: Role, Benefits, And Challenges - Shaikh Ezaz Abdulsattar	29-34
9.	To Study Of Adjustment Of Students In Ashram Schools And Private Schools - Mr. Khilare Sandeep Sitaram	35-39
10.	Community Mental Health And Covid-19 Outbreak - Dr. Santosh B. Gaikwad	40-44
11.	Hybrid Learning : An Educational Approach - Dr. Anil Kisan Karwar	45-48
12.	Major Innovative Practices In Teacher Training Programme - Dr. Sharad B.Ingawale	49-51
13.	Management Of Psychological Techniques In Dealing With Stress - Mr. Narote Goraksha Laxman	52-56
14.	नारी विमर्श : एक अध्ययन - प्रो. डॉ. अनुप दळवी	57-60
15.	दामोदर मोरे के काव्य की संवेदना - प्रा. बापुसाहेब बाबासाहेब थोरात	61-65
16.	साहित्यिक अनुसंधान के भेद - डॉ. बाबासाहेब भुजाडे	66-69
17.	मनोज सोनकर के काव्य में किसान – विमर्श - स. प्रा.सोनाली रामदास हरदास, प्रा.डॉ.अशोक धृपद गायकवाड	70-73
18.	हिंदी साहित्य और दलित विमर्श - *प्रा.डॉ. बाचकर बाळासाहेब धोंडीराम*	74-77
19.	स्वातंत्र्य चळवळीतील 'दिनमित्र 'या वृत्तपत्राचे योगदान - डॉ.सुनिल.पी.खिलारी	78-81
20.	परीघाबाहेरील वंचितांचे समाजवास्तव आणि साहित्यचित्रण - प्रा.उज्ज्वला भोर	82-91
22.	माझ्या लेखनातील वंचित समूहाचे विश्व - डॉ. संतोष पद्माकर पवार	92-95
23.	२००० नंतरच्या कादंब-यातील (निवडक) बदलत्या समकालीन वास्तवाचे स्वरूप किंवा चित्रण. - डॉ. बाळासाहेब शेळके	96-103
24.	प्राचीन मराठी साहित्यातील वंचितांचे चित्रण - डॉ. कैलास सोनू महाले	104-106
25.	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण -१९८६ आणि राष्ट्रीय शिक्षण धोरण-२०२० चा आकृतिबंधाच्या दृष्टीने तुलनात्मक अभ्यास - डॉ. अशोक सटवा माहुरे	107-111
26.	नव्वदोत्तरी मराठी ग्रामीण कादंबरीतील बदलते ग्रामजीवन आणि स्त्रीजीवन - डॉ. योगिता मारुती रांधवणे	112-115
27.	भारत आणि संयुक्त राष्ट्रे - डॉ. मेघराज एकनाथ औटी	116-118
28.	कोव्हिड १९ चे भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेल्या परिणामांचा अभ्यास - प्रा. सत्याप्पा शंकर कोळी	119-122
29.	नवीन शैक्षणिक धोरण -२०२० आणि शालेय व्यवस्थापन - डॉ.सोनुने.एस.एस	123-125
30.	समकालीन ग्रामीण कादंबरी आणि वास्तव - डॉ. जितेंद्र शामसिंग गिरासे	126-129
31.	प्राचीन भारतीय मंदिर स्थापत्यकलेचा उदय आणि विकास - श्री. पारधी रवींद्र पुनाजी	130-133
32.	भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यातील वृत्तपत्रांचे योगदान - प्रा. सुरेखा रामदास लगड	134-136
33.	एकविसाव्या शतकातील नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 - डॉ. निलिमा अंबाडकर	137-142
34.	समकालीन सामाजिक वास्तवाचे चित्रण करणारी 'खरडछाटणी' - दत्तात्रय बाळासाहेब सोनवणे	143-146

२००० नंतरच्या कादंब-यातील (निवडक) बदलत्या समकालीन वास्तवाचे स्वरूप किंवा चित्रण.

डॉ. बाळासाहेब शेळके
मराठी अध्ययन व संशोधन केंद्र
रा.ब.नारायणराव बोरावके कॉलेज श्रीरामपूर
भ्रमणध्वनी ९९७०११०५४१

प्रास्ताविक:

२००० नंतरच्या कादंबरीचा व्यापक विस्तार पाहता माझ्या संशोधन पेपर साठी मी निवडक कादंब-यांचा येथे विचार केलेला आहे. घड्याळाच्या काट्याप्रमाणे काळ झपाट्याने बदलत आहे. या बदलाला अनुसरूनच माणसाच्या आवडीनिवडी बदलत आहे. जुन्या मूल्यांचा –हास होत आहे. आणि नवीन मूल्य जोरकसपणे पुढे येताना दिसत आहे. एकूणच सामाजिक,सांस्कृतिक,कृषी व राजकीय जीवनामध्ये उलथा पालथ झाली आहे. याचे विशेष परिणाम ग्रामीण समाज जीवनावर झालेले दिसतात. या समाजातीलच ग्रामीण समाज जीवन जगणारा लेखक हा एक प्रमुख घटक आहे. आपल्या अवती भोवती होणारे बदल तो आपल्या प्रतिभासंपन्न चक्षूने पाहत आहे. तर काही अनुभव तो स्वतः अनुभवत आहे. या बदलत्या समकालीन वास्तववाला त्याने शब्दात मांडण्याचा प्रयत्न केला आहे. हा प्रयोग कधी कथेतून, कवितेतून तर कधी कादंबरीतून केला गेला आहे. २००० सालानंतर निर्माण झालेल्या स्पर्धेच्या पुरात लघु उद्योजक मध्यम उद्योजक व भारतातील कित्येक मोठे उद्योजकही वाहून नामशेष झालेले आहेत. त्यातच संशोधनाने घेतलेली झेप माणसाच्या बुद्धी सामर्थ्याच्या बाहेर गेली आहे. बुलडोझर व जेसीबी सारखी यंत्रे राक्षसा सारखी कामे करीत आहे दरवर्षी अब्जावधी रुपयांच्या योजना जाहीर केल्या जातात, परंतु त्या खेड्यातील जनतेपर्यंत पोहोचत नाही. दुसरीकडे शहरातील इमारती आकाशाला गवसणी घालताना दिसत आहे. सामान्य माणूस मात्र फाटक्या झोपडीत कसाबसा दारिद्र्याला कवटाळताना दिसत आहे. आणि राजकारणी मात्र सर्व सुखसोयी खेड्यापाड्यापर्यंत पोहोचल्या आहे असा डांगोरा पिटत आहे. डिजिटल युगात फक्त शहरांचा विकास व विस्तार होताना दिसतो. खेड्यात मोबाईलला रेंज मिळत नाही. विजेचे भारनियमन सतत खेड्यांच्या माथी मारले जाते. याचा विपरीत परिणाम होऊन बागायती शेती होरपळली जात आहे. सुशिक्षित तरुणांच्या वाट्याला आलेले नैराश्य, दुष्काळ, कर्ज व सावकारीच्या ओझाने होणा-या शेतक-याच्या आत्महत्या, भ्रष्ट राजकारण , जातीयता ,हेवेदावे, स्वार्थी पुढारी कार्यकर्ते, समाजसेवेचा बुरखा पांघरनारे महान नेते, कौटुंबिक कलह, परदेशात गेलेल्या तरुणाचे आईवडिलांविषयीचे वर्तन त्यामुळे जन्मदात्यांच्या वाट्याला येणारे बेवारसपण, वृद्धाश्रम, रक्ताच्या नात्यापेक्षा मानलेल्या नात्याचे श्रेष्ठत्व, थोरामोठ्यां विषयी तुटत चाललेली नाळ, सेझचा कृषी क्षेत्रावर झालेला आघात, हरवत चाललेली मानवता, जागतिकीकरण, जगण्याविषयी अनिश्चितता, नैसर्गिक आपत्ती ,ओला कोरडा दुष्काळ, भूकंप इत्यादी सर्व बदलते समकालीन वास्तव खालील निवडक कादंबरीकारांनी आपल्या लेखनातून चव्हाट्यावर आणले आहे.

१.धूळपेरणी:

लेखक शेषराव मोहिते यांची २००१ मध्ये प्रकाशित झालेली ही ग्रामीण कादंबरी आहे. या कादंबरीच्या कथानकातून शेतकरी कुटुंबातील शिकल्या सवरलेल्या तरुणाची शोकांतिका आलेली आहे. या

ISBN 978-81-957306-0-5

Index

Sr. No	Title of the Paper & Author	Page No.
1.	Contemporary Trends In Humanities & Social Sciences – Dr. Gargi Bhattacharya	1-3
2.	Implementation Of National Education Policy 2020: National Professional Standards For Teachers - Dr. Ujjwala Sadaphal	4-7
3.	Social Media And Political Socialization In India: Theoretical-Empirical Perspectives For Research - Haresh A. Khairnar	8-12
4.	The Process And Importance Of Political Socialization: Analysis In The Context Of Indian Democracy - Dr. Babasaheb Sakharam Tonde	13-16
5.	Transforming Literature During Pandemic: An Overview - Mr. Prashant Rajendra Shishupal	17-18
6.	The Issues Of The Marginalized In The Writings Of Savitribai Phule- Dr. Saykar Satish Govind	19-21
7.	"A Study Of Employees Satisfaction With Special Reference To District Rural Development Agency (Drda) Ahmednagar (M.S.)" - *Mr. Thorat Rahul Dagadu, Dr. Satish D. Jagtap, Dr. Meghana M. Bhosale*	22-28
8.	Psychologists In Diabetes Care Settings: Role, Benefits, And Challenges - Shaikh Ezaz Abdulsattar	29-34
9.	To Study Of Adjustment Of Students In Ashram Schools And Private Schools - Mr. Khilare Sandeep Sitaram	35-39
10.	Community Mental Health And Covid-19 Outbreak - Dr. Santosh B. Gaikwad	40-44
11.	Hybrid Learning : An Educational Approach - Dr. Anil Kisan Karwar	45-48
12.	Major Innovative Practices In Teacher Training Programme - Dr. Sharad B.Ingawale	49-51
13.	Management Of Psychological Techniques In Dealing With Stress - Mr. Narote Goraksha Laxman	52-56
14.	नारी विमर्श : एक अध्ययन - प्रो. डॉ. अनुप दळवी	57-60
15.	दामोदर मोरे के काव्य की संवेदना - प्रा. बापुसाहेब बाबासाहेब थोरात	61-65
16.	साहित्यिक अनुसंधान के भेद - डॉ. बाबासाहेब भुजाडे	66-69
17.	मनोज सोनकर के काव्य में किसान – विमर्श - स. प्रा.सोनाली रामदास हरदास, प्रा.डॉ.अशोक धृपद गायकवाड	70-73
18.	हिंदी साहित्य और दलित विमर्श - *प्रा.डॉ. बाचकर बाळासाहेब धोंडीराम*	74-77
19.	स्वातंत्र्य चळवळीतील 'दिनमित्र 'या वृत्तपत्राचे योगदान - डॉ.सुनिल.पी.खिलारी	78-81
20.	परीघाबाहेरील वंचितांचे समाजवास्तव आणि साहित्यचित्रण - प्रा.उज्ज्वला भोर	82-91
22.	माझ्या लेखनातील वंचित समूहाचे विश्व - डॉ. संतोष पद्माकर पवार	92-95
23.	२००० नंतरच्या कादंब-यातील (निवडक) बदलत्या समकालीन वास्तवाचे स्वरूप किंवा चित्रण. - डॉ. बाळासाहेब शेळके	96-103
24.	प्राचीन मराठी साहित्यातील वंचितांचे चित्रण - डॉ. कैलास सोनू महाले	104-106
25.	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण -१९८६ आणि राष्ट्रीय शिक्षण धोरण-२०२० चा आकृतिबंधाच्या दृष्टीने तुलनात्मक अभ्यास - डॉ. अशोक सटवा माहुरे	107-111
26.	नव्वदोत्तरी मराठी ग्रामीण कादंबरीतील बदलते ग्रामजीवन आणि स्त्रीजीवन - डॉ. योगिता मारुती रांधवणे	112-115
27.	भारत आणि संयुक्त राष्ट्रे - डॉ. मेघराज एकनाथ औटी	116-118
28.	कोव्हिड १९ चे भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेल्या परिणामांचा अभ्यास - प्रा. सत्याप्पा शंकर कोळी	119-122
29.	नवीन शैक्षणिक धोरण -२०२० आणि शालेय व्यवस्थापन - डॉ.सोनुने.एस.एस	123-125
30.	समकालीन ग्रामीण कादंबरी आणि वास्तव - डॉ. जितेंद्र शामसिंग गिरासे	126-129
31.	प्राचीन भारतीय मंदिर स्थापत्यकलेचा उदय आणि विकास - श्री. पारधी रवींद्र पुनाजी	130-133
32.	भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यातील वृत्तपत्रांचे योगदान - प्रा. सुरेखा रामदास लगड	134-136
33.	एकविसाव्या शतकातील नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 - डॉ. निलिमा अंबाडकर	137-142
34.	समकालीन सामाजिक वास्तवाचे चित्रण करणारी 'खरडछाटणी' - दत्तात्रय बाळासाहेब सोनवणे	143-146

ISBN 978-81-957306-0-5

माझ्या लेखनातील वंचित समूहाचे विश्व

डॉ. संतोष पद्माकर पवार
साहाय्यक प्राध्यापक आणि मराठी विभाग
रावबहादूर नारायणराव बोरावके कॉलेज, श्रीरामपूर

वंचितांच्या जगण्याला मराठीमध्ये 'लीळाचरित्र' सारख्या मान्यवर ग्रंथात स्थान दिल्याचे आपणास दिसते. वारकरी साहित्यातही नामदेव, चोखोबा, सावतामाळी, गोराकुंभार, संतसेना आदी विविध संतांनी या प्रश्नाला आपल्या अभंगरचनेत मुख्यत्वेस्थान दिले आहे. एकनाथांच्या भारुडात त्यांची वंचना विनोदी रुपात अवतरली आहे.

अर्वाचीन मराठी साहित्यात उपेक्षित आणि वंचितांचे भावविश्व महात्मा फुले, विभावरी शिरूरकर (बळी) श्री. म. माटे (उपेक्षितांचे अंतरंग), व्यंकटेश माडगूळकर (माणदेशी माणसे) यांच्या लेखनात आल्याचे दिसते. 'अंत्यजांच्या मुलाचा प्रश्न' सारखी कविता कवी केशवसूत यांनी लिहिलीआहे. प्रस्तुत निबंधात मराठी कवितेतील वंचितांच्या विश्वाबद्दल चर्चा व्हावी हा उद्देश असला तरी तुर्तास मी माझ्या कवितेतून हे वंचितांचे विश्व कसे साकारले, त्याचे आशयस्वरूप काय आहे याची चर्चा करू इच्छितो.

‘कवितालेखन कधी ठरवून होत नसते. नकळत साठत गेलेले मनोसंचित कवितारूपाने कागदावर बाहेर पडते. बऱ्याचदा ते नकळतपणे अनेक विषयांना स्पर्श करून जाते.

माझा मनोपिंड हा सामाजिक कवितेला पोषक असल्याचे आता मीमाझ्या कविता लेखनावरून सांगू शकतो. माझी कवितांची पुस्तके आणि त्यातील हाताळलेला एकूण अनुभव विश्वांचे, आशयाचे वर्णन पुढीलप्रमाणे करता येईल.

१. **कबुली** – तरुण पिढीतली विचार मनोवस्था
२. **भ्रमिष्टाचा जाहीरनामा** – जागतिकीकरणोत्तर समाजातील सामाजिक, सांस्कृतिक अनुबंध
३. **पिढीपेस्तर प्यादेमात** – शेतकरी, मजूर, स्त्रिया, गावकरी यांच्या नशिबी आलेला प्राणांतिक भोगवटा
४. **बहादूर थापा आणि इतर कविता** – समकालीन जीवनात होणारी गरीब आणि वंचित समूहाची होरपळ आणि जगण्याचा संघर्ष

यातील चौथ्या कविता संग्रहात मुख्यत्वे वंचित जीवन समूहाच्या जाणिवांचे विश्व मला लिहिता आले आहे. या कविता साप्ताहिक साधनात २०१३-१४ या वर्षात क्रमशः प्रसिद्ध झाल्या.

माझ्या आयुष्यात मी जे अनेक पिडलेले समूह आणि माणसे बघितली, त्यांचे चित्रण ‘बहादूर थापा आणि इतर कविता’ या कवितासंग्रहात नकळतपणे होऊन गेले आहे.

मी काही जाणीवपूर्वक ते लिहित नव्हतो. मला एकेक कविता उलगडत जाताना ते आपोआपच दृगोचर होऊ लागले. या पुस्तकात एकूण पंचवीस कविता आहेत. या सर्व कविता ‘व्यक्तिचित्र कविता’ स्वरूपाच्या आहेत. म्हणून त्यात आवश्यक म्हणून आशय लिहिताना त्यात प्रत्येक पात्राच्या मनातले भाव, त्याची ऐहिक-भौतिक परिस्थिती, त्याची

 ISBN 978-81-957306-0-5

Index

Sr. No	Title of the Paper & Author	Page No.
1.	Contemporary Trends In Humanities & Social Sciences – Dr. Gargi Bhattacharya	1-3
2.	Implementation Of National Education Policy 2020: National Professional Standards For Teachers - Dr. Ujjwala Sadaphal	4-7
3.	Social Media And Political Socialization In India: Theoretical-Empirical Perspectives For Research - Haresh A. Khairnar	8-12
4.	The Process And Importance Of Political Socialization: Analysis In The Context Of Indian Democracy - Dr. Babasaheb Sakharam Tonde	13-16
5.	Transforming Literature During Pandemic: An Overview - Mr. Prashant Rajendra Shishupal	17-18
6.	The Issues Of The Marginalized In The Writings Of Savitribai Phule- Dr. Saykar Satish Govind	19-21
7.	"A Study Of Employees Satisfaction With Special Reference To District Rural Development Agency (Drda) Ahmednagar (M.S.)" - *Mr. Thorat Rahul Dagadu, Dr. Satish D. Jagtap, Dr. Meghana M. Bhosale*	22-28
8.	Psychologists In Diabetes Care Settings: Role, Benefits, And Challenges - Shaikh Ezaz Abdulsattar	29-34
9.	To Study Of Adjustment Of Students In Ashram Schools And Private Schools - Mr. Khilare Sandeep Sitaram	35-39
10.	Community Mental Health And Covid-19 Outbreak - Dr. Santosh B. Gaikwad	40-44
11.	Hybrid Learning : An Educational Approach - Dr. Anil Kisan Karwar	45-48
12.	Major Innovative Practices In Teacher Training Programme - Dr. Sharad B.Ingawale	49-51
13.	Management Of Psychological Techniques In Dealing With Stress - Mr. Narote Goraksha Laxman	52-56
14.	नारी विमर्श : एक अध्ययन - प्रो. डॉ. अनुप दळवी	57-60
15.	दामोदर मोरे के काव्य की संवेदना - प्रा. बापुसाहेब बाबासाहेब थोरात	61-65
16.	साहित्यिक अनुसंधान के भेद - डॉ. बाबासाहेब भुजाडे	66-69
17.	मनोज सोनकर के काव्य में किसान – विमर्श - स. प्रा.सोनाली रामदास हरदास, प्रा.डॉ.अशोक धृपद गायकवाड	70-73
18.	हिंदी साहित्य और दलित विमर्श - *प्रा.डॉ. बाचकर बाळासाहेब धोंडीराम*	74-77
19.	स्वातंत्र्य चळवळीतील 'दिनमित्र 'या वृत्तपत्राचे योगदान - डॉ.सुनिल.पी.खिलारी	78-81
20.	परीघाबाहेरील वंचितांचे समाजवास्तव आणि साहित्यचित्रण - प्रा.उज्ज्वला भोर	82-91
22.	माझ्या लेखनातील वंचित समूहाचे विश्व - डॉ. संतोष पद्माकर पवार	92-95
23.	२००० नंतरच्या कादंब-यातील (निवडक) बदलत्या समकालीन वास्तवाचे स्वरूप किंवा चित्रण. - डॉ. बाळासाहेब शेळके	96-103
24.	प्राचीन मराठी साहित्यातील वंचितांचे चित्रण - डॉ. कैलास सोनू महाले	104-106
25.	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण -१९८६ आणि राष्ट्रीय शिक्षण धोरण-२०२० चा आकृतिबंधाच्या दृष्टीने तुलनात्मक अभ्यास - डॉ. अशोक सटवा माहुरे	107-111
26.	नव्वदोत्तरी मराठी ग्रामीण कादंबरीतील बदलते ग्रामजीवन आणि स्त्रीजीवन - डॉ. योगिता मारुती रांधवणे	112-115
27.	भारत आणि संयुक्त राष्ट्रे - डॉ. मेघराज एकनाथ औटी	116-118
28.	कोव्हिड १९ चे भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेल्या परिणामांचा अभ्यास - प्रा. सत्याप्पा शंकर कोळी	119-122
29.	नवीन शैक्षणिक धोरण -२०२० आणि शालेय व्यवस्थापन - डॉ.सोनुने.एस.एस	123-125
30.	समकालीन ग्रामीण कादंबरी आणि वास्तव - डॉ. जितेंद्र शामसिंग गिरासे	126-129
31.	प्राचीन भारतीय मंदिर स्थापत्यकलेचा उदय आणि विकास - श्री. पारधी रवींद्र पुनाजी	130-133
32.	भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यातील वृत्तपत्रांचे योगदान - प्रा. सुरेखा रामदास लगड	134-136
33.	एकविसाव्या शतकातील नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 - डॉ. निलिमा अंबाडकर	137-142
34.	समकालीन सामाजिक वास्तवाचे चित्रण करणारी 'खरडछाटणी' - दत्तात्रय बाळासाहेब सोनवणे	143-146

 ISBN 978-81-957306-0-5

प्राचीन मराठी साहित्यातील वंचितांचे चित्रण

डॉ. कैलास सोनू महाले
सहायक प्राध्यापक, मराठी विभाग
एस. एस. जी. एम. कॉलेज, कोपरगाव

प्रस्तावना :

साहित्य हे व्यापक अर्थाने जागृत समाजजीवनाचा आरसा आहे. बदलत्या सामाजिक परीस्थितीचा परिपाक म्हणूनच समाजव्यवस्थेत ज्या लोकसमूहांची कोंडी झाली, अन्याय- अत्याचाराबरोबरच त्यांना दैन्य, दु:ख, दारिद्र्य व उपासमारीचा सामना करावा लागला त्या जागृत लोकसमूहाच्या अस्वस्थ जाणिवा कमी अधिक प्रमाणात साहित्यातून प्रकट झाल्या आहेत. विशेषत: स्वातंत्र्योत्तर कालखंडात या जाणिवांचा मोठ्या प्रमाणात उद्रेक झालेला दिसतो.साठोत्तर कालखंडात मराठी साहित्यात दलित, ग्रामीण, स्त्रीवादी तसेच आदिवासी साहित्य प्रवाहांच्या माध्यमातून सामान्य माणसाच्या मनातील अस्वस्थ जाणिवांचा झालेला अविष्कार मध्यमवर्गीय चाकोरीत अडकून पडलेल्या मराठी साहित्यात लक्षणीय ठरला. हे साहित्य परिवर्तनवादी साहित्य असून ते वंचितांचे साहित्य असल्याचे म्हटले गेले आहे. मराठी समीक्षेत वंचित साहित्याच्या अनुषंगाने सर्वांगीण चर्चा यानंतर सुरु झाली. पुढे व्यापक मानवतावादी दृष्टिकोनातून दलितेतर वंचितांबद्दलही मराठी साहित्यात विपुल प्रमाणात लेखन होऊ लागले मात्र ते स्वतंत्र प्रवाह म्हणून नावारूपाला आलेले दिसत नाही. मराठी साहित्याच्या इतिहासाकडे कटाक्षाने नजर टाकली तर असे दिसते की, वंचितांचे दु:ख, त्यांची वेदना ही मराठी साहित्यात अगदी प्रारंभापासूनच थोड्याबहुत प्रमाणात मांडली गेली आहे. प्राचीन मराठी साहित्य देखील यास अपवाद नाही. समतावादी समाजनिर्मिती हे देशाच्या विकासाचे मुख्य ध्येय नजरेसमोर ठेऊनच समाजातील उपेक्षित, वंचित घटकांचे दु:ख प्राचीन साहित्यात मांडले गेले आहे. म्हणूनच प्रस्तुत शोधनिबंधात 'प्राचीन मराठी साहित्यातील वंचितांचे चित्रण' या अनुषंगाने भाष्य केले आहे.

वंचित म्हणजे कोण?

मराठीत 'वंचित' हा शब्द उपेक्षित, अंतरलेला, बहिष्कृत, शोषित, गरीब, निराधार, पीडित, ग्रस्त, गरजू अशा व्यापक अर्थाने वापरला जातो. हा संस्कृत भाषेतील मूळ शब्द असून त्याची व्युत्पत्ती वंच + निय + क्त् अशी सांगितली जाते. त्याचा अर्थ कमतरता असलेला, संकटग्रस्त, नाडलेला असा होतो. इंग्रजीत स्थूलपणे याचा समानार्थी शब्द सांगायचा झाला तर 'Deprived' असा सांगता येईल. वंचितता ही बहुविध असते. जात, धर्म, लिंग, परंपरा, प्रथा, विचार, पंथ, सामाजिक, आर्थिक, शारीरिक, सांस्कृतिक, राजकीय, ऐतिहासिक स्थिती आणि स्थित्यंतरातून समाजात विविध प्रकारच्या वंचितता दिसून येतात. त्यातून गरीब – श्रीमंत, उच्च – नीच, सवर्ण – अवर्ण, स्त्री- पुरुष, तृतीयपंथी, शहरी, ग्रामीण, दलित, आदिवासी, भटके, कुष्ठपीडित, देवदासी, परित्यक्त, विधवा, अनाथ, अपंग, बंदी, अंध, मतीमंद, मुकबधीर, एड्सग्रस्त, धरणग्रस्त, सेझग्रस्त, वेश्या, कुमारीमाता, बलात्कारित, घटस्फोटित, वृद्ध, मजूर, भूमिहीन, विस्थापित, कर्जबाजारी, दुभंगलेली कुटुंबे, माणसे, बालके, स्त्रिया असं वंचितांचं व्यापक विश्व मराठी साहित्यात प्रतिबिंबित असताना आपण स्थूलमानाने दलित, ग्रामीण, स्त्री, आदिवासी, अशा छोट्या वर्तुळात विचार करीत राहतो. याचं कारण मराठी साहित्य इतिहासकार, समीक्षक, कोशकारांचं संकुचित व साचेबंद जीवन, जगणं आणि मर्यादित जीवनानुभव. त्याचा परीघ रुंदावून आपण मराठी वंचित साहित्याचा धांडोळा घ्यायला हवा. ती एकविसाव्या शतकाची मनुष्यकेंद्री व्यापकता व विकासशीलता ठरेल. आज ते आवश्यकच नाही तर अनिवार्य झालं आहे.

वंचितता निसर्गापेक्षा मनुष्यनिर्मित अधिक असते. सांस्कृतिक जीवनात समाजातील वेगवेगळ्या अल्पसंख्य, वंचित समुदायांना बहुसंख्य समाज कधी व्यक्तिशः तर कधी सामूहिकपणे वंचित, बहिष्कृत, पीडित, ग्रस्त करीत असतो. सामाजिक, आर्थिक, पारंपरिक, सांस्कृतिक, शैक्षणिक, शारीरिक, प्रथाविषयक जुन्या-पुराण्या धारणांचा बळी ठरलेला शोषित वर्ग नेहमीच हक्क, अधिकार, संधी, सुविधांपासून वंचित राहत आला आहे. जात, धर्म, लिंग भेदांइतकीच गंभीर वंचितता प्रथा, परंपरा, धारणांची राहत आली आहे. जो वंचित वर्ग संघटित होता त्याचे साहित्यप्रवाह इतिहासात ठळकपणे नोंदले गेले असले तरी त्यांच्याइतकेच अन्याय, अत्याचार, उपेक्षा, बहिष्काराचा बळी ठरलेला असंघटित, विखुरलेला,

 ISBN 978-81-957306-0-5

Index

Sr. No	Title of the Paper & Author	Page No.
1.	Contemporary Trends In Humanities & Social Sciences – Dr. Gargi Bhattacharya	1-3
2.	Implementation Of National Education Policy 2020: National Professional Standards For Teachers - Dr. Ujjwala Sadaphal	4-7
3.	Social Media And Political Socialization In India: Theoretical-Empirical Perspectives For Research - Haresh A. Khairnar	8-12
4.	The Process And Importance Of Political Socialization: Analysis In The Context Of Indian Democracy - Dr. Babasaheb Sakharam Tonde	13-16
5.	Transforming Literature During Pandemic: An Overview - Mr. Prashant Rajendra Shishupal	17-18
6.	The Issues Of The Marginalized In The Writings Of Savitribai Phule- Dr. Saykar Satish Govind	19-21
7.	"A Study Of Employees Satisfaction With Special Reference To District Rural Development Agency (Drda) Ahmednagar (M.S.)" - *Mr. Thorat Rahul Dagadu, Dr. Satish D. Jagtap, Dr. Meghana M. Bhosale*	22-28
8.	Psychologists In Diabetes Care Settings: Role, Benefits, And Challenges - Shaikh Ezaz Abdulsattar	29-34
9.	To Study Of Adjustment Of Students In Ashram Schools And Private Schools - Mr. Khilare Sandeep Sitaram	35-39
10.	Community Mental Health And Covid-19 Outbreak - Dr. Santosh B. Gaikwad	40-44
11.	Hybrid Learning : An Educational Approach - Dr. Anil Kisan Karwar	45-48
12.	Major Innovative Practices In Teacher Training Programme - Dr. Sharad B.Ingawale	49-51
13.	Management Of Psychological Techniques In Dealing With Stress - Mr. Narote Goraksha Laxman	52-56
14.	नारी विमर्श : एक अध्ययन - प्रो. डॉ. अनुप दळवी	57-60
15.	दामोदर मोरे के काव्य की संवेदना - प्रा. बापुसाहेब बाबासाहेब थोरात	61-65
16.	साहित्यिक अनुसंधान के भेद - डॉ. बाबासाहेब भुजाडे	66-69
17.	मनोज सोनकर के काव्य में किसान – विमर्श - स. प्रा.सोनाली रामदास हरदास, प्रा.डॉ.अशोक धृपद गायकवाड	70-73
18.	हिंदी साहित्य और दलित विमर्श - *प्रा.डॉ. बाचकर बाळासाहेब धोंडीराम*	74-77
19.	स्वातंत्र्य चळवळीतील 'दिनमित्र 'या वृत्तपत्राचे योगदान - डॉ.सुनिल.पी.खिलारी	78-81
20.	परीघाबाहेरील वंचितांचे समाजवास्तव आणि साहित्यचित्रण - प्रा.उज्ज्वला भोर	82-91
22.	माझ्या लेखनातील वंचित समूहाचे विश्व - डॉ. संतोष पद्माकर पवार	92-95
23.	२००० नंतरच्या कादंब-यातील (निवडक) बदलत्या समकालीन वास्तवाचे स्वरूप किंवा चित्रण. - डॉ. बाळासाहेब शेळके	96-103
24.	प्राचीन मराठी साहित्यातील वंचितांचे चित्रण - डॉ. कैलास सोनू महाले	104-106
25.	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण -१९८६ आणि राष्ट्रीय शिक्षण धोरण-२०२० चा आकृतिबंधाच्या दृष्टीने तुलनात्मक अभ्यास - डॉ. अशोक सटवा माहुरे	107-111
26.	नव्वदोत्तरी मराठी ग्रामीण कादंबरीतील बदलते ग्रामजीवन आणि स्त्रीजीवन - डॉ. योगिता मारुती रांधवणे	112-115
27.	भारत आणि संयुक्त राष्ट्रे - डॉ. मेघराज एकनाथ औटी	116-118
28.	कोव्हिड १९ चे भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेल्या परिणामांचा अभ्यास - प्रा. सत्याप्पा शंकर कोळी	119-122
29.	नवीन शैक्षणिक धोरण -२०२० आणि शालेय व्यवस्थापन - डॉ.सोनुने.एस.एस	123-125
30.	समकालीन ग्रामीण कादंबरी आणि वास्तव - डॉ. जितेंद्र शामसिंग गिरासे	126-129
31.	प्राचीन भारतीय मंदिर स्थापत्यकलेचा उदय आणि विकास - श्री. पारधी रवींद्र पुनाजी	130-133
32.	भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यातील वृत्तपत्रांचे योगदान - प्रा. सुरेखा रामदास लगड	134-136
33.	एकविसाव्या शतकातील नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 - डॉ. निलिमा अंबाडकर	137-142
34.	समकालीन सामाजिक वास्तवाचे चित्रण करणारी 'खरडछाटणी' - दत्तात्रय बाळासाहेब सोनवणे	143-146

ISBN 978-81-957306-0-5

नव्वदोत्तरी मराठी ग्रामीण कादंबरीतील बदलते ग्रामजीवन आणि स्त्रीजीवन

डॉ. योगिता मारुती रांधवणे
रयत शिक्षण संस्थेचे,
रा. ब. नारायणराव बोरावके महाविद्यालय, श्रीरामपूर
मो. 8149414126
ई मेल- yogitarandhavane9@gmail.com

प्रास्ताविक :-

इ.स.१९९० नंतर लिहू लागलेली नवी पिढी जागतिकीकरण व आधुनिकतेच्या समग्र पार्श्वभूमीवर अधिक अर्थपूर्ण किंबहुना समकालीन वास्तवाच्या आणि परिस्थितीच्या आव्हानांना ठळकपणे सामोरी गेली.त्या बदलाच्या संदर्भात कादंबरीच्या अंतर्गत आणि बाह्य रचनेवरही या कालखंडात बदल झाला.बदलत्या जीवनाचे वास्तव आणि किडलेल्या समाजव्यवस्थेचे उत्कट चित्रण नव्वदोत्तरी ग्रामीण कादंबरीतून पहावयास मिळते.त्याप्रमाणे भक्कम नैतिक भूमिका ,वर्तमान ग्रामीण जीवनाचे अनेक संदर्भ आणि जगण्याचे बहुविध पदर नव्वदोत्तरी ग्रामीण कादंबरीतून प्रामुख्याने दिसून येतात.

ग्रामीण जीवानानुभूतीचे दाहक संदर्भ,भ्रष्टाचार,राजकीय उदासीनता ,अनैतिक मानवी व्यवहार,भांडवली वाढ आणि कृशिकेंद्रित व्यवस्थेकडून होणारे शोषण,खेड्याची दिशाहीन व निकस होणारी वाढ आणि कृषीकेंद्रित व्यवस्थेची या विपरीत कालचक्रात होत असलेली ससेहोलपट या कादंबऱ्यातून समर्थपणे मांडली गेली आहे.

- **नव्वदोत्तरी मराठी ग्रामीण कादंबरीतील बदलते ग्रामजीवन :-**

इ.स.१९९० नंतर देशात झपाट्याने आर्थिक,सामाजिक,राजकीय व सांस्कृतिक मुल्यव्यवस्था बदलत गेली. जागतिकीकरण आणि भांडवलशाही व्यवस्थेची माणुसकी विरहित केवळ नफ्याच्या अर्थकारणाची प्रवृत्ती याचं पार्श्वभूमीवर मानवी संबंधामध्ये अमुलाग्र बदल झाले.यातूनच परंपरागत समाजरचना ,परस्पर सामाजिक,आर्थिक ,सांस्कृतिक संबंध यांची नव्याने पुनर्विचार करावा लागणार याची जाणीव व या बदलाची अपेक्षा मराठी ग्रामीण कादंबरीतून १९९० नंतर अत्यंत तीव्रपणे व्यक्त झाली.ग्रामीण स्थित्यंतराशी संबंधित असे महत्वाचे विषय या काळातील ग्रामीण कादंबरीकारांनी जसे योग्य रीतीने हाताळले,त्याचप्रमाणे या स्थित्यंतरामुळे बदललेल्या ग्रामीण मनाचाही या काळातील ग्रामीण कादंबरीकारांनी समर्थपणे वेध घेतलेला आहे.

* **बदलत्या खेड्याचे सामाजिक वास्तव** :- १९९० नंतरच्या ग्रामीण जीवनात बदल होत आहे,त्या बदलाने अनेक समस्या निर्माण केल्या आहेत.या बदलत्या समाजातून आलेल्या सर्जनशील लेखकांनी या समस्या शब्दरूपाने साहित्यात आविष्कृत केल्या आहेत.विश्वास पाटलांची झाडाझडती (१९९१) ही कादंबरी समाजवास्तव दर्शवणारी आहे. मानवी जीवनाचे जगण्यातील नवे संदर्भ दिवसेंदिवस बदलत

35.	मराठीतील वंचित साहित्याची वाटचाल व आव्हाने - श्री. प्रकाश दत्तात्रय साबळे	147-151
36.	समकालीन स्त्रीलेखिका प्रिया तेंडूलकर यांच्या कथांतील स्त्रीव्यक्तिरेखा - कु. गितल भाऊसाहेब बच्छाव	152-159
37.	मराठी साहित्यातील समकालीन वास्तव चित्रण - प्रा.भाऊसाहेब कांबळे	160-163
38.	ललितगद्यातील मुक्तगद्य - ज्योती सुधाकर चव्हाण	164-168
39.	मराठी साहित्यातील भटक्या-विमुक्त जमातींचे सांस्कृतिक परिपेक्ष्य - अतुल तुकाराम झंजाड	169-173
40.	मराठी साहित्यातील वंचित व विस्थापितांचे चित्रण - रमजान गुलाब तडवी, डॉ. उज्जवला भोर	174-179
41.	जागतिक हवामान बदलाचा सर्वसमावेशक आर्थिक विकासावरील परिणाम - कु. प्रीती माघाडे, कु. कीर्ती कुमावत, कु. कावेरी थोरात, कु. पायल ताथेड	180-182
42.	लोकशाही, निवडणुका, व प्रसारमाध्यमे यांचा सहसंबंध - कु . गायत्री काळे, कु. प्राजक्ता धनेधर, कु. सावली दळे, कु. कल्पना गायकवाड	183-184
43.	मानसिक विकृती व उपचार पद्धती - कु.पायल बाबासाहेब ढगे	185-188
44.	आंतरक्रिया विश्लेषण : विधी आणि उपयोजन - धनवटे आदेश गोरख	189-193
45.	बोधात्मक उपचार पद्धती व उपयोजन - कु. गायत्री वैजनाथ उदेवाळ	194-198
46.	बोधात्मक उपचार: विधी आणि उपयोजन - मुजम्मील कलंदर शेख	199-201
47.	सल्लार्थी केंद्रित उपचार व उपयोजन - थोरात प्राजक्ता राजेंद्र	202-204
48.	अस्तित्ववादी उपचार पध्दती व उपयोजन - शाहनवाज बालम शाहफकिर	205-207
49.	मनोविश्लेषण वादी उपचार व उपयोजन - कु. दिव्या रामदास ठुबे, कु. मोनाली राजु वाघ, कु. प्रिती शिवाजी वाघ	208-211
50.	व्यक्तिमत्त्व व्यक्तिमत्त्वातील प्रक्षेपण तंत्राचे महत्व - कु.कोमल संजय मलिक	212-215
51.	मानसिक आरोग्य संवर्धनात मानसशास्त्रज्ञांची भूमिका - नरोडे संकेत राजेंद्र	216-218
52.	भय आणि अस्वस्थता यांचे मानसशास्त्रीय व्यवस्थापन तंत्राचा उपयोग. - तांबोळी आवेज इब्राहीम	219-222
53.	भावनिक बुद्धीमत्ता व व्यक्तिमत्व विकास - कु.बनकर रुपाली शिवाजी	223-225
54.	सकारत्मक भावना आणि आरोग्य - वाघ ऋषिकेश संभाजी	226-228
55.	सकारत्मक आरोग्य आणि जीवन पद्धती - विशाल श्रावण जावळे	229-231
56.	आंतरक्रिया उपचार पद्धती आणि जीवनावस्था - माळी सिद्धार्थ रमेश	232-235
57.	भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीतील वृत्तपत्रांचे योगदान - निखिल संजय फुलवर, सागर सुरेश कु-हाडे	236-238
58.	गृहिणी व नोकरदार महिलांच्या ताण व्यवस्थापन व वैवाहिक समायोजनाचा अभ्यास - वैशाली जगन्नाथ राहिंज	239-244
59.	Learning Problems Among Tribal Students In Ahmednagar District Of Maharashtra State: A Comparitive Study - Mr. Shelke Santosh B	245-251
60.	Cognitive Behavioural Therapy And Its Applications - Vrunda Parshuram Satpute	252-255
61.	"A Comparative Study Of Mental Health Among Rural And Urban Pregnant Mother's Covid - 19 Pandemic" - Chitra Sharad Thanage	256-261
62.	मानसिक स्वास्थ संवर्धनासाठी मानसशास्त्रीय तंत्राचा उपयोग - प्रल्हाद इंद्राराम प्रजापत	262-266
63.	"विधवा आणि विधुर यांच्या अवसाद पातळीचा तुलनात्मक अभ्यास" - कु. मुस्कान शौकत शेख	267-270
64.	"कोवीड 19 प्रादुभावाचा प्रौढांच्या मानसिक आरोग्यावर होणारा परिणाम" - दिलीप ज्ञानदेव गांगुर्डे	271-273
65.	वर्तनोपचार पध्दती विधी उपयोजना - आहिरे जयश्री रमेश	274-277
66.	कोरोना पश्चात व्यक्तीचे मानसिक आरोग्य व उपाय: - महेश अनिल बाजारे.	278-281
67.	Reviewing The Approach Of Indian Students Towards Literary Theory And Criticism - Mr Satish S. Vairal, Mr Shaphik K. Shaikh	282-285
68.	Reanalysis of 'A Vindication of Rights of Woman: With Strictures on Political and Moral Subjects' to Respond Educational and Political theorists in India- Miss Rutuja Prakash Ravtale, Miss Sayyad Sadiya Kasam	286-289
69.	*कोरोना व्हायरस गेल्या १०० वर्षातील सर्वात मोठे आरोग्य संकट* …- डॉ. के. डी. थोरात	290-293
70.	*कोविड- १९ शिक्षण क्षेत्रासमोरील आव्हाने*… - प्रा.गायकवाड भाऊसाहेब लक्ष्मण	294-298
71.	भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीतील वृत्तपत्रांचे योगदान - लेंडे काशिनाथ मधुकर, लहामटे अर्जुन विलास	299-302
72.	अपत्य असणाऱ्या आणि अपत्यहिन जोडप्यांच्या वैवाहीक समायोजन व चिंता पातळीचा तुलनात्मक अभ्यास - इनामदार निलोफर महेबूब	303-307

 ISBN 978-81-957306-0-5

समकालीन स्त्रीलेखिका प्रिया तेंडूलकर यांच्या कथांतील स्त्रीव्यक्तिरेखा

कु. गितल भाऊसाहेब बच्छाव
संशोधक विद्यार्थी, प्रथम वर्ष
के.टी.एच.एम.महाविद्यालय नाशिक.
इ - मेल- gitalbachhav96@gmail.com

- **प्रस्तावना**

स्त्रीवाद, स्त्रीमुक्ती, स्त्रीस्वातंत्र्य हे आजच्या काळातील महत्त्वाचे असे प्रमुख प्रवाह आहेत. १९७५ नंतरच्या स्त्रीलेखिकांच्या साहित्यामध्ये स्त्रीवाद खऱ्या अर्थाने जन्माला आलेला दिसून येतो. स्त्रीवादी साहित्य लेखनाची संख्या दिवसेंदिवस वाढतच आहे. स्त्रीलेखीकांनी वेगवेगळे विषय हाताळलेले दिसून येतात. असे कोणतेही क्षेत्र नाही जीथपर्यंत स्त्रीलेखीकांची मजल गेलीली नाही. प्रत्येक विषयाचा खोलवर जाऊन विचार लेखिकांनी केलेला दिसून येतो. शिवाय अनुभव मांडणीची पद्धत, रोखठोक भाषाशैलीने त्यांनी आपल्या लेखनाला एक वेगळ्या रंगाची झालर चढवलेली आहे. मराठी साहित्यात ग्रामीण साहित्य, दलित साहित्य, लोकसाहित्य इ. अशा सर्वच साहित्यात स्त्रीवादी साहित्य वैशिष्ट्यपूर्ण दिसून येते. ते केवळ स्त्रीवादी स्त्रीलेखीकांमुळे आणि त्यांच्या धैर्यशील लेखनामुळे होय. समकालीन स्त्रीवादी लेखिका म्हणून प्रिया तेंडूलकरांच्या साहित्याचा प्रामुख्याने उल्लेख करावा लागतो. प्रिया तेंडूलकर मला समकालीन लेखिका वाटतात. कारण त्याचं साहित्य प्रत्येक काळात कालसुसंगत जाणवते. प्रिया तेंडूलकरांनी विविध क्षेत्रात काम करणाऱ्या स्त्रिया आपल्या साहित्यात रेखाटलेल्या आहेत. ह्या स्त्रिया कितीही आधुनिक विचारसरणीच्या असल्या तरी त्या वैवाहिक जीवनात गुंतलेल्या आहेत. संसार हा प्रत्येक स्त्रीच्या जीवनातील अपरिहार्य भाग असतो. संसाराची प्रत्येक स्त्रीला आवड असते. त्यात तिला कितीही अडचणी आल्या तरी त्यापासून दूर जाण्याचा प्रयत्न ती करत नाही. येणाऱ्या प्रत्येक संकटाचा सामना त्या आपल्या परीने करताना दिसतात. याचेच चित्रण प्रिया तेंडूलकरांनी त्यांच्या साहित्यामध्ये केलेले बघावयास मिळते.

- **प्रिया तेंडूलकरांच्या साहित्याचा थोडक्यात मागोवा**

महाराष्ट्रातील प्रिया तेंडूलकर एक बंडखोर लेखिका, अभिनेत्री, जबाबदार सामाजिक कार्यकर्त्या आणि महिलांच्या अधिकारांसाठी लढणाऱ्या एक सशक्त अशा स्त्रीवादी लेखिका आहेत. प्रिया तेंडूलकरांनी सातवीत असताना एक कविता लिहिली आणि ती सत्यकथा नियतकालिकात प्रसिद्ध झाली. विविध क्षेत्रातील, विविध अनुभांवर आधारित 'पंचतारांकित' हे अनुभवकथनपर आत्मचरित्र त्यांनी लिहिले. प्रिया तेंडूलकरांनी अनेक नियतकालीकांसाठी लेखन केलेले बघावयास मिळते. या लेखांचे संकलन करून त्यांनी 'ज्याचा त्याचा प्रश्न' आणि 'जन्मलेल्या प्रत्येकाला' असे दोन कथासंग्रह प्रसिद्ध केले. त्याचबरोबर त्यांचे 'असं ही' व 'जावे तिच्या वंशा' हे कथासंग्रहही प्रसिद्ध आहेत. त्यांच्या या कथासंग्रहांना महाराष्ट्र राज्याचे वाङ्मयीन पुरस्कार मिळालेले आहेत. पंचतारांकित हॉटेल मध्ये काम करणारी, एअर होस्टेसचे अनुभव विश्व जगणारी, दूरदर्शनच्या माध्यमांच्या विश्वात रमणारी ही लेखिका आणि तरीही आपल्या मध्यमवर्गीय संस्कारांना न सोडणाऱ्या त्यांच्या साहित्यातून त्या स्वतः जगलेल्या अनुभवांचा साठा दिसून येतो. त्यामुळे

ISBN 978-81-957306-0-5

35.	मराठीतील वंचित साहित्याची वाटचाल व आव्हाने - श्री. प्रकाश दत्तात्रय साबळे	147-151
36.	समकालीन स्त्रीलेखिका प्रिया तेंडूलकर यांच्या कथांतील स्त्रीव्यक्तिरेखा - कु. गितल भाऊसाहेब बच्छाव	152-159
37.	मराठी साहित्यातील समकालीन वास्तव चित्रण - प्रा.भाऊसाहेब कांबळे	160-163
38.	ललितगद्यातील मुक्तगद्य - ज्योती सुधाकर चव्हाण	164-168
39.	मराठी साहित्यातील भटक्या-विमुक्त जमातींचे सांस्कृतिक परिपेक्ष्य - अतुल तुकाराम झंजाड	169-173
40.	मराठी साहित्यातील वंचित व विस्थापितांचे चित्रण - रमजान गुलाब तडवी, डॉ. उज्जवला भोर	174-179
41.	जागतिक हवामान बदलाचा सर्वसमावेशक आर्थिक विकासावरील परिणाम - कु. प्रीती माघाडे, कु. कीर्ती कुमावत, कु. कावेरी थोरात, कु. पायल ताथेड	180-182
42.	लोकशाही, निवडणुका, व प्रसारमाध्यमे यांचा सहसंबंध - कु . गायत्री काळे, कु. प्राजक्ता धनेधर, कु. सायली दळे, कु. कल्पना गायकवाड	183-184
43.	मानसिक विकृती व उपचार पद्धती - कु.पायल बाबासाहेब ढगे	185-188
44.	आंतरक्रिया विश्लेषण : विधी आणि उपयोजन - धनवटे आदेश गोरख	189-193
45.	बोधात्मक उपचार पद्धती व उपयोजन - कु. गायत्री वैजनाथ उदेवाळ	194-198
46.	बोधात्मक उपचार: विधी आणि उपयोजन - मुजम्मील कलंदर शेख	199-201
47.	सल्लार्थी केंद्रित उपचार व उपयोजन - थोरात प्राजक्ता राजेंद्र	202-204
48.	अस्तित्ववादी उपचार पध्दती व उपयोजन - शाहनवाज बालम शाहफकिर	205-207
49.	मनोविश्लेषण वादी उपचार व उपयोजन - कु. दिव्या रामदास ठुबे, कु. मोनाली राजु वाघ, कु. प्रिती शिवाजी वाघ	208-211
50.	व्यक्तिमत्त्व व्यक्तिमत्त्वातील प्रक्षेपण तंत्राचे महत्व - कु.कोमल संजय मलिक	212-215
51.	मानसिक आरोग्य संवर्धनात मानसशास्त्रज्ञांची भूमिका - नरोडे संकेत राजेंद्र	216-218
52.	भय आणि अस्वस्थता यांचे मानसशास्त्रीय व्यवस्थापन तंत्राचा उपयोग. - तांबोळी आवेज इब्राहीम	219-222
53.	भावनिक बुद्धीमत्ता व व्यक्तिमत्व विकास - कु.बनकर रुपाली शिवाजी	223-225
54.	सकारत्मक भावना आणि आरोग्य - वाघ ऋषिकेश संभाजी	226-228
55.	सकारत्मक आरोग्य आणि जीवन पद्धती - विशाल श्रावण जावळे	229-231
56.	आंतरक्रिया उपचार पद्धती आणि जीवनावस्था - माळी सिद्धार्थ रमेश	232-235
57.	भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीतील वृत्तपत्रांचे योगदान - निखिल संजय फुलवर, सागर सुरेश कु-हाडे	236-238
58.	गृहिणी व नोकरदार महिलांच्या ताण व्यवस्थापन व वैवाहिक समायोजनाचा अभ्यास - वैशाली जगन्नाथ राहिंज	239-244
59.	Learning Problems Among Tribal Students In Ahmednagar District Of Maharashtra State: A Comparitive Study - Mr. Shelke Santosh B	245-251
60.	Cognitive Behavioural Therapy And Its Applications - Vrunda Parshuram Satpute	252-255
61.	"A Comparative Study Of Mental Health Among Rural And Urban Pregnant Mother's Covid - 19 Pandemic" - Chitra Sharad Thanage	256-261
62.	मानसिक स्वास्थ संवर्धनासाठी मानसशास्त्रीय तंत्राचा उपयोग - प्रल्हाद इंद्राराम प्रजापत	262-266
63.	"विधवा आणि विधुर यांच्या अवसाद पातळीचा तुलनात्मक अभ्यास" - कु. मुस्कान शैकत शेख	267-270
64.	"कोवीड 19 प्रादुभावाचा प्रौढांच्या मानसिक आरोग्यावर होणारा परिणाम" - दिलीप ज्ञानदेव गांगुर्डे	271-273
65.	वर्तनोपचार पध्दती विधी उपयोजना - आहिरे जयश्री रमेश	274-277
66.	कोरोना पश्चात व्यक्तीचे मानसिक आरोग्य व उपाय: - महेश अनिल बाजारे.	278-281
67.	Reviewing The Approach Of Indian Students Towards Literary Theory And Criticism - Mr Satish S. Vairal, Mr Shaphik K. Shaikh	282-285
68.	Reanalysis of 'A Vindication of Rights of Woman: With Strictures on Political and Moral Subjects' to Respond Educational and Political theorists in India- Miss Rutuja Prakash Ravtale, Miss Sayyad Sadiya Kasam	286-289
69.	*कोरोना व्हायरस गेल्या १०० वर्षातील सर्वात मोठे आरोग्य संकट* ...- डॉ. के. डी. थोरात	290-293
70.	*कोविड- १९ शिक्षण क्षेत्रासमोरील आव्हाने*... - प्रा.गायकवाड भाऊसाहेब लक्ष्मण	294-298
71.	भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीतील वृत्तपत्रांचे योगदान - लेंडे काशिनाथ मधुकर, लहामटे अर्जुन विलास	299-302
72.	अपत्य असणाऱ्या आणि अपत्यहिन जोडप्यांच्या वैवाहीक समायोजन व चिंता पातळीचा तुलनात्मक अभ्यास - इनामदार निलोफर महेबूब	303-307

ISBN 978-81-957306-0-5

मराठीतील वंचित साहित्याची वाटचाल व आव्हाने

श्री. प्रकाश दत्तात्रय साबळे
रयत शिक्षण संस्थेचे,
रा.ब.नारायणराव बोरावके, महाविद्यालय, श्रीरामपूर
इमेल : prakashsabale1432@gmail.com
मो.नं : ८६६८९४४८८९

- **प्रास्ताविक :-**

जगातील सर्व भाषा आणि साहित्याचा अभ्यास करीत असताना एक गोष्ट प्रकर्षाने जाणवते की, भाषा व साहित्याची आदिरूपे मौखिक होती. प्रथम बोली अस्तित्वात येतात. तिला कालौघात प्रमाणरूप प्राप्त होते. ती लिपिबद्ध होते व भाषा बनते. साहित्यचेही असेच असते. प्रथम वाङ्मय अस्तित्वात येते ते लोकसाहित्याच्या रुपात ते मौखिक असतं. एका पिढीकडून दुसऱ्या पिढीकडे मौखिक पाठांतराच्या रुपात होतं. कालौघात ते लिपीबद्ध होते. भाषेच्या प्रमाणरूपानुसार लिखित साहित्यभाषाही प्रमाणिक होत राहते. मराठी साहित्याची आद्यरूपे आपणास गोपगीते, ओव्या, अभंग, शाहिरी काव्य, अश्या रुपात आढळतात. मराठी लिखित साहित्य अकराव्या शतकापासून आढळते. ज्योतिषरत्नमाला, मुकुंदराजांचा "विवेकसिंधू". म्हाईमभटांचा 'लीळाचरित्र' हे मराठीसाहीत्याचे आदीग्रंथ मानले तरी लीळाचरित्रा मध्ये मराठी गद्याच्या प्रारंभिक खुणा दिसून येत असल्याने त्यास आद्यग्रंथाचा मान दिला जातो.

महानुभाव पंथाच्या वाङ्मयात कथा, वर्णने, आठवणी आहेत. त्यांना येणाऱ्या संतसाहित्यात ज्ञानेश्वर व त्यांचे निवृत्ती, सोपान, मुक्ताबाई भाऊ-बहीन यांचे जीवन मराठी वंचित साहित्याच्या पुर्वखुणा म्हणता येतील. जनाबाई, नरहरी सोनार, विसोबा खेचर, सावता माळी, यांचेही जीवन वंचित सांगून जाते. जातीच्या आधारे मंदिरप्रवेश न मिळण्यासारखे सहन केलेले अत्याचार व परोक्षअपरोक्षपणे त्यांच्या काव्यात आढळणारी खंत, खेद या वंचित साहित्याच्या पाऊलखुणा होत. त्यामुळे मराठी साहित्याच्या प्रारंभापासूनच आपणास वंचित साहित्यनिर्मिती परंपरा दिसून येते. गेली सुमारे सातशे वर्ष मराठी भाषा, साहित्य, संस्कृती नित्य विकसित होत आली तरी वंचितमुक्त समाज आपण निर्माण करू शकलो नाही. हे वास्तव हाती उरतेच. त्यामुळे कालपरत्वे मराठी वंचित साहित्य विकसित होत राहिले तरी ते मानवी व्यथा, वेदना, मुक्तीचा स्वर बुलंद करू शकले नाही याची नोंद घ्यायला हवी.

- **वंचित संकल्पनेची उत्पत्ती :**

मराठीत 'वंचित' शब्द उपेक्षित, अंतरलेला, बहिष्कृत, शोषित, गरीब, निराधार, पिडीत, ग्रस्त, गरजू अशा व्यापक अर्थांनी वापरला जातो. हा संस्कृत भाषेतील मूळ शब्द असून त्याचा अर्थ कमतरता असलेला, संकटग्रस्त, नाडलेला असा होतो. इंग्रजीत स्थूलपणे याचा समानार्थी शब्द सांगायचा झाला तर तर 'Deprived' म्हणता येईल. वंचितता ही बहुविध असते. जात, धर्म, लिंग, परंपरा, प्रथा, विचार, पंथ, सामाजिक, आर्थिक, शारीरिक, सांस्कृतिक, राजकीय, ऐतिहासिक स्थिती आणि स्थित्यंतरांतून समाजात विविध प्रकारच्या वंचितता दिसून येतात. त्यातून गरीब-श्रीमंत, उच्चनीच, सवर्ण-अवर्ण, स्त्री-पुरुष, तृतीयपंथी, शहरी-ग्रामीण, दलित, आदिवासी, अपंग अशा छोट्या वर्तुळात विचार करीत राहतो. याचे कारण

 ISBN 978-81-957306-0-5

Index

Sr. No	Title of the Paper & Author	Page No.
1.	Contemporary Trends In Humanities & Social Sciences – Dr. Gargi Bhattacharya	1-3
2.	Implementation Of National Education Policy 2020: National Professional Standards For Teachers - Dr. Ujjwala Sadaphal	4-7
3.	Social Media And Political Socialization In India: Theoretical-Empirical Perspectives For Research - Haresh A. Khairnar	8-12
4.	The Process And Importance Of Political Socialization: Analysis In The Context Of Indian Democracy - Dr. Babasaheb Sakharam Tonde	13-16
5.	Transforming Literature During Pandemic: An Overview - Mr. Prashant Rajendra Shishupal	17-18
6.	The Issues Of The Marginalized In The Writings Of Savitribai Phule- Dr. Saykar Satish Govind	19-21
7.	"A Study Of Employees Satisfaction With Special Reference To District Rural Development Agency (Drda) Ahmednagar (M.S.)" - *Mr. Thorat Rahul Dagadu, Dr. Satish D. Jagtap, Dr. Meghana M. Bhosale*	22-28
8.	Psychologists In Diabetes Care Settings: Role, Benefits, And Challenges - Shaikh Ezaz Abdulsattar	29-34
9.	To Study Of Adjustment Of Students In Ashram Schools And Private Schools - Mr. Khilare Sandeep Sitaram	35-39
10.	Community Mental Health And Covid-19 Outbreak - Dr. Santosh B. Gaikwad	40-44
11.	Hybrid Learning : An Educational Approach - Dr. Anil Kisan Karwar	45-48
12.	Major Innovative Practices In Teacher Training Programme - Dr. Sharad B.Ingawale	49-51
13.	Management Of Psychological Techniques In Dealing With Stress - Mr. Narote Goraksha Laxman	52-56
14.	नारी विमर्श : एक अध्ययन - प्रो. डॉ. अनुप दळवी	57-60
15.	दामोदर मोरे के काव्य की संवेदना - प्रा. बापुसाहेब बाबासाहेब थोरात	61-65
16.	साहित्यिक अनुसंधान के भेद - डॉ. बाबासाहेब भुजाडे	66-69
17.	मनोज सोनकर के काव्य में किसान – विमर्श - स. प्रा.सोनाली रामदास हरदास, प्रा.डॉ.अशोक धृपद गायकवाड	70-73
18.	हिंदी साहित्य और दलित विमर्श - *प्रा.डॉ. बाचकर बाळासाहेब धोंडीराम*	74-77
19.	स्वातंत्र्य चळवळीतील 'दिनमित्र 'या वृत्तपत्राचे योगदान - डॉ.सुनिल.पी.खिलारी	78-81
20.	परीघाबाहेरील वंचितांचे समाजवास्तव आणि साहित्यचित्रण - प्रा.उज्ज्वला भोर	82-91
22.	माझ्या लेखनातील वंचित समूहाचे विश्व - डॉ. संतोष पद्माकर पवार	92-95
23.	२००० नंतरच्या कादंब-यातील (निवडक) बदलत्या समकालीन वास्तवाचे स्वरूप किवा चित्रण. - डॉ. बाळासाहेब शेळके	96-103
24.	प्राचीन मराठी साहित्यातील वंचितांचे चित्रण - डॉ. कैलास सोनू महाले	104-106
25.	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण -१९८६ आणि राष्ट्रीय शिक्षण धोरण-२०२० चा आकृतिबंधाच्या दृष्टीने तुलनात्मक अभ्यास - डॉ. अशोक सटवा माहुरे	107-111
26.	नव्वदोत्तरी मराठी ग्रामीण कादंबरीतील बदलते ग्रामजीवन आणि स्त्रीजीवन - डॉ. योगिता मारुती रांधवणे	112-115
27.	भारत आणि संयुक्त राष्ट्रे - डॉ. मेघराज एकनाथ औटी	116-118
28.	कोव्हिड १९ चे भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेल्या परिणामांचा अभ्यास - प्रा. सत्याप्पा शंकर कोळी	119-122
29.	नवीन शैक्षणिक धोरण -२०२० आणि शालेय व्यवस्थापन - डॉ.सोनुने.एस.एस	123-125
30.	समकालीन ग्रामीण कादंबरी आणि वास्तव - डॉ. जितेंद्र शामसिंग गिरासे	126-129
31.	प्राचीन भारतीय मंदिर स्थापत्यकलेचा उदय आणि विकास - श्री. पारधी रवींद्र पुनाजी	130-133
32.	भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यातील वृत्तपत्रांचे योगदान - प्रा. सुरेखा रामदास लगड	134-136
33.	एकविसाव्या शतकातील नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 - डॉ. निलिमा अंबाडकर	137-142
34.	समकालीन सामाजिक वास्तवाचे चित्रण करणारी 'खरडछाटणी' - दत्तात्रय बाळासाहेब सोनवणे	143-146

ISBN 978-81-957306-0-5

कोव्हिड १९ चे भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेल्या परिणामांचा अभ्यास

प्रा. सत्याप्पा शंकर कोळी
सहाय्यक प्राध्यापक
आर. बी. एन. बी. कॉलेज, श्रीरामपूर.
मोबाईल- ८६६८८२७४३१
Email Id :- satyappakoli@gmail.com

गोषवारा :

आज कोरोना विषाणामुळे संपूर्ण जग अडचणीत आहे. आज अनेक देशांचे व्यवहार ठप्प झालेले दिसून येत आहेत. कोव्हिड-१९ विषाणूचा मोठ्या प्रमाणावर होणारा संसर्ग रोखण्यासाठी भारतात लॉकडाऊन सारख्या उपायांचा वापर करण्यात येत आहे. जगाने आतापर्यंत दोन महायुद्धे अनुभवली आहेत. परंतु या महायुद्धाची झळ काही देशांना लागलीच नव्हती. आजच्या परीस्थितीचा आपण विचार करता कोरोना विषाणामुळे मागील महायुद्धापेक्षाही गंभीर परिस्थिती जगामध्ये निर्माण झाली आहे. सर्वशक्तिमान व विकसित समजल्या जाणाऱ्या अमेरिका आणि युरोपीयन देशांनी या महामारीसमोर हात टेकले आहेत. कोरोनामुळे संपूर्ण जग महामंदीत लोटले जात आहे. सध्या सरकारची प्राथमिकता आपल्या नागरिकांना कोरोना महामारी पासून सुरक्षित ठेऊन त्यांना योग्य आरोग्य सुविधा उपलब्ध करूण देणे हीच आहे. कोरोनामुळे जागतिक उत्पादन, सेवा व्यवस्था मोठ्या प्रमाणावर ठप्प झाली आहे. अनेक लोकांना रोजगार मिळत नाहीत. काही तज्ञांच्या मते, बेकारीचे प्रमाण सुमारे ३० टक्यांपर्यंत जाणार आहे. त्यामुळे अनेक देशांमध्ये बेकारीचा प्रश्न अनेक देशांमध्ये निर्माण होणार आहे. चालू आर्थिक वर्षामध्ये प्रत्यक्ष कर संकलनामध्ये १.४४ लाख करोड (ट्रिलीयन) रुपयांची तूट पडली आहे. कोरोनामुळे शेती व्यवसाय, बांधकाम व्यवसाय, पर्यटन उद्योग, वाहन उद्योग, वित्तीय संस्था, हॉटेल उद्योग, वाहतूक उद्योग, माहिती तंत्रज्ञान क्षेत्र, सेवा क्षेत्र या सर्व क्षेत्रावर विपरित परिणाम झाला आहे. कोरोना विषाणूमुळे जागतिक आणि देशांतर्गत अर्थव्यवस्थेवर होणाऱ्या परिणामाचे विवेचन या लेखात करण्यात आलेले आहे.

प्रस्तावना :

संपूर्ण अर्थव्यवस्था आज कोरोनाच्या प्रादुर्भावाने संकटात सापडली आहे. आज विकसित व विकसनशील देश या महामारीशी तोंड देत आहेत. त्यामुळे आज अनेक आर्थिक व्यवहार ठप्प झालेले आहेत. कोरोनामुळे अनेक व्यवहार, अनेक उद्योगधंदे बंद आहेत. त्यामुळे अनेकांवर विविध आव्हाने उभी राहिलेली आहेत. प्रथमत: उद्योजकांना भांडवलाची कमतरता मोठ्या प्रमाणावर जाणवेल. व्यवसायाच्या आर्थिक नियोजनावर परिणाम होणार आहेत. सरकारकडे उत्पन्न कमी झाल्यामुळे सरकारी विकासकामे पूर्ण क्षमतेने चालू ठेवता येणार नाहीत. कोणत्याही उद्योगासाठी भांडवल हा महत्वाचा घटक असतो. अगोदरच बँका थकित कर्जामुळे अडचणीत आल्या असल्यामुळे उद्योगांना नव्याने भांडवल उपलब्ध करण्यासाठी सरकारला योग्य ते धोरण आखावे लागणार आहे. यासाठी आरबीआय ने वित्तीय संस्थेकडे रोख तरलता वाढविण्यासाठी योग्य ते धोरण आखायला सुरुवात केल्याचे दिसून येत आहे. कोरोनाचा उद्योगाच्या उत्पादन क्षमतेवर परिणाम झालेला आहे. तसेच आयाती प्रमाणेच निर्यात क्षमतेवर देखील परिणाम झालेला आहे.

35.	मराठीतील वंचित साहित्याची वाटचाल व आव्हाने - श्री. प्रकाश दत्तात्रय साबळे	147-151
36.	समकालीन स्त्रीलेखिका प्रिया तेंडूलकर यांच्या कथांतील स्त्रीव्यक्तिरेखा - कु. गितल भाऊसाहेब बच्छाव	152-159
37.	मराठी साहित्यातील समकालीन वास्तव चित्रण - प्रा.भाऊसाहेब कांबळे	160-163
38.	ललितगद्यातील मुक्तगद्य - ज्योती सुधाकर चव्हाण	164-168
39.	मराठी साहित्यातील भटक्या-विमुक्त जमातींचे सांस्कृतिक परिपेक्ष्य - अतुल तुकाराम झंजाड	169-173
40.	मराठी साहित्यातील वंचित व विस्थापितांचे चित्रण - रमजान गुलाब तडवी, डॉ. उज्जवला भोर	174-179
41.	जागतिक हवामान बदलाचा सर्वसमावेशक आर्थिक विकासावरील परिणाम - कु. प्रीती माघाडे, कु. कीर्ती कुमावत, कु. कावेरी थोरात, कु. पायल ताथेड	180-182
42.	लोकशाही, निवडणुका, व प्रसारमाध्यमे यांचा सहसंबंध - कु . गायत्री काळे, कु. प्राजक्ता धनेधर, कु. सायली दळे, कु. कल्पना गायकवाड	183-184
43.	मानसिक विकृती व उपचार पद्धती - कु.पायल बाबासाहेब ढगे	185-188
44.	आंतरक्रिया विश्लेषण : विधी आणि उपयोजन - धनवटे आदेश गोरख	189-193
45.	बोधात्मक उपचार पद्धती व उपयोजन - कु. गायत्री वैजनाथ उदेवाळ	194-198
46.	बोधात्मक उपचार: विधी आणि उपयोजन - मुजम्मील कलंदर शेख	199-201
47.	सल्लार्थी केंद्रित उपचार व उपयोजन - थोरात प्राजक्ता राजेंद्र	202-204
48.	अस्तित्ववादी उपचार पध्दती व उपयोजन - शाहनवाज बालम शाहफकिर	205-207
49.	मनोविश्लेषण वादी उपचार व उपयोजन - कु. दिव्या रामदास ठुबे, कु. मोनाली राजु वाघ, कु. प्रिती शिवाजी वाघ	208-211
50.	व्यक्तिमत्त्व व्यक्तिमत्त्वातील प्रक्षेपण तंत्राचे महत्व - कु.कोमल संजय मलिक	212-215
51.	मानसिक आरोग्य संवर्धनात मानसशास्त्रज्ञांची भूमिका - नरोडे संकेत राजेंद्र	216-218
52.	भय आणि अस्वस्थता यांचे मानसशास्त्रीय व्यवस्थापन तंत्राचा उपयोग. - तांबोळी आवेज इब्राहीम	219-222
53.	भावनिक बुद्धीमत्ता व व्यक्तिमत्व विकास - कु.बनकर रुपाली शिवाजी	223-225
54.	सकारत्मक भावना आणि आरोग्य - वाघ ऋषिकेश संभाजी	226-228
55.	सकारत्मक आरोग्य आणि जीवन पद्धती - विशाल श्रावण जावळे	229-231
56.	आंतरक्रिया उपचार पद्धती आणि जीवनावस्था - माळी सिद्धार्थ रमेश	232-235
57.	भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीतील वृत्तपत्रांचे योगदान - निखिल संजय फुलवर, सागर सुरेश कु-हाडे	236-238
58.	गृहिणी व नोकरदार महिलांच्या ताण व्यवस्थापन व वैवाहिक समायोजनाचा अभ्यास - वैशाली जगन्नाथ राहिंज	239-244
59.	Learning Problems Among Tribal Students In Ahmednagar District Of Maharashtra State: A Comparitive Study - Mr. Shelke Santosh B	245-251
60.	Cognitive Behavioural Therapy And Its Applications - Vrunda Parshuram Satpute	252-255
61.	"A Comparative Study Of Mental Health Among Rural And Urban Pregnant Mother's Covid - 19 Pandemic" - Chitra Sharad Thanage	256-261
62.	मानसिक स्वास्थ संवर्धनासाठी मानसशास्त्रीय तंत्राचा उपयोग - प्रल्हाद इंद्राराम प्रजापत	262-266
63.	"विधवा आणि विधुर यांच्या अवसाद पातळीचा तुलनात्मक अभ्यास" - कु. मुस्कान शैकत शेख	267-270
64.	"कोवीड 19 प्रादुभावाचा प्रौढांच्या मानसिक आरोग्यावर होणारा परिणाम" - दिलीप ज्ञानदेव गांगुर्डे	271-273
65.	वर्तनोपचार पध्दती विधी उपयोजना - आहिरे जयश्री रमेश	274-277
66.	कोरोना पश्चात व्यक्तीचे मानसिक आरोग्य व उपाय: - महेश अनिल बाजारे.	278-281
67.	Reviewing The Approach Of Indian Students Towards Literary Theory And Criticism - Mr Satish S. Vairal, Mr Shaphik K. Shaikh	282-285
68.	Reanalysis of 'A Vindication of Rights of Woman: With Strictures on Political and Moral Subjects' to Respond Educational and Political theorists in India- Miss Rutuja Prakash Ravtale, Miss Sayyad Sadiya Kasam	286-289
69.	*कोरोना व्हायरस गेल्या १०० वर्षातील सर्वात मोठे आरोग्य संकट* ...- डॉ. के. डी. थोरात	290-293
70.	*कोविड- १९ शिक्षण क्षेत्रासमोरील आव्हाने...* - प्रा.गायकवाड भाऊसाहेब लक्ष्मण	294-298
71.	भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीतील वृत्तपत्रांचे योगदान - लेंडे काशिनाथ मधुकर, लहामटे अर्जुन विलास	299-302
72.	अपत्य असणाऱ्या आणि अपत्यहिन जोडप्यांच्या वैवाहीक समायोजन व चिंता पातळीचा तुलनात्मक अभ्यास - इनामदार निलोफर महेबूब	303-307

कोरोना व्हायरस गेल्या १०० वर्षातील सर्वात मोठे आरोग्य संकट ...

डॉ. के. डी. थोरात
अर्थशास्त्र विभाग
रा.ब.नारायणराव बोरावके महाविद्यालय ,श्रीरामपूर (महाराष्ट्र)
ई-मेल : kdthorat111@gmail.com

गोषवारा -

चांगले आरोग्य ही आनंदाची गुरुकिल्ली समजली जाते.सुदृढ शरीर हे विविध आजारांपासून मुक्त असते.सुदृढ शरीराला संपत्ती संबोधले जाते.देशातील मानवी संसाधन विकासावर आरोग्याचा अत्याधिक प्रभाव पडतो.मनुष्यबळाची कार्यक्षमता आणि उत्पादकता ही त्याच्या आरोग्यावर अवलंबून असते.निरोगी सुदृढ आरोग्य ही प्रत्येक व्यक्तीची गरज आहे.निरोगी आरोग्याशिवाय कोणताही व्यक्ती आपल्याकडील अंगभूत क्षमतांचा पुरेपूर वापर करू शकत नाही.देशातील प्रत्येक व्यक्तीला प्राथमिक आरोग्यविषयक सेवा-सुविधा उपलब्ध झाल्या पाहिजेत.आरोग्य म्हणजे व्यक्तीची अशी स्थिती होय की,ज्यामध्ये शरीर किंवा मानसिक स्वास्थ्य राहून ते तत्परतेने कार्य करते.मानव संसाधन विकासासाठी देशातील नागरिकांचे आरोग्य संवर्धन करण्यासाठी निरोगी व सुदृढ आयुर्मर्यादा ही समाज्याच्या तसेच देशाच्या सर्वांगीण विकासासाठी आवश्यक आहे.मानवाच्या आरोग्यावर सभोवतालच्या सर्वच घटकांचा परिणाम होत असतो.त्यापैकी एक महत्वाचा घटक कोरोना व्हायरस गेल्या १०० वर्षातील सर्वात मोठ संकट संपूर्ण जगासमोर उभ आहे.कोविड-१९ मुळे संपूर्ण जगभरात अनेक लोक मृत्युमुखी पडले. विकसित अर्थव्यवस्था असो किंवा विकसनशील सर्वच अर्थव्यवस्थांना कोविड-१९ चा फटका बसलेला दिसतो.कोविड-१९ मुळे संपूर्ण जगतात आरोग्य सेवेसमोर अनेक प्रश्न निर्माण झाले.आरोग्य सेवेची संपूर्ण यंत्रणा गेली दोन वर्ष पूर्ण कोलमडली असल्याचे दिसते.याच ज्वलंत प्रश्नावर दुय्यम माहितीच्या आधारे या लेखात कोविड-१९ / कोरोना व्हायरस चे भारतीय आरोग्य क्षेत्रासमोरील आव्हाने मांडण्याचा प्रयत्न केलेला आहे.

प्रस्तावना -

भारतात स्वातंत्र्योतर काळात लोकांच्या आरोग्य स्थितीत मोठ्या प्रमाणात सुधारणा झालेली आहे.भारतातील लोकांची अपेक्षित आयुर्मर्यादा १९५१ साली ३२ वर्षे होती.तर २०१९ साली अपेक्षित आयुर्मर्यादा ६९ वर्षापर्यंत वाढलेली आहे.विविध प्रकारच्या साथीच्या आजारांचे प्रमाण देखील घटले आहे.पोलिओ,जंतापासून उदभवणारे आजार,त्वचेचे संसर्गजन्य रोग आणि धनुर्वात यासारख्या आजारांचे निर्मुलन झालेले आहे.भारतात अलीकडे आरोग्य क्षेत्राची प्रगती होत असताना आरोग्य सुरक्षिततेच्या दृष्टीने राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय पातळीवर संसर्गजन्य रोगांचे अस्तित्व संपुष्टात आलेले नसून संसर्गजन्य रोगांचा प्रादुर्भाव कसा रोखायचा हे आव्हान गेल्या काही दशकांपासून निर्माण झालेले आहे.विशिष्ट भागातील लोकांमध्ये उदभवनारे मानवी प्रतिकारहीनता विषाणू आणि एच.आय.व्ही.एड्स,क्षयरोग, हिवताप आणि उष्ण कटिबंधातील दुर्लक्षित रोग या संसर्गजन्य रोगनचा प्रतिबंध कसा करावा हे आव्हान निर्माण झालेले आहे.सार्वजनिक आरोग्याच्या संदर्भात या रोगांचे निदान कसे करायचे आणि त्यावर त्वरित उपाययोजना कशा करायच्या या बाबत तत्परता दाखविण्याची गरज आहे. डास,कीटकनाशक, अतिसूक्ष्मजंतू, बुरशी, गोगलगाई याद्वारे फैलनारे डेंगू ,चिकनगुनिया या आजारांना प्रतिबंध करण्याचे मोठे आव्हान भारतात निर्माण झालेले आहे.या आजारांचा सामना करण्यासाठी मानवाची प्रतिकारशक्ती कशी वाढवायची हे एक सर्वात मोठे आरोग्यविषयक आव्हान देशात निर्माण झालेले आहे.तसेच भारतात असंसर्गजन्य रोगांच्या प्रादुर्भावाने मृत्यू पावणाऱ्यांची संख्या देखील वाढताना दिसत आहे.मृत्यु पावणाऱ्यांच्या संख्येपैकी भारतात ६०% मृत्यू असंसर्गजन्य रोगांच्या प्रादुर्भावामुळे होतात.तसेच हृदयरोग, कॅन्सर,मधुमेह आणि फुफ्फुसाचे रोग

35.	मराठीतील वंचित साहित्याची वाटचाल व आव्हाने - श्री. प्रकाश दत्तात्रय साबळे	147-151
36.	समकालीन स्त्रीलेखिका प्रिया तेंडूलकर यांच्या कथांतील स्त्रीव्यक्तिरेखा - कु. गितल भाऊसाहेब बच्छाव	152-159
37.	मराठी साहित्यातील समकालीन वास्तव चित्रण - प्रा.भाऊसाहेब कांबळे	160-163
38.	ललितगद्यातील मुक्तगद्य - ज्योती सुधाकर चव्हाण	164-168
39.	मराठी साहित्यातील भटक्या-विमुक्त जमातींचे सांस्कृतिक परिपेक्ष्य - अतुल तुकाराम झंजाड	169-173
40.	मराठी साहित्यातील वंचित व विस्थापितांचे चित्रण - रमजान गुलाब तडवी, डॉ. उज्जवला भोर	174-179
41.	जागतिक हवामान बदलाचा सर्वसमावेशक आर्थिक विकासावरील परिणाम - कु. प्रीती माघाडे, कु. कीर्ती कुमावत, कु. कावेरी थोरात, कु. पायल ताथेड	180-182
42.	लोकशाही, निवडणुका, व प्रसारमाध्यमे यांचा सहसंबंध - कु . गायत्री काळे, कु. प्राजक्ता धनेधर, कु. सायली दळे, कु. कल्पना गायकवाड	183-184
43.	मानसिक विकृती व उपचार पद्धती - कु.पायल बाबासाहेब ढगे	185-188
44.	आंतरक्रिया विश्लेषण : विधी आणि उपयोजन - धनवटे आदेश गोरख	189-193
45.	बोधात्मक उपचार पद्धती व उपयोजन - कु. गायत्री वैजनाथ उदेवाळ	194-198
46.	बोधात्मक उपचार: विधी आणि उपयोजन - मुजम्मील कलंदर शेख	199-201
47.	सल्लार्थी केंद्रित उपचार व उपयोजन - थोरात प्राजक्ता राजेंद्र	202-204
48.	अस्तित्ववादी उपचार पध्दती व उपयोजन - शाहनवाज बालम शाहफकिर	205-207
49.	मनोविश्लेषण वादी उपचार व उपयोजन - कु. दिव्या रामदास ठुबे, कु. मोनाली राजु वाघ, कु. प्रिती शिवाजी वाघ	208-211
50.	व्यक्तिमत्त्व व्यक्तिमत्त्वातील प्रक्षेपण तंत्राचे महत्व - कु.कोमल संजय मलिक	212-215
51.	मानसिक आरोग्य संवर्धनात मानसशास्त्रज्ञांची भूमिका - नरोडे संकेत राजेंद्र	216-218
52.	भय आणि अस्वस्थता यांचे मानसशास्त्रीय व्यवस्थापन तंत्राचा उपयोग. - तांबोळी आवेज इब्राहीम	219-222
53.	भावनिक बुद्धीमत्ता व व्यक्तिमत्व विकास - कु.बनकर रुपाली शिवाजी	223-225
54.	सकारत्मक भावना आणि आरोग्य - वाघ ऋषिकेश संभाजी	226-228
55.	सकारत्मक आरोग्य आणि जीवन पद्धती - विशाल श्रावण जावळे	229-231
56.	आंतरक्रिया उपचार पद्धती आणि जीवनावस्था - माळी सिद्धार्थ रमेश	232-235
57.	भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीतील वृत्तपत्रांचे योगदान - निखिल संजय फुलवर, सागर सुरेश कु-हाडे	236-238
58.	गृहिणी व नोकरदार महिलांच्या ताण व्यवस्थापन व वैवाहिक समायोजनाचा अभ्यास - वैशाली जगन्नाथ राहिंज	239-244
59.	Learning Problems Among Tribal Students In Ahmednagar District Of Maharashtra State: A Comparitive Study - Mr. Shelke Santosh B	245-251
60.	Cognitive Behavioural Therapy And Its Applications - Vrunda Parshuram Satpute	252-255
61.	"A Comparative Study Of Mental Health Among Rural And Urban Pregnant Mother's Covid - 19 Pandemic" - Chitra Sharad Thanage	256-261
62.	मानसिक स्वास्थ संवर्धनासाठी मानसशास्त्रीय तंत्राचा उपयोग - प्रल्हाद इंद्राराम प्रजापत	262-266
63.	"विधवा आणि विधुर यांच्या अवसाद पातळीचा तुलनात्मक अभ्यास" - कु. मुस्कान शौकत शेख	267-270
64.	"कोवीड 19 प्रादुभावाचा प्रौढांच्या मानसिक आरोग्यावर होणारा परिणाम" - दिलीप ज्ञानदेव गांगुर्डे	271-273
65.	वर्तनोपचार पध्दती विधी उपयोजना - आहिरे जयश्री रमेश	274-277
66.	कोरोना पश्चात व्यक्तीचे मानसिक आरोग्य व उपाय: - महेश अनिल बाजारे.	278-281
67.	Reviewing The Approach Of Indian Students Towards Literary Theory And Criticism - Mr Satish S. Vairal, Mr Shaphik K. Shaikh	282-285
68.	Reanalysis of 'A Vindication of Rights of Woman: With Strictures on Political and Moral Subjects' to Respond Educational and Political theorists in India- Miss Rutuja Prakash Ravtale, Miss Sayyad Sadiya Kasam	286-289
69.	*कोरोना व्हायरस गेल्या १०० वर्षांतील सर्वात मोठे आरोग्य संकट ...*- डॉ. के. डी. थोरात	290-293
70.	*कोविड- १९ शिक्षण क्षेत्रासमोरील आव्हाने...* - प्रा.गायकवाड भाऊसाहेब लक्ष्मण।	294-298
71.	भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीतील वृत्तपत्रांचे योगदान - लेंडे काशिनाथ मधुकर, लहामटे अर्जुन विलास	299-302
72.	अपत्य असणाऱ्या आणि अपत्यहिन जोडप्यांच्या वैवाहीक समायोजन व चिंता पातळीचा तुलनात्मक अभ्यास - इनामदार निलोफर महेबूब	303-307

कोविड- १९ शिक्षण क्षेत्रासमोरील आव्हाने...

प्रा.गायकवाड भाऊसाहेब लक्ष्मण
अर्थशास्त्र विभाग
रा.ब.नारायणराव बोरावके महाविद्यालय ,श्रीरामपूर (महाराष्ट्र)
ई-मेल : gaikwadbhausaheb1991@rediffmail.com

गोषवारा-

कोरोना मुळे विकसित तसेच विकसनशील देशाच्या अर्थव्यवस्था कोलमडून पडल्या. कारण या काळात शेती, उद्योग आणि सेवा या क्षेत्रातील उत्पादन मोठ्या प्रमाणात बंद होते. त्याचा विपरीत परिणाम म्हणजे अनेक व्यक्तींचे रोजगार गेले. बेकारीची वेळ प्रत्येकावर आली. अनेक व्यक्तींना वर्क फ्रॉम होम या माध्यमातून रोजगार मिळाला. तर काहींचा रोजगार गेला.२०२० हे वर्ष कोरोना महामारी वर्ष म्हणून ओळखले जाते. या काळात प्रत्येक क्षेत्रावर कोरोनाचा विपरीत परिणाम झालेला पाहायला मिळतो. अनेक तरुण- तरुणी बेकार झाले. शहरी व ग्रामीण भागात कोरोनाची साथ प्रचंड वेगाने पसरलेली दिसून येत होती. याचा मुख्य परिणाम शिक्षणावर झालेला दिसून येतो.लॉकडाऊन मुळे सर्व शाळा महाविद्यालये पूर्ण पणे बंद पडले. या काळात शिक्षण बंद न राहता ते कोणत्या मार्गाने देता येईल याचा प्रयत्न सरकारने केला आणि गुगल मीट, झुम या आधुनिक तंत्राचा वापर करून ऑनलाइन शिक्षण पद्धती सुरु करण्यात आली.हे जितके खरे आहे तितकेच त्या शिक्षण पध्दतीचे काही गुण- दोष पाहायला मिळतात. म्हणून कोविड-१९ चे शिक्षण क्षेत्रासमोरील आव्हाने स्पष्ट करण्यात आले आहे .

प्रस्तावना -

कोणत्याही देशाच्या अर्थव्यस्थेत शिक्षण क्षेत्राला महत्वाचे स्थान असते. शिक्षण क्षेत्राला देशाच्या विकासाचे प्रगतीचे आणि भरभराटीचे यंत्र मानले जाते. निसंशयपणे जगातील विकसित देशांच्या विकासात शिक्षण क्षेत्राचे स्थान महत्वाचे आहे. नेल्सन मंडेला यांनी शिक्षणाविषयी आपले मत मांडले ते म्हणजे शिक्षण हे सर्वात जास्त महत्वाचे शास्त्र असून या साधनाचा वापर करून जग बदलता येणे शक्य आहे. देशाची आर्थिक वृद्धी केवळ नैसर्गिक संसाधने, तंत्रज्ञान आणि भांडवलाच्या उपलब्धतेवर अवलंबून नसते तर उपलब्ध मनुष्यबळाचे संख्यात्मक आकारमान आणि गुणवत्ता यावर अवलंबून असते. मनुष्यबळाची कार्यक्षमता,उत्पादकता ही गुणवत्तेवर अवलंबुन असते. शिक्षण हा मनुष्यबळाच्या गुणवत्तेवर परिणाम करणारा महत्वाचा घटक मानला जातो. भारतामध्ये सरकारी , खाजगी शाळा व महाविद्यालये यांच्या माध्यमातून शिक्षणाच्या सुविधा पुरविल्या जातात. सार्वजनिक शाळा, महाविद्यालयामधून केंद्र, राज्य व स्थानिक स्वराज्य संस्था या तिन्ही पातळीवर नियंत्रण ठेऊन निधी पुरवला जातो.एप्रिल २०१०पासून भारतात ६ते १४ वयोगटातील मुला -मुलींना सक्तीचे व मोफत शिक्षणाचा मूलभूत कायदा करण्यात आला. या कायद्या मुळे प्रथमिक शिक्षण घेणाऱ्या विद्यार्थ्यात प्रचंड वाढ झालेली आहे. सन २०११मध्ये ७ ते १४ वयोगटातील ७५% मुले साक्षर झाली. उच्च शिक्षणाच्या बाबतीत भारत हा अमेरिका व चीन नंतर तिसऱ्या क्रमांकाचे राष्ट्र आहे. उच्च

Index

Sr. No	Title of the Paper & Author	Page No.
1.	Contemporary Trends In Humanities & Social Sciences – Dr. Gargi Bhattacharya	1-3
2.	Implementation Of National Education Policy 2020: National Professional Standards For Teachers - Dr. Ujjwala Sadaphal	4-7
3.	Social Media And Political Socialization In India: Theoretical-Empirical Perspectives For Research - Haresh A. Khairnar	8-12
4.	The Process And Importance Of Political Socialization: Analysis In The Context Of Indian Democracy - Dr. Babasaheb Sakharam Tonde	13-16
5.	Transforming Literature During Pandemic: An Overview - Mr. Prashant Rajendra Shishupal	17-18
6.	The Issues Of The Marginalized In The Writings Of Savitribai Phule- Dr. Saykar Satish Govind	19-21
7.	"A Study Of Employees Satisfaction With Special Reference To District Rural Development Agency (Drda) Ahmednagar (M.S.)" - *Mr. Thorat Rahul Dagadu, Dr. Satish D. Jagtap, Dr. Meghana M. Bhosale*	22-28
8.	Psychologists In Diabetes Care Settings: Role, Benefits, And Challenges - Shaikh Ezaz Abdulsattar	29-34
9.	To Study Of Adjustment Of Students In Ashram Schools And Private Schools - Mr. Khilare Sandeep Sitaram	35-39
10.	Community Mental Health And Covid-19 Outbreak - Dr. Santosh B. Gaikwad	40-44
11.	Hybrid Learning : An Educational Approach - Dr. Anil Kisan Karwar	45-48
12.	Major Innovative Practices In Teacher Training Programme - Dr. Sharad B.Ingawale	49-51
13.	Management Of Psychological Techniques In Dealing With Stress - Mr. Narote Goraksha Laxman	52-56
14.	नारी विमर्श : एक अध्ययन - प्रो. डॉ. अनुप दळवी	57-60
15.	दामोदर मोरे के काव्य की संवेदना - प्रा. बापुसाहेब बाबासाहेब थोरात	61-65
16.	साहित्यिक अनुसंधान के भेद - डॉ. बाबासाहेब भुजाडे	66-69
17.	मनोज सोनकर के काव्य में किसान – विमर्श - स. प्रा.सोनाली रामदास हरदास, प्रा.डॉ.अशोक धृपद गायकवाड	70-73
18.	हिंदी साहित्य और दलित विमर्श - *प्रा.डॉ. बाचकर बाळासाहेब धोंडीराम*	74-77
19.	स्वातंत्र्य चळवळीतील 'दिनमित्र 'या वृत्तपत्राचे योगदान - डॉ.सुनिल.पी.खिलारी	78-81
20.	परीघाबाहेरील वंचितांचे समाजवास्तव आणि साहित्यचित्रण - प्रा.उज्ज्वला भोर	82-91
22.	माझ्या लेखनातील वंचित समूहाचे विश्व - डॉ. संतोष पद्माकर पवार	92-95
23.	२००० नंतरच्या कादंब-यातील (निवडक) बदलत्या समकालीन वास्तवाचे स्वरूप किंवा चित्रण. - डॉ. बाळासाहेब शेळके	96-103
24.	प्राचीन मराठी साहित्यातील वंचितांचे चित्रण - डॉ. कैलास सोनू महाले	104-106
25.	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण -१९८६ आणि राष्ट्रीय शिक्षण धोरण-२०२० चा आकृतिबंधाच्या दृष्टीने तुलनात्मक अभ्यास - डॉ. अशोक सटवा माहुरे	107-111
26.	नव्वदोत्तरी मराठी ग्रामीण कादंबरीतील बदलते ग्रामजीवन आणि स्त्रीजीवन - डॉ. योगिता मारुती रांधवणे	112-115
27.	भारत आणि संयुक्त राष्ट्रे - डॉ. मेघराज एकनाथ औटी	116-118
28.	कोव्हिड १९ चे भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेल्या परिणामांचा अभ्यास - प्रा. सत्याप्पा शंकर कोळी	119-122
29.	नवीन शैक्षणिक धोरण -२०२० आणि शालेय व्यवस्थापन - डॉ.सोनुने.एस.एस	123-125
30.	समकालीन ग्रामीण कादंबरी आणि वास्तव - डॉ. जितेंद्र शामसिंग गिरासे	126-129
31.	प्राचीन भारतीय मंदिर स्थापत्यकलेचा उदय आणि विकास - श्री. पारधी रवींद्र पुनाजी	130-133
32.	भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यातील वृत्तपत्रांचे योगदान - प्रा. सुरेखा रामदास लगड	134-136
33.	एकविसाव्या शतकातील नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 - डॉ. निलिमा अंबाडकर	137-142
34.	समकालीन सामाजिक वास्तवाचे चित्रण करणारी 'खरडछाटणी' - दत्तात्रय बाळासाहेब सोनवणे	143-146

ISBN 978-81-957306-0-5

Community Mental Health and COVID-19 outbreak

Dr. Santosh B. Gaikwad
Department of Psychology, R. B. Narayanrao Borawake College, Shrirampur-413709 (Maharashtra) India, Email: sbmgaikwad@gmail.com

INTRODUCTION:

Mental fitness consists of our emotional, psychological, and social well-being. It impacts how we think, feel, and act. It additionally enables decide how we take care of stress, relate to others, and make choices. Mental fitness is crucial at each degree of life, from formative years and early life via adulthood. Throughout your life, on the off chance that you experience emotional wellness issues, your reasoning, state of mind, and conduct could be impacted. Many variables add to emotional well-being issues, including:

- Biological factors, like qualities or mind science
- Educational encounters, like injury or misuse
- Family background of psychological wellness issues

The COVID-19 pandemic and the subsequent financial downturn have adversely impacted many individuals' emotional well-being and made new boundaries for individuals previously experiencing dysfunctional behaviour and substance use problems. During the pandemic, around 5 out of 10 grown-ups in India have detailed side effects of tension or burdensome problem, an offer that has been to a great extent reliable, up from one of every ten grown-ups who announced these side effects from January to June 2019

THE IMPACT OF COVID-19 ON MENTAL HEALTH:

Whatever the problem may be, what about mental health, where even physical health is of little importance? Our total health budget is very low at 1.6% of GDP, including less than 1% for mental health. According to a 2019 World Health Organization (WHO) report, 200 million people in India are in direct need of mental health care, and India ranks sixth among countries with depression. I mean, mental health should be a priority, but it doesn't seem to be happening. In the first two weeks of the lockout, there was a 40 per cent increase in mental illness. You also see the suicides of people in many areas.

Children and women victims of domestic violence and sexual abuse may receive legal aid, but what about trauma? Violence has escalated around the world during the lockdown, with women and children being the victims.

After a few months at home in fear of corona infection, thousands of people are finding it difficult to adapt to the changed world outside. This seems to be affecting the mental health of many in India. Mental stress is leading to depression and even suicide.

Corona and Mental Stress: There is a group in the society for whom this period did not become a disaster, but their mental stress was definitely increased. For example, some people had to do surveys and health check-ups in the 'red zone' when they had no medical education. Teachers as well as people whose jobs are gone or will go on. Some have had their pay cuts. Those who live alone or whose relatives are far away from them.

 ISBN 978-81-957306-0-5

Index

Sr. No	Title of the Paper & Author	Page No.
1.	Contemporary Trends In Humanities & Social Sciences – Dr. Gargi Bhattacharya	1-3
2.	Implementation Of National Education Policy 2020: National Professional Standards For Teachers - Dr. Ujjwala Sadaphal	4-7
3.	Social Media And Political Socialization In India: Theoretical-Empirical Perspectives For Research - Haresh A. Khairnar	8-12
4.	The Process And Importance Of Political Socialization: Analysis In The Context Of Indian Democracy - Dr. Babasaheb Sakharam Tonde	13-16
5.	Transforming Literature During Pandemic: An Overview - Mr. Prashant Rajendra Shishupal	17-18
6.	The Issues Of The Marginalized In The Writings Of Savitribai Phule- Dr. Saykar Satish Govind	19-21
7.	"A Study Of Employees Satisfaction With Special Reference To District Rural Development Agency (Drda) Ahmednagar (M.S.)" - *Mr. Thorat Rahul Dagadu, Dr. Satish D. Jagtap, Dr. Meghana M. Bhosale*	22-28
8.	Psychologists In Diabetes Care Settings: Role, Benefits, And Challenges - Shaikh Ezaz Abdulsattar	29-34
9.	To Study Of Adjustment Of Students In Ashram Schools And Private Schools - Mr. Khilare Sandeep Sitaram	35-39
10.	Community Mental Health And Covid-19 Outbreak - Dr. Santosh B. Gaikwad	40-44
11.	Hybrid Learning : An Educational Approach - Dr. Anil Kisan Karwar	45-48
12.	Major Innovative Practices In Teacher Training Programme - Dr. Sharad B.Ingawale	49-51
13.	Management Of Psychological Techniques In Dealing With Stress - Mr. Narote Goraksha Laxman	52-56
14.	नारी विमर्श : एक अध्ययन - प्रो. डॉ. अनुप दळ्वी	57-60
15.	दामोदर मोरे के काव्य की संवेदना - प्रा. बापुसाहेब बाबासाहेब थोरात	61-65
16.	साहित्यिक अनुसंधान के भेद - डॉ. बाबासाहेब भुजाडे	66-69
17.	मनोज सोनकर के काव्य में किसान – विमर्श - स. प्रा.सोनाली रामदास हरदास, प्रा.डॉ.अशोक धृपद गायकवाड	70-73
18.	हिंदी साहित्य और दलित विमर्श - *प्रा.डॉ. बाचकर बाळासाहेब धोंडीराम*	74-77
19.	स्वातंत्र्य चळवळीतील 'दिनमित्र 'या वृत्तपत्राचे योगदान - डॉ.सुनिल.पी.खिलारी	78-81
20.	परीघाबाहेरील वंचितांचे समाजवास्तव आणि साहित्यचित्रण - प्रा.उज्ज्वला भोर	82-91
22.	माझ्या लेखनातील वंचित समूहाचे विश्व - डॉ. संतोष पद्माकर पवार	92-95
23.	२००० नंतरच्या कादंब-यातील (निवडक) बदलत्या समकालीन वास्तवाचे स्वरूप किंवा चित्रण. - डॉ. बाळासाहेब शेळके	96-103
24.	प्राचीन मराठी साहित्यातील वंचितांचे चित्रण - डॉ. कैलास सोनू महाले	104-106
25.	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण -१९८६ आणि राष्ट्रीय शिक्षण धोरण-२०२० चा आकृतिबंधाच्या दृष्टीने तुलनात्मक अभ्यास - डॉ. अशोक सटवा माहुरे	107-111
26.	नव्वदोत्तरी मराठी ग्रामीण कादंबरीतील बदलते ग्रामजीवन आणि स्त्रीजीवन - डॉ. योगिता मारुती रांधवणे	112-115
27.	भारत आणि संयुक्त राष्ट्रे - डॉ. मेघराज एकनाथ औटी	116-118
28.	कोव्हिड १९ चे भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेल्या परिणामांचा अभ्यास - प्रा. सत्याप्पा शंकर कोळी	119-122
29.	नवीन शैक्षणिक धोरण -२०२० आणि शालेय व्यवस्थापन - डॉ.सोनुने.एस.एस	123-125
30.	समकालीन ग्रामीण कादंबरी आणि वास्तव - डॉ. जितेंद्र शामसिंग गिरासे	126-129
31.	प्राचीन भारतीय मंदिर स्थापत्यकलेचा उदय आणि विकास - श्री. पारधी रवींद्र पुनाजी	130-133
32.	भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यातील वृत्तपत्रांचे योगदान - प्रा. सुरेखा रामदास लगड	134-136
33.	एकविसाव्या शतकातील नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 - डॉ. निलिमा अंबाडकर	137-142
34.	समकालीन सामाजिक वास्तवाचे चित्रण करणारी 'खरडछाटणी' - दत्तात्रय बाळासाहेब सोनवणे	143-146

ISBN 978-81-957306-0-5

Management of psychological techniques in dealing with stress

Narote Goraksha Laxman
Assistant Professesor Psychology Department
R. B. Narayanrao Borawake College, Shrirampur

Abstract

Human life is a series of stressful and anxious experiences. We all experience stress in different ways. From the working class to the intellectual scientists, everyone has to deal with stress in their respective fields, both at home and in the community. We express our stress through experiences like feeling restless, irritable, depressed, scared, suffocated, infatuation. Stress is expressed on different levels such as physical-mental-emotional.

Keywords: Stress, Psychological Management

Introduction

Open any newspaper, listen to the news on television or read any magazine, in this fast paced computer age, the stress we have to face is a discussion. The church, which pretends to be science, suggests all sorts of magical remedies to get rid of this stress. They claim that the toxins produced by stress in the body will disappear. Of course, the only way to make money is to work here! Looking around, we see that most middle-class people are long-lived and die of heart disease or diabetes. Every disease is cured very slowly. A person with diabetes or a person who has a blockage in the flow of blood does not die immediately if he eats too much sweet or oily food. The side effects are slowly accumulating. And it can take years for that to happen. Let's compare the current situation and the situation 100 years ago. 100 years ago, dengue, malaria and other diseases were deadly. Even cholera and typhoid could be fatal. Recently, our view of all these diseases has changed. The way we analyze diseases has changed. We know that our biology and emotions are intertwined our personality, emotions, thoughts are all affecting our body. In short, stress causes illness. Medical research has shown that these stressors play a vital role in the development of slow-moving diseases.

Objectives :

1) Explain the concept of stress.
2) To know the management of psychological techniques while dealing with stress.

The importance of research

The management of psychological techniques is based on this topic while dealing with the subject matter of the presented research. This research will show the importance of one's attitude towards oneself, how to overcome one's own negative perceptions, thoughts, through this research. It will definitely be helpful to know how to cope with stress. It will help a person to manage how he or she responds to stress. The research presented will benefit teachers, students, research professionals, working journalists.

Research Methods:

The research presented is contemplative in nature and uses a descriptive research method. No primary tools have been used for this research but secondary data collection tools have been used. For this, the management of psychological techniques while dealing with stress is explained on the basis of various reference books, published literature, internet, research literature.

ISBN 978-81-957306-0-5

35.	मराठीतील वंचित साहित्याची वाटचाल व आव्हाने - श्री. प्रकाश दत्तात्रय साबळे	147-151
36.	समकालीन स्त्रीलेखिका प्रिया तेंडूलकर यांच्या कथांतील स्त्रीव्यक्तिरेखा - कु. गितल भाऊसाहेब बच्छाव	152-159
37.	मराठी साहित्यातील समकालीन वास्तव चित्रण - प्रा.भाऊसाहेब कांबळे	160-163
38.	ललितगद्यातील मुक्तगद्य - ज्योती सुधाकर चव्हाण	164-168
39.	मराठी साहित्यातील भटक्या-विमुक्त जमातींचे सांस्कृतिक परिपेक्ष्य - अतुल तुकाराम झंजाड	169-173
40.	मराठी साहित्यातील वंचित व विस्थापितांचे चित्रण - रमजान गुलाब तडवी, डॉ. उज्जवला भोर	174-179
41.	जागतिक हवामान बदलाचा सर्वसमावेशक आर्थिक विकासावरील परिणाम - कु. प्रीती माघाडे, कु. कीर्ती कुमावत, कु. कावेरी थोरात, कु. पायल ताथेड	180-182
42.	लोकशाही, निवडणुका, व प्रसारमाध्यमे यांचा सहसंबंध - कु . गायत्री काळे, कु. प्राजक्ता धनेधर, कु. सायली दळे, कु. कल्पना गायकवाड	183-184
43.	मानसिक विकृती व उपचार पद्धती - कु.पायल बाबासाहेब ढगे	185-188
44.	आंतरक्रिया विश्लेषण : विधी आणि उपयोजन - धनवटे आदेश गोरख	189-193
45.	बोधात्मक उपचार पद्धती व उपयोजन - कु. गायत्री वैजनाथ उदेवाळ	194-198
46.	बोधात्मक उपचार: विधी आणि उपयोजन - मुजम्मील कलंदर शेख	199-201
47.	सल्लार्थी केंद्रित उपचार व उपयोजन - थोरात प्राजक्ता राजेंद्र	202-204
48.	अस्तित्ववादी उपचार पध्दती व उपयोजन - शाहनवाज बालम शाहफकिर	205-207
49.	मनोविश्लेषण वादी उपचार व उपयोजन - कु. दिव्या रामदास ठुबे, कु. मोनाली राजु वाघ, कु. प्रिती शिवाजी वाघ	208-211
50.	व्यक्तिमत्त्व व्यक्तिमत्त्वातील प्रक्षेपण तंत्राचे महत्व - कु.कोमल संजय मलिक	212-215
51.	मानसिक आरोग्य संवर्धनात मानसशास्त्रज्ञांची भूमिका - नरोडे संकेत राजेंद्र	216-218
52.	भय आणि अस्वस्थता यांचे मानसशास्त्रीय व्यवस्थापन तंत्राचा उपयोग. - तांबोळी आवेज इब्राहीम	219-222
53.	भावनिक बुद्धीमत्ता व व्यक्तिमत्व विकास - कु.बनकर रुपाली शिवाजी	223-225
54.	सकारत्मक भावना आणि आरोग्य - वाघ ऋषिकेश संभाजी	226-228
55.	सकारत्मक आरोग्य आणि जीवन पद्धती - विशाल श्रावण जावळे	229-231
56.	आंतरक्रिया उपचार पद्धती आणि जीवनावस्था - माळी सिद्धार्थ रमेश	232-235
57.	भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीतील वृत्तपत्रांचे योगदान - निखिल संजय फुलवर, सागर सुरेश कु-हाडे	236-238
58.	गृहिणी व नोकरदार महिलांच्या ताण व्यवस्थापन व वैवाहिक समायोजनाचा अभ्यास - वैशाली जगन्नाथ राहिंज	239-244
59.	Learning Problems Among Tribal Students In Ahmednagar District Of Maharashtra State: A Comparitive Study - Mr. Shelke Santosh B	245-251
60.	Cognitive Behavioural Therapy And Its Applications - Vrunda Parshuram Satpute	252-255
61.	"A Comparative Study Of Mental Health Among Rural And Urban Pregnant Mother's Covid - 19 Pandemic" - Chitra Sharad Thanage	256-261
62.	मानसिक स्वास्थ संवर्धनासाठी मानसशास्त्रीय तंत्राचा उपयोग - प्रल्हाद इंद्राराम प्रजापत	262-266
63.	"विधवा आणि विधुर यांच्या अवसाद पातळीचा तुलनात्मक अभ्यास" - कु. मुस्कान शौकत शेख	267-270
64.	"कोवीड **19** प्रादुभावाचा प्रौढांच्या मानसिक आरोग्यावर होणारा परिणाम" - दिलीप ज्ञानदेव गांगुर्डे	271-273
65.	वर्तनोपचार पध्दती विधी उपयोजना - आहिरे जयश्री रमेश	274-277
66.	कोरोना पश्चात व्यक्तीचे मानसिक आरोग्य व उपाय: - महेश अनिल बाजारे.	278-281
67.	Reviewing The Approach Of Indian Students Towards Literary Theory And Criticism - Mr Satish S. Vairal, Mr Shaphik K. Shaikh	282-285
68.	Reanalysis of 'A Vindication of Rights of Woman: With Strictures on Political and Moral Subjects' to Respond Educational and Political theorists in India- Miss Rutuja Prakash Ravtale, Miss Sayyad Sadiya Kasam	286-289
69.	*कोरोना व्हायरस गेल्या १०० वर्षातील सर्वात मोठे आरोग्य संकट ...*- डॉ. के. डी. थोरात	290-293
70.	कोविड- *१९ शिक्षण क्षेत्रासमोरील आव्हाने...* - प्रा.गायकवाड भाऊसाहेब लक्ष्मण	294-298
71.	भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीतील वृत्तपत्रांचे योगदान - लेंडे काशिनाथ मधुकर, लहामटे अर्जुन विलास	299-302
72.	अपत्य असणाऱ्या आणि अपत्यहिन जोडप्यांच्या वैवाहीक समायोजन व चिंता पातळीचा तुलनात्मक अभ्यास - इनामदार निलोफर महेबूब	303-307

ISBN 978-81-957306-0-5

अपत्य असणाऱ्या आणि अपत्यहिन जोडप्यांच्या वैवाहीक समायोजन व चिंता पातळीचा तुलनात्मक अभ्यास

इनामदार निलोफर महेबूब
सहाय्यक प्राध्यापक मानसशास्त्र विभाग
रा. ब . नारायणराव बोरावके कॉलेज, श्रीरामपूर

गोषवारा ABSTRACT

प्रस्तुत संशोधनासाठी अपत्य असलेले व अपत्यहीन जोडपे यांच्या वैवाहिक समायोजन व चिंतापातळीचा तुलनात्मक अभ्यास अशी संशोधनाची समस्या मांडण्यात आलेली आहे .तसेच संशोधनासाठी श्रीरामपूर तालुक्यातील १०० अपत्य असलेले व अपत्यहीन जोडपे यांची निवड करण्यात आलेली आहे .त्यामध्ये ५० महिला अपत्य असलेले व ५० अपत्यहीन जोडपे यांच्यावर संशोधन करण्यात आले आहे .प्रस्तुत संशोधनासाठी ४० ते ५५ वयोगट निवडण्यात आला आहे . संशोधनासाठी वैवाहिक समायोजन प्रमोद कुमार व कांचन रोहतगे यांच्या वैवाहिक समायोजन प्रश्नावलीचा वापर केला आहे. चिंतामापन करण्यासाठी डॉ. आर .एल भारद्वाज व डॉ. एम भार्गव यांच्या चिंता प्रश्नावलीचा वापर केला आहे. तसेच संशोधनाचा निष्कर्ष काढण्यासाठी मध्यमान mean, प्रमाण विचलन SD, टी मूल्य T Value या संख्याशास्त्रीय तंत्राचा वापर करण्यात आलेला आहे. अपत्य असणाऱ्या व अपत्यहीन जोडप्यामध्ये वैवाहिक समायोजानात लक्षणीय फरक असतो.

प्रस्तावना(INTRODUCTION)

प्रस्तुत संशोधन हे अपत्य असणाऱ्या आणि अपत्यहीन जोडप्यांच्या वैवाहिक समायोजन आणि चिंता पातळीचा आहे. वैवाहिक जीवनामध्ये समायोजन करणे गरजेचे असते. तसेच वेगवेगळया क्षेत्रांमध्ये समायोजन हे आवश्यक असते. प्रस्तुत संशोधनामध्ये वैवाहिक समायोजनाचा आणि चिंता पातळीचा तुलनात्मक अभ्यास केलेला आहे.

आपल्या जीवनामध्ये आपण वैवाहिक समायोजनाला खूप महत्त्व देत असतो. आपल्याला स्वतःशी इतरांशी विविध घटकांशी समायोजन साधता येणे आवश्यक असते. आपल्या परिस्थितीच्या संदर्भात व्यक्ती जे जे करते ते परिस्थितीशी तिने केलेले समायोजन असते. समायोजनाची क्रिया जन्मापासून सुरू होते ते मृत्यूपर्यंत अव्याहतपणे चालू असते. समायोजन या शब्दाला इंग्रजी मध्ये Adjustment असे म्हणतात. दैनंदिन व्यवहारात समायोजन या मराठी शब्दापेक्षा adjustment हा इंग्रजी शब्द अधिक वापरला जातो.

सामाजिक आणि बहुतेक परिस्थितीशी जुळवून घेण्याची व त्यात टिकून राहण्याची व्यक्तीची धडपड म्हणजे समायोजन आपल्या दैनंदिन जीवनात अत्यंत लोकप्रिय असलेल्या काही मानसशास्त्रीय संकल्पना पैकी एक मुख्य म्हणजे समायोजन. परिस्थिती अपरिहार्यता स्वीकारणे, एखाद्याच्या आग्रही प्रतिपादनाला मान तुकविणे, पालकांनी मुलांशी सुसंवाद साधणे अशा विविध वाक्य प्रयोगातून समायोजन प्रक्रिया व्यक्त होत असते. चिंता ही भीतीचेच एक रूप आहे. धोकादायक उद्दीपकाला अनुलक्षून निसर्गतः शारीरिक सावधानतेच्या प्रक्रियेस भीती असे म्हणतात तर काल्पनिक भीतीच्या भावनेस चिंता असे म्हणतात.

35.	मराठीतील वंचित साहित्याची वाटचाल व आव्हाने - श्री. प्रकाश दत्तात्रय साबळे	147-151
36.	समकालीन स्त्रीलेखिका प्रिया तेंडूलकर यांच्या कथांतील स्त्रीव्यक्तिरेखा - कु. गितल भाऊसाहेब बच्छाव	152-159
37.	मराठी साहित्यातील समकालीन वास्तव चित्रण - प्रा.भाऊसाहेब कांबळे	160-163
38.	ललितगद्यातील मुक्तगद्य - ज्योती सुधाकर चव्हाण	164-168
39.	मराठी साहित्यातील भटक्या-विमुक्त जमातींचे सांस्कृतिक परिपेक्ष्य - अतुल तुकाराम झंजाड	169-173
40.	मराठी साहित्यातील वंचित व विस्थापितांचे चित्रण - रमजान गुलाब तडवी, डॉ. उज्जवला भोर	174-179
41.	जागतिक हवामान बदलाचा सर्वसमावेशक आर्थिक विकासावरील परिणाम - कु. प्रीती माघाडे, कु. कीर्ती कुमावत, कु. कावेरी थोरात, कु. पायल ताथेड	180-182
42.	लोकशाही, निवडणुका, व प्रसारमाध्यमे यांचा सहसंबंध - कु . गायत्री काळे, कु. प्राजक्ता धनेधर, कु. सायली दळे, कु. कल्पना गायकवाड	183-184
43.	मानसिक विकृती व उपचार पद्धती - कु.पायल बाबासाहेब ढगे	185-188
44.	आंतरक्रिया विश्लेषण : विधी आणि उपयोजन - धनवटे आदेश गोरख	189-193
45.	बोधात्मक उपचार पद्धती व उपयोजन - कु. गायत्री वैजनाथ उदेवाळ	194-198
46.	बोधात्मक उपचार: विधी आणि उपयोजन - मुजम्मील कलंदर शेख	199-201
47.	सल्लार्थी केंद्रित उपचार व उपयोजन - थोरात प्राजक्ता राजेंद्र	202-204
48.	अस्तित्ववादी उपचार पध्दती व उपयोजन - शाहनवाज बालम शाहफकिर	205-207
49.	मनोविश्लेषण वादी उपचार व उपयोजन - कु. दिव्या रामदास ठुबे, कु. मोनाली राजु वाघ, कु. प्रिती शिवाजी वाघ	208-211
50.	व्यक्तिमत्त्व व्यक्तिमत्त्वातील प्रक्षेपण तंत्राचे महत्व - कु.कोमल संजय मलिक	212-215
51.	मानसिक आरोग्य संवर्धनात मानसशास्त्रज्ञांची भूमिका - नरोडे संकेत राजेंद्र	216-218
52.	भय आणि अस्वस्थता यांचे मानसशास्त्रीय व्यवस्थापन तंत्राचा उपयोग. - तांबोळी आवेज इब्राहीम	219-222
53.	भावनिक बुद्धीमत्ता व व्यक्तिमत्व विकास - कु.बनकर रुपाली शिवाजी	223-225
54.	सकारत्मक भावना आणि आरोग्य - वाघ ऋषिकेश संभाजी	226-228
55.	सकारत्मक आरोग्य आणि जीवन पद्धती - विशाल श्रावण जावळे	229-231
56.	आंतरक्रिया उपचार पद्धती आणि जीवनावस्था - माळी सिद्धार्थ रमेश	232-235
57.	भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीतील वृत्तपत्रांचे योगदान - निखिल संजय फुलवर, सागर सुरेश कु-हाडे	236-238
58.	गृहिणी व नोकरदार महिलांच्या ताण व्यवस्थापन व वैवाहिक समायोजनाचा अभ्यास - वैशाली जगन्नाथ राहिंज	239-244
59.	Learning Problems Among Tribal Students In Ahmednagar District Of Maharashtra State: A Comparitive Study - Mr. Shelke Santosh B	245-251
60.	Cognitive Behavioural Therapy And Its Applications - Vrunda Parshuram Satpute	252-255
61.	"A Comparative Study Of Mental Health Among Rural And Urban Pregnant Mother's Covid - 19 Pandemic" - Chitra Sharad Thanage	256-261
62.	मानसिक स्वास्थ संवर्धनासाठी मानसशास्त्रीय तंत्राचा उपयोग - प्रल्हाद इंद्राराम प्रजापत	262-266
63.	"विधवा आणि विधुर यांच्या अवसाद पातळीचा तुलनात्मक अभ्यास" - कु. मुस्कान शैकत शेख	267-270
64.	"कोवीड 19 प्रादुभावाचा प्रौढांच्या मानसिक आरोग्यावर होणारा परिणाम" - दिलीप ज्ञानदेव गांगुर्डे	271-273
65.	वर्तनोपचार पध्दती विधी उपयोजना - आहिरे जयश्री रमेश	274-277
66.	कोरोना पश्चात व्यक्तीचे मानसिक आरोग्य व उपाय: - महेश अनिल बाजारे.	278-281
67.	Reviewing The Approach Of Indian Students Towards Literary Theory And Criticism - Mr Satish S. Vairal, Mr Shaphik K. Shaikh	282-285
68.	Reanalysis of 'A Vindication of Rights of Woman: With Strictures on Political and Moral Subjects' to Respond Educational and Political theorists in India- Miss Rutuja Prakash Ravtale, Miss Sayyad Sadiya Kasam	286-289
69.	*कोरोना व्हायरस गेल्या १०० वर्षातील सर्वात मोठे आरोग्य संकट* ...- डॉ. के. डी. थोरात	290-293
70.	कोविड- *१९ शिक्षण क्षेत्रासमोरील आव्हाने...* - प्रा.गायकवाड भाऊसाहेब लक्ष्मण	294-298
71.	भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीतील वृत्तपत्रांचे योगदान - लेंडे काशिनाथ मधुकर, लहामटे अर्जुन विलास	299-302
72.	अपत्य असणाऱ्या आणि अपत्यहिन जोडप्यांच्या वैवाहीक समायोजन व चिंता पातळीचा तुलनात्मक अभ्यास - इनामदार निलोफर महेबूब	303-307

ISBN 978-81-957306-0-5

गृहिणी व नोकरदार महिलाच्या ताण व्यवस्थापन व वैवाहिक समायोजनाचा अभ्यास

प्रा. वैशाली जगन्नाथ राहिंज

मानसशास्त्र विभाग, रा.ब.नारायणराव बोरावके कॉलेज,श्रीरामपूर

गोषवारा (Abstract)

प्रस्तुत संशोधनासाठी गृहिणी व नोकरदार महिला यांचा ताण व्यवस्थापन व वैवाहिक समायोजनाचा तुलनात्मक अभ्यास" अशी संशोधनाची समस्या मांडण्यात आली आहे. तसेच संशोधनासाठी श्रीरामपुर तालुक्यातील ५० नोकरदार महिला व ५० गृहिणी महिला यांची निवड केली आहे. प्रस्तुत संशोधनासाठी ३०ते ५०वयोगट निवडण्यात आला आहे. संशोधनासाठी ताण व्यवस्थापन चाचणी वंदना कौशिक व नम्रता अरोरा व वैवाहिक समायोजन चाचणी प्रमोद कुमार व कांचना रोहातागे या चाचण्यांचा वापर केला. तसेच संशोधनाचा निष्कर्ष काढण्यासाठी मध्यमान, प्रमाण विचलन, टी मूल्य या संख्याशास्त्रीय तंत्राचा वापर करण्यात आलेला आहे. गृहिणी व नोकरदार महिलांच्या ताण व्यवस्थापन व वैवाहिक समायोजन या घटकाचे मापन या संशोधनातुन केलेले आहे. गृहिणी व नोकरदार महिला यांच्या ताण व्यवस्थापन पातळीत कोणताही फरक आढळून आला नाही . गृहिणी आणि नोकरदार महिला यांच्या वैवाहिक समायोजनात कोणताही फरक आढळून आला नाही.

प्रस्तावना (Introduction):-

प्रस्तुत संशोधन हे गृहिणी आणि नोकरदार महिलांच्या ताण व्यवस्थापन व वैवाहिक समायोजनाच्या तुलनात्मक अभ्यासावर आहे. वैवाहिक जीवनामध्ये समायोजन करणे गरजेचे असते. तसेच वेगवेगळ्या क्षेत्रांमध्ये समायोजन हे आवश्यक असते.

आपल्या जीवनामध्ये आपण वैवाहिक समायोजनाला खूप महत्त्व देत असतो. आपल्याला स्वतःशी इतरांशी समायोजन साधता येणे आवश्यक असते.आपल्याला परिस्थितीच्या संदर्भात व्यक्ती जे-जे करते ते परिस्थितीशी तिने केलेले समायोजन असते. समायोजनाची क्रिया जन्मापासून सुरु होते ते मृत्यूपर्यंत अव्यातपणे चालू असते. समायोजन या शब्दाला इंग्रजी मध्ये Adjustment असे म्हणतात. सामाजिक आणि बहुतेक परिस्थितीशी जुळवून घेण्याची व त्यात टिकून राहण्याची व्यक्तीची धडपड म्हणजे समायोजन.परिस्थिती अपरिहार्यता स्वीकारणे, एखाद्याच्या आग्रही प्रतिपादनाला मान तुकविणे, पालकांनी मुलांशी सुसंवाद साधणे अशा विविध वाक्य प्रयोगातून समायोजन प्रक्रिया व्यक्त होत असते.

बहुतांशी महिलांना कौटुंबिक जबाबदारी बरोबरच कार्यालयीन काम यामुळे ताणाला सामोरे जावे लागते. त्यामुळे त्यांचे कार्य असमाधानकारक बनते. अतिताणामुळे व्यक्तीस असमाधान, चिडचिडेपणा, असहाय्यता आणि निराशा अनुभवास येते. ज्याप्रमाणे कर्मचाऱ्यांचे कार्य समाधान हे नोकरीवर अवलंबून असते. त्याचप्रमाणे कार्य निवर्तनावर ताणाचा परिणाम होतो. वेळेचे नियोजन ,तार्किक विचार, नातेसंबंध, स्वतःची काळजी, सकस आहार, सकारात्मक अभिवृत्ती, सामाजिक आधार या जीवन कौशल्यामुळे स्त्रियांचे शारीरिक आणि मानसिक स्वास्थ्य बिघडते.त्यामुळे ताणाला सामोरे जावे लागते. याचा परिणाम कार्य निवर्तनावर आढळून येतो. मनावर दडपण नसलेली व्यक्ती आपले काम अगदी सहजतेने पार पाडू शकते.

प्रस्तुत संशोधन नोकरी करणाऱ्या महिला आणि गृहिणी महिलांबद्दल ताण व्यवस्थापन व वैवाहिक समायोजन इत्यादी संदर्भात आहे. नोकरी करणाऱ्या महिलांना ताणाचा व्यवसायावर कसा प्रभाव पडतो. दोन क्षेत्रातील महिलातील कोणत्या गटातील महिला यांच्यावर सोपवलेल्या कामांमध्ये उत्साही आहे.

35.	मराठीतील वंचित साहित्याची वाटचाल व आव्हाने - श्री. प्रकाश दत्तात्रय साबळे	147-151
36.	समकालीन स्त्रीलेखिका प्रिया तेंडूलकर यांच्या कथांतील स्त्रीव्यक्तिरेखा - कु. गितल भाऊसाहेब बच्छाव	152-159
37.	मराठी साहित्यातील समकालीन वास्तव चित्रण - प्रा.भाऊसाहेब कांबळे	160-163
38.	ललितगद्यातील मुक्तगद्य - ज्योती सुधाकर चव्हाण	164-168
39.	मराठी साहित्यातील भटक्या-विमुक्त जमातींचे सांस्कृतिक परिपेक्ष्य - अतुल तुकाराम झंजाड	169-173
40.	मराठी साहित्यातील वंचित व विस्थापितांचे चित्रण - रमजान गुलाब तडवी, डॉ. उज्जवला भोर	174-179
41.	जागतिक हवामान बदलाचा सर्वसमावेशक आर्थिक विकासावरील परिणाम - कु. प्रीती माघाडे, कु. कीर्ती कुमावत, कु. कावेरी थोरात, कु. पायल ताथेड	180-182
42.	लोकशाही, निवडणुका, व प्रसारमाध्यमे यांचा सहसंबंध - कु . गायत्री काळे, कु. प्राजक्ता धनेधर, कु. सायली दळे, कु. कल्पना गायकवाड	183-184
43.	मानसिक विकृती व उपचार पद्धती - कु.पायल बाबासाहेब ढगे	185-188
44.	आंतरक्रिया विश्लेषण : विधी आणि उपयोजन - धनवटे आदेश गोरख	189-193
45.	बोधात्मक उपचार पद्धती व उपयोजन - कु. गायत्री वैजनाथ उदेवाळ	194-198
46.	बोधात्मक उपचार: विधी आणि उपयोजन - मुजम्मील कलंदर शेख	199-201
47.	सल्लार्थी केंद्रित उपचार व उपयोजन - थोरात प्राजक्ता राजेंद्र	202-204
48.	अस्तित्ववादी उपचार पध्दती व उपयोजन - शाहनवाज बालम शाहफकिर	205-207
49.	मनोविश्लेषण वादी उपचार व उपयोजन - कु. दिव्या रामदास ठुबे, कु. मोनाली राजु वाघ, कु. प्रिती शिवाजी वाघ	208-211
50.	व्यक्तिमत्त्व व्यक्तिमत्त्वातील प्रक्षेपण तंत्राचे महत्व - कु.कोमल संजय मलिक	212-215
51.	मानसिक आरोग्य संवर्धनात मानसशास्त्रज्ञांची भूमिका - नरोडे संकेत राजेंद्र	216-218
52.	भय आणि अस्वस्थता यांचे मानसशास्त्रीय व्यवस्थापन तंत्राचा उपयोग. - तांबोळी आवेज इब्राहीम	219-222
53.	भावनिक बुद्धीमत्ता व व्यक्तिमत्व विकास - कु.बनकर रुपाली शिवाजी	223-225
54.	सकारात्मक भावना आणि आरोग्य - वाघ ऋषिकेश संभाजी	226-228
55.	सकारात्मक आरोग्य आणि जीवन पद्धती - विशाल श्रावण जावळे	229-231
56.	आंतरक्रिया उपचार पद्धती आणि जीवनावस्था - माळी सिद्धार्थ रमेश	232-235
57.	भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीतील वृत्तपत्रांचे योगदान - निखिल संजय फुलवर, सागर सुरेश कु-हाडे	236-238
58.	गृहिणी व नोकरदार महिलांच्या ताण व्यवस्थापन व वैवाहिक समायोजनाचा अभ्यास - वैशाली जगन्नाथ राहिंज	239-244
59.	Learning Problems Among Tribal Students In Ahmednagar District Of Maharashtra State: A Comparitive Study - Mr. Shelke Santosh B	245-251
60.	Cognitive Behavioural Therapy And Its Applications - Vrunda Parshuram Satpute	252-255
61.	"A Comparative Study Of Mental Health Among Rural And Urban Pregnant Mother's Covid - 19 Pandemic" - Chitra Sharad Thanage	256-261
62.	मानसिक स्वास्थ संवर्धनासाठी मानसशास्त्रीय तंत्राचा उपयोग - प्रल्हाद इंद्राराम प्रजापत	262-266
63.	"विधवा आणि विधुर यांच्या अवसाद पातळीचा तुलनात्मक अभ्यास" - कु. मुस्कान शैकत शेख	267-270
64.	"कोवीड 19 प्रादुभावाचा प्रौढांच्या मानसिक आरोग्यावर होणारा परिणाम" - दिलीप ज्ञानदेव गांगुर्डे	271-273
65.	वर्तनोपचार पध्दती विधी उपयोजना - आहिरे जयश्री रमेश	274-277
66.	कोरोना पश्चात व्यक्तीचे मानसिक आरोग्य व उपाय: - महेश अनिल बाजारे.	278-281
67.	Reviewing The Approach Of Indian Students Towards Literary Theory And Criticism - Mr Satish S. Vairal, Mr Shaphik K. Shaikh	282-285
68.	Reanalysis of 'A Vindication of Rights of Woman: With Strictures on Political and Moral Subjects' to Respond Educational and Political theorists in India- Miss Rutuja Prakash Ravtale, Miss Sayyad Sadiya Kasam	286-289
69.	कोरोना व्हायरस गेल्या १०० वर्षातील सर्वात मोठे आरोग्य संकट ...- डॉ. के. डी. थोरात	290-293
70.	कोविड- १९ शिक्षण क्षेत्रासमोरील आव्हाने... - प्रा.गायकवाड भाऊसाहेब लक्ष्मण	294-298
71.	भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीतील वृत्तपत्रांचे योगदान - लेंडे काशिनाथ मधुकर, लहामटे अर्जुन विलास	299-302
72.	अपत्य असणाऱ्या आणि अपत्यहिन जोडप्यांच्या वैवाहीक समायोजन व चिंता पातळीचा तुलनात्मक अभ्यास - इनामदार निलोफर महेबूब	303-307

Reviewing the approach of Indian Students towards Literary Theory and Criticism

Mr Satish S. Vairal
Assistant Professor in English, R.B. Narayarao Borawake College, Shrirampur
Mr Shaphik K. Shaikh
Assistant Professor in English, R.B. Narayarao Borawake College, Shrirampur

Abstract:

Most of the introductory graduate and post graduate theory courses deal with modern movements and current trends. Influential texts of criticism and theory from the 20th century will be compared to illustrate the range of purposes and cross-purposes to which contemporary critical discourse has been put in relation to literary works and traditions. The students are acquainted with the basic literacy course in criticism and theory in most Indian universities, which include: Literary Criticism (Classicism, Neo-classicism, Romanticism, Victorian Literary Criticism, Modernism and New Criticism) and Literary Theory (Formalism and Structuralism, Post Structuralism, New Historicism and Postcolonial Criticism, Marxism and Psychoanalysis, Feminism, Race and Ethnicity Studies, Queer Theory, Hermeneutics and Phenomenology, Reader-Response Criticism, Cultural Studies and Digital Humanities). But the Students and even few teachers are not ready to engage with it. There are obvious reasons for such anxiety, like the intellectual nature of the subject, wide theorization, a huge range of references and unfamiliar foreign scholars.

Keywords: *Literary Theory, Literary Criticism, Critical Discourse, Modern Movements*

Since the very beginning of Literary theory and criticism has been a highly intellectual, argumentative and complex area. It has grown into vast field that covers and encourages many intersecting and contradictory approaches and practices. It is a field that has consistently raised questions about several elements and entities like - author, text, reader and worldview. Literary theory and criticism does not claim to provide answers, due to a strong self - consciousness on its part. Literary theory and criticism is all about plurality and diversity of views. It helps to develop the ability to listen to different views and to reconsider the claims about ourselves and the world. The difficult range of the subject, the cross-references, the terminological complexity and its unique phraseology can cause incomprehension both at surface and at a deeper level. Yet, it is an exciting, innovative and challenging field.

Literary criticism and literary theory are the terms used interchangeably and have overlapping issues. However, it is useful to distinguish them for the sake of understanding and different objectives. Literary criticism has "**practical application because it often deals directly with individual literary works**"[1]. Literary theory is "**usually general or abstract in nature and offers an overarching pattern or set of principles for the study of genres, formal unity or meaning**"[2]. Literary criticism is tough to define because of a huge mound of treaties, histories and introductory books

ISBN 978-81-957306-0-5

Index

Sr. No	Title of the Paper & Author	Page No.
1.	Contemporary Trends In Humanities & Social Sciences – Dr. Gargi Bhattacharya	1-3
2.	Implementation Of National Education Policy 2020: National Professional Standards For Teachers - Dr. Ujjwala Sadaphal	4-7
3.	Social Media And Political Socialization In India: Theoretical-Empirical Perspectives For Research - Haresh A. Khairnar	8-12
4.	The Process And Importance Of Political Socialization: Analysis In The Context Of Indian Democracy - Dr. Babasaheb Sakharam Tonde	13-16
5.	Transforming Literature During Pandemic: An Overview - Mr. Prashant Rajendra Shishupal	17-18
6.	The Issues Of The Marginalized In The Writings Of Savitribai Phule- Dr. Saykar Satish Govind	19-21
7.	"A Study Of Employees Satisfaction With Special Reference To District Rural Development Agency (Drda) Ahmednagar (M.S.)" - *Mr. Thorat Rahul Dagadu, Dr. Satish D. Jagtap, Dr. Meghana M. Bhosale*	22-28
8.	Psychologists In Diabetes Care Settings: Role, Benefits, And Challenges - Shaikh Ezaz Abdulsattar	29-34
9.	To Study Of Adjustment Of Students In Ashram Schools And Private Schools - Mr. Khilare Sandeep Sitaram	35-39
10.	Community Mental Health And Covid-19 Outbreak - Dr. Santosh B. Gaikwad	40-44
11.	Hybrid Learning : An Educational Approach - Dr. Anil Kisan Karwar	45-48
12.	Major Innovative Practices In Teacher Training Programme - Dr. Sharad B.Ingawale	49-51
13.	Management Of Psychological Techniques In Dealing With Stress - Mr. Narote Goraksha Laxman	52-56
14.	नारी विमर्श : एक अध्ययन - प्रो. डॉ. अनुप दळवी	57-60
15.	दामोदर मोरे के काव्य की संवेदना - प्रा. बापुसाहेब बाबासाहेब थोरात	61-65
16.	साहित्यिक अनुसंधान के भेद - डॉ. बाबासाहेब भुजाडे	66-69
17.	मनोज सोनकर के काव्य में किसान – विमर्श - स. प्रा.सोनाली रामदास हरदास, प्रा.डॉ.अशोक धृपद गायकवाड	70-73
18.	हिंदी साहित्य और दलित विमर्श - *प्रा.डॉ. बाचकर बाळासाहेब धोंडीराम*	74-77
19.	स्वातंत्र्य चळवळीतील 'दिनमित्र 'या वृत्तपत्राचे योगदान - डॉ.सुनिल.पी.खिलारी	78-81
20.	परीघाबाहेरील वंचितांचे समाजवास्तव आणि साहित्यचित्रण - प्रा.उज्ज्वला भोर	82-91
22.	माझ्या लेखनातील वंचित समूहाचे विश्व - डॉ. संतोष पद्माकर पवार	92-95
23.	२००० नंतरच्या कादंब-यातील (निवडक) बदलत्या समकालीन वास्तवाचे स्वरूप किंवा चित्रण. - डॉ. बाळासाहेब शेळके	96-103
24.	प्राचीन मराठी साहित्यातील वंचितांचे चित्रण - डॉ. कैलास सोनू महाले	104-106
25.	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण -१९८६ आणि राष्ट्रीय शिक्षण धोरण-२०२० चा आकृतिबंधाच्या दृष्टीने तुलनात्मक अभ्यास - डॉ. अशोक सटवा माहुरे	107-111
26.	नव्वदोत्तरी मराठी ग्रामीण कादंबरीतील बदलते ग्रामजीवन आणि स्त्रीजीवन - डॉ. योगिता मारुती रांधवणे	112-115
27.	भारत आणि संयुक्त राष्ट्रे - डॉ. मेघराज एकनाथ औटी	116-118
28.	कोव्हिड १९ चे भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेल्या परिणामांचा अभ्यास - प्रा. सत्याप्पा शंकर कोळी	119-122
29.	नवीन शैक्षणिक धोरण -२०२० आणि शालेय व्यवस्थापन - डॉ.सोनुने.एस.एस	123-125
30.	समकालीन ग्रामीण कादंबरी आणि वास्तव - डॉ. जितेंद्र शामसिंग गिरासे	126-129
31.	प्राचीन भारतीय मंदिर स्थापत्यकलेचा उदय आणि विकास - श्री. पारधी रवींद्र पुनाजी	130-133
32.	भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यातील वृत्तपत्रांचे योगदान - प्रा. सुरेखा रामदास लगड	134-136
33.	एकविसाव्या शतकातील नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 - डॉ. निलिमा अंबाडकर	137-142
34.	समकालीन सामाजिक वास्तवाचे चित्रण करणारी 'खरडछाटणी' - दत्तात्रय बाळासाहेब सोनवणे	143-146

 ISBN 978-81-957306-0-5

भारत आणि संयुक्त राष्ट्रे

डॉ. मेघराज एकनाथ औटी
सहाय्यक प्राध्यापक, राज्यशास्त्र विभाग
रा.ब. नारायणराव बोरावके कॉलेज, श्रीरामपूर
E-mail- meghrajt75@gmail.com

प्रस्तावना

संयुक्त राष्ट्रांचा संस्थापक सदस्य म्हणून भारत हा संयुक्त राष्ट्रांचे हेतू आणि तत्त्वांचा भक्कम पुरस्कर्ता राहिला आहे आणि या उदात्त हेतू पुढे नेण्यात आणि अंमलबजावणीच्या दृष्टीने आणि संयुक्त राष्ट्रांच्या विविध विशेष कार्यक्रमांच्या विकासाच्या आणि कार्यात्मकता यामध्ये भारताने महत्त्वाचे योगदान दिले आहे. वसाहतवाद आणि वंशभेदाविरुद्धचा लढा, नि:शस्त्रीकरण करणे आणि शस्त्रस्पर्धा थांबवणे आणि अधिक न्याय्य आंतरराष्ट्रीय व्यवस्था निर्माण करणे यासाठीचा संघर्ष अशा धुमाळीच्या वर्षांमध्ये भारत संयुक्त राष्ट्रांबरोबर आघाडीवर राहिला आहे. संयुक्त राष्ट्रांच्या पहिल्याच अधिवेशनामध्ये भारताने वसाहतवाद आणि वर्णभेदाविरुद्ध आवाज उठविला होता. गेल्या वर्षी अर्धशतकातील संयुक्त राष्ट्रांच्या यशामधील महत्त्वाच्या मुद्द्यांमध्ये या मुद्द्यांचा समावेश होतो. संयुक्त राष्ट्रांच्या विजयावर भारताने स्वतः जागतिक व्यासपीठावर सुरुवातीच्या दिवसापासून कठोरपणे अनुसलेल्या धोरणाचे समर्थन पाहिले. २५ ऑक्टोबर १९४६ रोजी श्रीमती विजयालक्ष्मी पंडित यांनी संयुक्त राष्ट्रांमध्ये आपले पहिले भाषण केले आणि या भाषणामध्ये त्यांनी भारत सरकारच्या वतीने संयुक्त राष्ट्रांच्या सनदेत जतन केलेल्या शांतता आणि न्यायाच्या तत्त्वांप्रती आपली दृढ कटिबद्धता व्यक्त केली.

भारत हा बऱ्याचशा आंतरराष्ट्रीय संघटनांचा खासकरून संयुक्त राष्ट्रे आणि तिच्या विशेष समित्यांचा नेहमीच संस्थापक - सदस्य आहे . परिणामी, त्यांना पाठिंबा देणे आणि जागतिक संघटनांना बळकट करणे हा सातत्याने भारताच्या परराष्ट्र धोरणाचा एक मुख्य घटक आहे. संयुक्त राष्ट्रांप्रमाणेच भारताच्या परराष्ट्र धोरणाचा मुख्य हेतू हा पुढील तीन घनिष्टपणे निगडित उद्दिष्टे साध्य करणे हा आहे.

(अ) एकविसाव्या शतकातील आंतरराष्ट्रीय संबंधांना आकार देण्यात महत्त्वाची भूमिका बजावणे,

(आ) अहिंसक आणि मानवी आंतरराष्ट्रीय व्यवस्थेकडे जाणारी चळवळ,

(इ) शाश्वत आणि सापेक्षपणे न्याय आंतरराष्ट्रीय विकासाच्या नमुन्यासाठी आवश्यक परिस्थितीला प्रोत्साहन देणे.

या चार दशकांतील संयुक्त राष्ट्रांच्या साहचर्यामधील भारताच्या सहयोगाच्या पुढील चार आंतरसंबंधी अवस्था सांगता येतील:

१. पहिल्या अवस्थेमध्ये १९४० च्या दशकापर्यंतच्या वर्षांचा समावेश होतो, ज्यामध्ये ब्रिटिशराजच्या कालखंडाचा समावेश होतो. संयुक्त राष्ट्रांच्या घटनेला औपचारिक स्वरूप प्राप्त करणाऱ्या सॅन फ्रान्सिको परिषदेमध्ये भारत सहभागी होता आणि तिथेच संस्थापक - सदस्यत्व देऊन भारताचा गौरव करण्यात आला.

२. दुसऱ्या अवस्थेमध्ये भारत आणि संयुक्त राष्ट्रांशी संबंधित कोरिया ते काँगो या संकटमय प्रसंगांचा समावेश होतो. या आणीबाणीच्या प्रसंगांमध्ये मध्यस्थी आणि परीक्षणाच्या कृतींमध्ये सहभागी होऊन भारताने बऱ्याच शक्तिशाली देशांपेक्षा आपली अधिक सकारात्मक प्रतिमा निर्माण केली.

 ISBN 978-81-957306-0-5

Index

Sr. No	Title of the Paper & Author	Page No.
1.	Contemporary Trends In Humanities & Social Sciences – Dr. Gargi Bhattacharya	1-3
2.	Implementation Of National Education Policy 2020: National Professional Standards For Teachers - Dr. Ujjwala Sadaphal	4-7
3.	Social Media And Political Socialization In India: Theoretical-Empirical Perspectives For Research - Haresh A. Khairnar	8-12
4.	The Process And Importance Of Political Socialization: Analysis In The Context Of Indian Democracy - Dr. Babasaheb Sakharam Tonde	13-16
5.	Transforming Literature During Pandemic: An Overview - Mr. Prashant Rajendra Shishupal	17-18
6.	The Issues Of The Marginalized In The Writings Of Savitribai Phule- Dr. Saykar Satish Govind	19-21
7.	"A Study Of Employees Satisfaction With Special Reference To District Rural Development Agency (Drda) Ahmednagar (M.S.)" - *Mr. Thorat Rahul Dagadu, Dr. Satish D. Jagtap, Dr. Meghana M. Bhosale*	22-28
8.	Psychologists In Diabetes Care Settings: Role, Benefits, And Challenges - Shaikh Ezaz Abdulsattar	29-34
9.	To Study Of Adjustment Of Students In Ashram Schools And Private Schools - Mr. Khilare Sandeep Sitaram	35-39
10.	Community Mental Health And Covid-19 Outbreak - Dr. Santosh B. Gaikwad	40-44
11.	Hybrid Learning : An Educational Approach - Dr. Anil Kisan Karwar	45-48
12.	Major Innovative Practices In Teacher Training Programme - Dr. Sharad B.Ingawale	49-51
13.	Management Of Psychological Techniques In Dealing With Stress - Mr. Narote Goraksha Laxman	52-56
14.	नारी विमर्श : एक अध्ययन - प्रो. डॉ. अनुप दळवी	57-60
15.	दामोदर मोरे के काव्य की संवेदना - प्रा. बापुसाहेब बाबासाहेब थोरात	61-65
16.	साहित्यिक अनुसंधान के भेद - डॉ. बाबासाहेब भुजाडे	66-69
17.	मनोज सोनकर के काव्य में किसान – विमर्श - स. प्रा.सोनाली रामदास हरदास, प्रा.डॉ.अशोक धृपद गायकवाड	70-73
18.	हिंदी साहित्य और दलित विमर्श - *प्रा.डॉ. बाचकर बाळासाहेब धोंडीराम*	74-77
19.	स्वातंत्र्य चळवळीतील 'दिनमित्र 'या वृत्तपत्राचे योगदान - डॉ.सुनिल.पी.खिलारी	78-81
20.	परीघाबाहेरील वंचितांचे समाजवास्तव आणि साहित्यचित्रण - प्रा.उज्ज्वला भोर	82-91
22.	माझ्या लेखनातील वंचित समूहाचे विश्व - डॉ. संतोष पद्माकर पवार	92-95
23.	२००० नंतरच्या कादंब-यातील (निवडक) बदलत्या समकालीन वास्तवाचे स्वरूप किवा चित्रण. - डॉ. बाळासाहेब शेळके	96-103
24.	प्राचीन मराठी साहित्यातील वंचितांचे चित्रण - डॉ. कैलास सोनू महाले	104-106
25.	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण -१९८६ आणि राष्ट्रीय शिक्षण धोरण-२०२० चा आकृतिबंधाच्या दृष्टीने तुलनात्मक अभ्यास - डॉ. अशोक सटवा माहुरे	107-111
26.	नव्वदोत्तरी मराठी ग्रामीण कादंबरीतील बदलते ग्रामजीवन आणि स्त्रीजीवन - डॉ. योगिता मारुती रांधवणे	112-115
27.	भारत आणि संयुक्त राष्ट्रे - डॉ. मेघराज एकनाथ औटी	116-118
28.	कोव्हिड १९ चे भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेल्या परिणामांचा अभ्यास - प्रा. सत्याप्पा शंकर कोळी	119-122
29.	नवीन शैक्षणिक धोरण -२०२० आणि शालेय व्यवस्थापन - डॉ.सोनुने.एस.एस	123-125
30.	समकालीन ग्रामीण कादंबरी आणि वास्तव - डॉ. जितेंद्र शामसिंग गिरासे	126-129
31.	प्राचीन भारतीय मंदिर स्थापत्यकलेचा उदय आणि विकास - श्री. पारधी रवींद्र पुनाजी	130-133
32.	भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यातील वृत्तपत्रांचे योगदान - प्रा. सुरेखा रामदास लगड	134-136
33.	एकविसाव्या शतकातील नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 - डॉ. निलिमा अंबाडकर	137-142
34.	समकालीन सामाजिक वास्तवाचे चित्रण करणारी 'खरडछाटणी' - दत्तात्रय बाळासाहेब सोनवणे	143-146

 ISBN 978-81-957306-0-5

The Process and Importance of Political Socialization: Analysis in the Context of Indian Democracy

Dr. Babasaheb Sakharam Tonde
Associate Prof.
R.B.N.B. College, Shrirampur
Dist. Ahmednagar (M.S.)
Email- babatonde12@gmail.com
Mob. No. – 9850640704

The Political socialization is the process of imparting knowledge of political culture to the people and transmitting the heritage of political culture to future generations. Generally in every country the values, tendencies, attitudes, beliefs of the political culture are transmitted from one generation to another. This socialization is not just a child's childhood, it is a lifelong process. The process of political socialization of an individual is carried out through family, school, friends, various organizations, political correspondence, and political system. The more a person participates in any system, the more politically literate he becomes. Political socialization leads to the formation of a person's political personality.

Definitions:

The definitions of political socialization given by various thinkers are as follows.

Easton and dennis: Those developmental processes through which persons acquire political orientations and patterns of political behavior. It is a development process that takes place over a period of time.

Dawson and prewitt: "The development process through which the citizen matures politically [7].

R. S. Sigel- Political Socialization refers to the learning process by which the political norms and behavior acceptable to an ongoing political system are transmitted from generation to generation.

Process of political socialization:

Political socialization is a modern concept that is consistently used in modern political analysis. Society and politics have a very close relationship. They cannot be separated from each other. Socialization is a central concept in sociology. Explaining the two major aspects of human social life, the concept of socialization seeks to develop in the individual the ability to participate in society, to maintain one's stability and to keep the functioning of the society running smoothly. For that it is necessary to understand its process.

1. **Long lasting process**

Political socialization is the process of maintaining and transforming political culture. This process introduces individuals to their political culture. His views on political factors take shape. That is to say, it is a process that transmits the values and attitudes necessary for the survival of the political system from one generation to another. It happens through political elements. The socialization of an individual takes place through the elements of family, friends, educational institutions, secondary groups,

ISBN 978-81-957306-0-5

Index

Sr. No	Title of the Paper & Author	Page No.
1.	Contemporary Trends In Humanities & Social Sciences – Dr. Gargi Bhattacharya	1-3
2.	Implementation Of National Education Policy 2020: National Professional Standards For Teachers - Dr. Ujjwala Sadaphal	4-7
3.	Social Media And Political Socialization In India: Theoretical-Empirical Perspectives For Research - Haresh A. Khairnar	8-12
4.	The Process And Importance Of Political Socialization: Analysis In The Context Of Indian Democracy - Dr. Babasaheb Sakharam Tonde	13-16
5.	Transforming Literature During Pandemic: An Overview - Mr. Prashant Rajendra Shishupal	17-18
6.	The Issues Of The Marginalized In The Writings Of Savitribai Phule- Dr. Saykar Satish Govind	19-21
7.	"A Study Of Employees Satisfaction With Special Reference To District Rural Development Agency (Drda) Ahmednagar (M.S.)" - *Mr. Thorat Rahul Dagadu, Dr. Satish D. Jagtap, Dr. Meghana M. Bhosale*	22-28
8.	Psychologists In Diabetes Care Settings: Role, Benefits, And Challenges - Shaikh Ezaz Abdulsattar	29-34
9.	To Study Of Adjustment Of Students In Ashram Schools And Private Schools - Mr. Khilare Sandeep Sitaram	35-39
10.	Community Mental Health And Covid-19 Outbreak - Dr. Santosh B. Gaikwad	40-44
11.	Hybrid Learning : An Educational Approach - Dr. Anil Kisan Karwar	45-48
12.	Major Innovative Practices In Teacher Training Programme - Dr. Sharad B.Ingawale	49-51
13.	Management Of Psychological Techniques In Dealing With Stress - Mr. Narote Goraksha Laxman	52-56
14.	नारी विमर्श : एक अध्ययन - प्रो. डॉ. अनुप दळ्वी	57-60
15.	दामोदर मोरे के काव्य की संवेदना - प्रा. बापुसाहेब बाबासाहेब थोरात	61-65
16.	साहित्यिक अनुसंधान के भेद - डॉ. बाबासाहेब भुजाडे	66-69
17.	मनोज सोनकर के काव्य में किसान – विमर्श - स. प्रा.सोनाली रामदास हरदास, प्रा.डॉ.अशोक धृपद गायकवाड	70-73
18.	हिंदी साहित्य और दलित विमर्श - *प्रा.डॉ. बाचकर बाळासाहेब धोंडीराम*	74-77
19.	स्वातंत्र्य चळवळीतील 'दिनमित्र 'या वृत्तपत्राचे योगदान - डॉ.सुनिल.पी.खिलारी	78-81
20.	परीघाबाहेरील वंचितांचे समाजवास्तव आणि साहित्यचित्रण - प्रा.उज्ज्वला भोर	82-91
22.	माझ्या लेखनातील वंचित समूहाचे विश्व - डॉ. संतोष पद्माकर पवार	92-95
23.	२००० नंतरच्या कादंब-यातील (निवडक) बदलत्या समकालीन वास्तवाचे स्वरूप किंवा चित्रण. - डॉ. बाळासाहेब शेळके	96-103
24.	प्राचीन मराठी साहित्यातील वंचितांचे चित्रण - डॉ. कैलास सोनू महाले	104-106
25.	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण -१९८६ आणि राष्ट्रीय शिक्षण धोरण-२०२० चा आकृतिबंधाच्या दृष्टीने तुलनात्मक अभ्यास - डॉ. अशोक सटवा माहुरे	107-111
26.	नव्वदोत्तरी मराठी ग्रामीण कादंबरीतील बदलते ग्रामजीवन आणि स्त्रीजीवन - डॉ. योगिता मारुती राधवणे	112-115
27.	भारत आणि संयुक्त राष्ट्रे - डॉ. मेघराज एकनाथ औटी	116-118
28.	कोव्हिड १९ चे भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेल्या परिणामांचा अभ्यास - प्रा. सत्याप्पा शंकर कोळी	119-122
29.	नवीन शैक्षणिक धोरण -२०२० आणि शालेय व्यवस्थापन - डॉ.सोनुने.एस.एस	123-125
30.	समकालीन ग्रामीण कादंबरी आणि वास्तव - डॉ. जितेंद्र शामसिंग गिरासे	126-129
31.	प्राचीन भारतीय मंदिर स्थापत्यकलेचा उदय आणि विकास - श्री. पारधी रवींद्र पुनाजी	130-133
32.	भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यातील वृत्तपत्रांचे योगदान - प्रा. सुरेखा रामदास लगड	134-136
33.	एकविसाव्या शतकातील नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 - डॉ. निलिमा अंबाडकर	137-142
34.	समकालीन सामाजिक वास्तवाचे चित्रण करणारी 'खरडछाटणी' - दत्तात्रय बाळासाहेब सोनवणे	143-146

 ISBN 978-81-957306-0-5

नारी विमर्श : एक अध्ययन

प्रो. डॉ. अनुप दळवी

अध्यक्ष, हिंदी विभाग,

रा. ब. नारायणराव बोरावके कॉलेज, श्रीरामपुर, तह. श्रीरामपुर,

जि. अहमदनगर (महाराष्ट्र)

भ्रमणध्वनि : 8329215277

नारी युगों से पुरुषप्रधान संस्कृति की जंजीरो से जकडी हुई हैं। परंपरा से समाज में नारी का शोषण हो रहा है। समाज में होनेवाले शोषण के परिणाम स्वरूप उसे समय समय पर जीवन के विविध क्षेत्रों से संघर्ष करना पडता है। सामाजिक, राजनीतिक, आर्थिक, धार्मिक, मानसिक सभी प्रकार से उसका शोषण हो रहा है और उस शोषण से मुक्ति पाने के लिए वह प्रयत्नशील है। नारी जीवन की त्रासदी को अनेक साहित्यकारों ने चित्रित किया है।

नारी जीवन की यथार्थ स्थिति अंकित करते हुए यशवंतकर संतोषकुमार लक्ष्मण लिखा है- "हिन्दी के वर्तमान कथा साहित्य में स्त्री समाज की त्रासदी और विडम्बना, उसकी शोषित स्थिति, उसकी आर्थिक, सामाजिक, पराधिनता सदियों से चले आ रहे स्त्री संबंधों, सामंतीय मूल्यों, रूढिग्रस्त मान्यताओं और धारणाओं से जुड़े प्रश्नों को खुले तीखे साहसपूर्ण ढंगसे अभिव्यक्त करने का प्रयास किया जा रहा है।"[1] कमलेश्वर के उपन्यासों की नारी समाज के कार्यक्षेत्र में अग्रेसर है। 'काली आँधी' उपन्यास की नायिका मालती राजनीति में सफलता के शिखरपर पहुँच जाती हैं। वह समय की गति को पहचान कर मार्गक्रमण करती है। उसकी बातों में जरूरत, वक्त और जीत शब्द तभी आते हैं, जब वे अपने पूरे राजनीतिक रूप में होती थी। नायिका मालती जनता के आदालतों में जाकर अपने आरोपों का पर्दाफाश करने में कामयाब हो जाती है। कमलेश्वर के उपन्यासों में नारी के सबला रूप के भी चित्रित है।

'पति- पत्नी और वह' उपन्यास की नायिका शारदा अपने पति रंजीत के छिछोरेपण से बाज आकर विक्रमखन्ना की सेक्रेटरी बनने का बहाना बनाकर अपने पति को सबक सिखाती हैं। वह अपनी भावनाओं का प्रतिपादन करती हुई अपने पति से कहती है- "रंजीत में तुम्हारी पत्नी हैं। हमारी शादी को लगभग दस साल बीत चुके है। मैंने कभी भी तुमसे कोई बात नहीं छिपाई। बल्कि तुम्हारी गलतियों को ढकती रहीं। मैंने तो जो कुछ किया वह सिर्फ तुम्हें सबक सिखाने के लिए किया था। क्योंकि तुम खुद को मर्द होने के अहंकार के कारण तानाशाह समझने लगे थे। तुम्हारे सामने औरत की न तो कोई इज्जत रहीं थी न अधिकार।[2] उनके उपन्यासों की नारी के दुर्गारूप भी उपन्यासों में विद्यमान है। साथ अनेक रीति-रिवाजों तथा चालचलनों का व्यवहार भी उपन्यास में दृष्टव्य है। 'सुबह दोपहर शाम' उपन्यास की बडी भाभी प्रवीण की पत्नी शान्ता को अपनी परम्परा का पाठ पढ़ाती हुई कहती है –"सुनो देवरानी सवेरे पहले उठना। किसी के जागने से पहले। हाथ मुँह धोके, अच्छी तरह नहाके, पहले तुलसी पे जल चढाना ... फिर सब बड़े - बूढ़ों के पैर छुके आशिर्वाद लेना ... पति तुम्हारा भरतार है, देवरानी ... पर यह पूरा घर तुम्हारी जीवन नैय्या की पतवार है।"[3] कमलेश्वर ने अपने उपन्यासों की नारी को स्वतंत्र अस्तित्व स्थापित करने का प्रयास किया है।

जीवन में अनेक संकटों का मुकाबला करते हुए भी कमलेश्वर के उपन्यासों की नायिका अहंमवारी है। वह आत्मनिर्भर होकर जीवन व्यतीत करती है। आज नारी समाज के हर कार्यक्षेत्र में अग्रेसर है। अन्य क्षेत्रों की तरह आज नारी राजनीति में भी अग्रेसर है। आज भारतीय राजनीति में सोनिया गांधी, मायावती, ममता बॅनर्जी जैसे शीर्ष नारी नेतृत्व है। भूतपूर्व प्रधानमंत्री इंदिरा गांधी काफी वर्षों तक राजनीति में छायी रहीं। भारत के स्वतंत्रता संग्राम में भी नारियों ने

 ISBN 978-81-957306-0-5

Index

Sr. No	Title of the Paper & Author	Page No.
1.	Contemporary Trends In Humanities & Social Sciences – Dr. Gargi Bhattacharya	1-3
2.	Implementation Of National Education Policy 2020: National Professional Standards For Teachers - Dr. Ujjwala Sadaphal	4-7
3.	Social Media And Political Socialization In India: Theoretical-Empirical Perspectives For Research - Haresh A. Khairnar	8-12
4.	The Process And Importance Of Political Socialization: Analysis In The Context Of Indian Democracy - Dr. Babasaheb Sakharam Tonde	13-16
5.	Transforming Literature During Pandemic: An Overview - Mr. Prashant Rajendra Shishupal	17-18
6.	The Issues Of The Marginalized In The Writings Of Savitribai Phule- Dr. Saykar Satish Govind	19-21
7.	"A Study Of Employees Satisfaction With Special Reference To District Rural Development Agency (Drda) Ahmednagar (M.S.)" - *Mr. Thorat Rahul Dagadu, Dr. Satish D. Jagtap, Dr. Meghana M. Bhosale*	22-28
8.	Psychologists In Diabetes Care Settings: Role, Benefits, And Challenges - Shaikh Ezaz Abdulsattar	29-34
9.	To Study Of Adjustment Of Students In Ashram Schools And Private Schools - Mr. Khilare Sandeep Sitaram	35-39
10.	Community Mental Health And Covid-19 Outbreak - Dr. Santosh B. Gaikwad	40-44
11.	Hybrid Learning : An Educational Approach - Dr. Anil Kisan Karwar	45-48
12.	Major Innovative Practices In Teacher Training Programme - Dr. Sharad B.Ingawale	49-51
13.	Management Of Psychological Techniques In Dealing With Stress - Mr. Narote Goraksha Laxman	52-56
14.	नारी विमर्श : एक अध्ययन - प्रो. डॉ. अनुप दळवी	57-60
15.	दामोदर मोरे के काव्य की संवेदना - प्रा. बापुसाहेब बाबासाहेब थोरात	61-65
16.	साहित्यिक अनुसंधान के भेद - डॉ. बाबासाहेब भुजाडे	66-69
17.	मनोज सोनकर के काव्य में किसान – विमर्श - स. प्रा.सोनाली रामदास हरदास, प्रा.डॉ.अशोक धृपद गायकवाड	70-73
18.	हिंदी साहित्य और दलित विमर्श - *प्रा.डॉ. बाचकर बाळासाहेब धोंडीराम*	74-77
19.	स्वातंत्र्य चळवळीतील 'दिनमित्र 'या वृत्तपत्राचे योगदान - डॉ.सुनिल.पी.खिलारी	78-81
20.	परीघाबाहेरील वंचितांचे समाजवास्तव आणि साहित्यचित्रण - प्रा.उज्ज्वला भोर	82-91
22.	माझ्या लेखनातील वंचित समूहाचे विश्व - डॉ. संतोष पद्माकर पवार	92-95
23.	२००० नंतरच्या कादंब-यातील (निवडक) बदलत्या समकालीन वास्तवाचे स्वरूप किंवा चित्रण. - डॉ. बाळासाहेब शेळके	96-103
24.	प्राचीन मराठी साहित्यातील वंचितांचे चित्रण - डॉ. कैलास सोनू महाले	104-106
25.	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण -१९८६ आणि राष्ट्रीय शिक्षण धोरण-२०२० चा आकृतिबंधाच्या दृष्टीने तुलनात्मक अभ्यास - डॉ. अशोक सटवा माहुरे	107-111
26.	नव्वदोत्तरी मराठी ग्रामीण कादंबरीतील बदलते ग्रामजीवन आणि स्त्रीजीवन - डॉ. योगिता मारुती रांधवणे	112-115
27.	भारत आणि संयुक्त राष्ट्रे - डॉ. मेघराज एकनाथ औटी	116-118
28.	कोव्हिड १९ चे भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेल्या परिणामांचा अभ्यास - प्रा. सत्याप्पा शंकर कोळी	119-122
29.	नवीन शैक्षणिक धोरण -२०२० आणि शालेय व्यवस्थापन - डॉ.सोनुने.एस.एस	123-125
30.	समकालीन ग्रामीण कादंबरी आणि वास्तव - डॉ. जितेंद्र शामसिंग गिरासे	126-129
31.	प्राचीन भारतीय मंदिर स्थापत्यकलेचा उदय आणि विकास - श्री. पारधी रवींद्र पुनाजी	130-133
32.	भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यातील वृत्तपत्रांचे योगदान - प्रा. सुरेखा रामदास लगड	134-136
33.	एकविसाव्या शतकातील नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 - डॉ. निलिमा अंबाडकर	137-142
34.	समकालीन सामाजिक वास्तवाचे चित्रण करणारी 'खरडछाटणी' - दत्तात्रय बाळासाहेब सोनवणे	143-146

दामोदर मोरे के काव्य की संवेदना

प्रा. बापुसाहेब बाबासाहेब थोरात
सहायक प्राध्यापक,
रा. ब. नारायणराव बोरावके कॉलेज,श्रीरामपूर जि. अहमदनगर (४१३७०९)
भ्रमणध्वनि क्र. : ९८९०५५७०२६
ई मेल : thoratbapusaheb@gmail.com

सारांश :-

प्रा. दामोदर मोरे एक श्रेष्ठ दलित कवि है। उनकी कविताओं में दलित कविता के तेवर साफ झलकते हैं। उनकी कविताएँ उनके स्वानुभूत अनुभवों पर आधारित है। इसमें सामाजिक अन्याय-अत्याचार का घिनौना चेहरा यथार्थ रूप में प्रस्तुत है। यह सामाजिक अन्याय आज भी ग्रामीण स्तर पर विद्यमान है। उन्होंने अपने काव्य में अपने भोगे हुए दुःखों, पीड़ाओं, यातनाओं और कटुताओं को अंकित किया है। उनकी कविता में दलित कविता की जुझारू प्रवृत्ति साफ झलकती है, जो उनकी कविता में विद्रोह और क्रांति की भावना को भडकाती है। कवि ईमानदारी के साथ शासक वर्ग के शोषण को अभिव्यक्त करते हुए आजादी के बाद भी राजनीतिक जीवन में विद्यमान विकृतियों को साकार करते हैं। प्रा. मोरे की कविता की खास पहचान यह है कि उनकी कविताओं में यथार्थ, विचार और कल्पना का त्रिवेणी संगम हुआ है। दलितों के जीवन में व्याप्त कुरूपता, साहस और संघर्ष को चित्रित करते हुए उन्हें अपने आप को पहचानने का कवि उपदेश देते हैं। धार्मिक, सामाजिक तथा राजनीतिक जीवन की कुरूपताओं को भी कवि ने मार्मिक अभिव्यक्ति दी है। उनकी कुछ कविताओं में नारी तथा साहित्य विषयक संवेदना भी साफ दिखाई देती है।

मुख्य शब्द : संवेदना, दलित साहित्य, धार्मिक संवेदना, सामाजिक संवेदना, राजनीतिक संवेदना, दलित संवेदना, नारी संवेदना, साहित्यिक संवेदना आदि।

प्रा. मोरे की कविताएँ वर्तमान धार्मिक, सामाजिक, राजनीतिक, साहित्यिक तथा नारी जीवन की वास्तविक गाथा है। कवि की संवेदना अत्यंत व्यापक है। इसी व्यापक संवेदना से वे सभी प्रश्नों को मार्मिक रूप में अभिव्यक्त करते हुए उनके यथार्थ समाधान ढूँढने के भी प्रयत्न करते हैं। प्रा. मोरे के काव्य की संवेदना को निम्न रूपों में व्यक्त किया जा सकता है –

 ISBN 978-81-957306-0-5

Index

Sr. No	Title of the Paper & Author	Page No.
1.	Contemporary Trends In Humanities & Social Sciences – Dr. Gargi Bhattacharya	1-3
2.	Implementation Of National Education Policy 2020: National Professional Standards For Teachers - Dr. Ujjwala Sadaphal	4-7
3.	Social Media And Political Socialization In India: Theoretical-Empirical Perspectives For Research - Haresh A. Khairnar	8-12
4.	The Process And Importance Of Political Socialization: Analysis In The Context Of Indian Democracy - Dr. Babasaheb Sakharam Tonde	13-16
5.	Transforming Literature During Pandemic: An Overview - Mr. Prashant Rajendra Shishupal	17-18
6.	The Issues Of The Marginalized In The Writings Of Savitribai Phule- Dr. Saykar Satish Govind	19-21
7.	"A Study Of Employees Satisfaction With Special Reference To District Rural Development Agency (Drda) Ahmednagar (M.S.)" - *Mr. Thorat Rahul Dagadu, Dr. Satish D. Jagtap, Dr. Meghana M. Bhosale*	22-28
8.	Psychologists In Diabetes Care Settings: Role, Benefits, And Challenges - Shaikh Ezaz Abdulsattar	29-34
9.	To Study Of Adjustment Of Students In Ashram Schools And Private Schools - Mr. Khilare Sandeep Sitaram	35-39
10.	Community Mental Health And Covid-19 Outbreak - Dr. Santosh B. Gaikwad	40-44
11.	Hybrid Learning : An Educational Approach - Dr. Anil Kisan Karwar	45-48
12.	Major Innovative Practices In Teacher Training Programme - Dr. Sharad B.Ingawale	49-51
13.	Management Of Psychological Techniques In Dealing With Stress - Mr. Narote Goraksha Laxman	52-56
14.	नारी विमर्श : एक अध्ययन - प्रो. डॉ. अनुप दळवी	57-60
15.	दामोदर मोरे के काव्य की संवेदना - प्रा. बापुसाहेब बाबासाहेब थोरात	61-65
16.	साहित्यिक अनुसंधान के भेद - डॉ. बाबासाहेब भुजाडे	66-69
17.	मनोज सोनकर के काव्य में किसान – विमर्श - स. प्रा.सोनाली रामदास हरदास, प्रा.डॉ.अशोक धृपद गायकवाड	70-73
18.	हिंदी साहित्य और दलित विमर्श - *प्रा.डॉ. बाचकर बाळासाहेब धोंडीराम*	74-77
19.	स्वातंत्र्य चळवळीतील 'दिनमित्र 'या वृत्तपत्राचे योगदान - डॉ.सुनिल.पी.खिलारी	78-81
20.	परीघाबाहेरील वंचितांचे समाजवास्तव आणि साहित्यचित्रण - प्रा.उज्ज्वला भोर	82-91
22.	माझ्या लेखनातील वंचित समूहाचे विश्व - डॉ. संतोष पद्माकर पवार	92-95
23.	२००० नंतरच्या कादंब-यातील (निवडक) बदलत्या समकालीन वास्तवाचे स्वरूप किंवा चित्रण. - डॉ. बाळासाहेब शेळके	96-103
24.	प्राचीन मराठी साहित्यातील वंचितांचे चित्रण - डॉ. कैलास सोनू महाले	104-106
25.	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण -१९८६ आणि राष्ट्रीय शिक्षण धोरण-२०२० चा आकृतिबंधाच्या दृष्टीने तुलनात्मक अभ्यास - डॉ. अशोक सटवा माहुरे	107-111
26.	नव्वदोत्तरी मराठी ग्रामीण कादंबरीतील बदलते ग्रामजीवन आणि स्त्रीजीवन - डॉ. योगिता मारुती रांधवणे	112-115
27.	भारत आणि संयुक्त राष्ट्रे - डॉ. मेघराज एकनाथ औटी	116-118
28.	कोव्हिड १९ चे भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेल्या परिणामांचा अभ्यास - प्रा. सत्याप्पा शंकर कोळी	119-122
29.	नवीन शैक्षणिक धोरण -२०२० आणि शालेय व्यवस्थापन - डॉ.सोनुने.एस.एस	123-125
30.	समकालीन ग्रामीण कादंबरी आणि वास्तव - डॉ. जितेंद्र शामसिंग गिरासे	126-129
31.	प्राचीन भारतीय मंदिर स्थापत्यकलेचा उदय आणि विकास - श्री. पारधी रवींद्र पुनाजी	130-133
32.	भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यातील वृत्तपत्रांचे योगदान - प्रा. सुरेखा रामदास लगड	134-136
33.	एकविसाव्या शतकातील नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 - डॉ. निलिमा अंबाडकर	137-142
34.	समकालीन सामाजिक वास्तवाचे चित्रण करणारी 'खरडछाटणी' - दत्तात्रय बाळासाहेब सोनवणे	143-146

शीर्षक -: स्वातंत्र्य चळवळीतील 'दिनमित्र 'या वृत्तपत्राचे योगदान

डॉ.सुनिल.पी.खिलारी

सहयोगी शिक्षक,इतिहास विभाग प्रमुख,राव बहादुद्र नारायणराव बोरावके महाविद्यालय,श्रीरामपूर, अहमदनगर,महाराष्ट्र.४०१३७०९.

प्रस्तावना -

प्रसार माध्यमे ही समाजाचा आरसा आहेत. असे वर्णन प्रसार माध्यमासंदर्भात केले जाते. समाजात घडणाऱ्या चांगल्या वाईट घटनांचे प्रतिबिंब यात उमटले असते. समाज मनावर त्याचा प्रभाव नेहमीच पडलेला दिसून येतो. समाजात घडणाऱ्या घटना, सुरू असलेल्या सामाजिक राजकीय व सांस्कृतिक चळवळीचे प्रतिबिंब या माध्यमातून दिसत असते. त्यामुळे यातून निर्माण होणारे वाङ:मय मानवी विकास व मानवी मूल्यांची दिशा अशा ध्येयवादी दिशेने जाते. अशा या लेखनात दिनमित्रकार मुकुंदराव पाटील यांच्या लेखनातील अग्रलेखाचे योगदान फार मोलाचे आहे.

दीनमित्रकार मुकुंदराव पाटील ज्या परिस्थितीत जन्मले, वाढले, अवतीभोवती जे पाहिले, अनुभवले या सर्वांचा परिणाम त्यांच्या लेखनावर झालेला दिसून येतो.गतकाळातील परिस्थितीचे प्रभावी दर्शन त्यांनी आपल्या लेखनातून घडविले आहे. त्यांच्या लेखनातून एकंदर ग्रामीण जीवनाचे गतकालीन समाजजीवन पाहावयास मिळते. त्या काळातील ग्रामीण जीवनातील माणसाचे जगणे, राहणे, त्यांची राजकीय व शासन संस्थेकडून होत असलेली लूट, फसवणूक आणि स्वार्थासाठी सर्वसामन्यांचा या व्यवस्थेने दिलेला बळी याचे वास्तववादी चित्रण मुकुंदराव पाटलांनी आपल्या अग्रलेखातून घडविले आहे. त्यांच्या या अग्रलेखनातून घडवलेले समाजदर्शन आपणाला अभ्यासता येईल.

दलित समाज व संस्कृती-

दलित समाज व संस्कृती अभ्यासवयाची असेल तर भारतीय चतुरवर्णीय समाज व्यवस्थेचा अभ्यास करावा लागतो. चतुरवर्णीय समाज व्यवस्थेचे मूळ मनुस्मृतीमध्ये आहे. ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य आणि शूद्र ही वर्णव्यवस्थेची उतरंड होती. वर्गानुसार प्रत्येक वर्गाचे समाजातील स्थान ठरलेले होते. उदा. ब्राम्हण वर्गाचे फक्त अध्यायाचे काम करायचे. हा अधिकार या वर्गाला होता. या वर्गाचा जन्म ब्रह्मदेवाचा देवाच्या मुखातून झालेला होता. क्षत्रियांनी समाज वर्गाचे रक्षण करावयाचे, लढाया करावयाच्या म्हणून या वर्गाचा जन्म ब्रह्मदेवाच्या बाहुतून झाला. वैश्य वर्गाने रात्र दिवस शेती पीकवयाची शेतात राबवायचे, अन्नधान्याचा व्यापार करावयाचा, या वैश्याचा जन्म ब्रह्मदेवाच्या मांडीतून झाला, तर शेवटचा वर्ग म्हणजे शुद्र अस्पृश्य दलित या वर्गाने गावात न राहता गावकुसाबाहेर राहायचे, गावात मेलेली जनावरे कुत्रे ते उचलण्याची जबाबदारी या वर्गाची होती. म्हणून या वर्गाचा जन्म ब्रह्मदेवाच्या तळपाया पासून झाला. असा समज दृढ झाला होता. मनुस्मृतीत दलितांची माणूस म्हणून जगण्याचे सर्व अधिकार हिरावून घेतले होते. गुलामगिरीचे जीवन दलितांच्या वाट्याला आले होते. पूर्वजन्मीचे महापाप म्हणून त्यांच्याकडून जनावरांसारखी कामे करून घेतली जात होती. यातून पुढील काळात समाजात विविध प्रकारच्या जाती उपजाती निर्माण झालेल्या, व्यवसायावरून जाती निर्माण होत गेल्या. पुढील काळात याच पार्श्वभूमीवर महात्मा ज्योतिबा फुले यांच्यासारख्या समाजसुधारकांचा उदय झाला. त्यांनी मनुस्मृतीची होळी करून दलीतांची अस्मिता जागृत करण्याचे काम केले.

महात्मा फुले यांची धुरा पुढे दीनमित्रकार मुकुंदराव पाटील यांनी पुढे नेटाने सांभाळली. दलितांच्या गुलामगिरी चे मूळ हे त्यांच्या अज्ञानात आहे. हे महात्मा फुले प्रमाणेच मुकुंदराव यांनी स्पष्ट

 ISBN 978-81-957306-0-5

Index

Sr. No	Title of the Paper & Author	Page No.
1.	Contemporary Trends In Humanities & Social Sciences – Dr. Gargi Bhattacharya	1-3
2.	Implementation Of National Education Policy 2020: National Professional Standards For Teachers - Dr. Ujjwala Sadaphal	4-7
3.	Social Media And Political Socialization In India: Theoretical-Empirical Perspectives For Research - Haresh A. Khairnar	8-12
4.	The Process And Importance Of Political Socialization: Analysis In The Context Of Indian Democracy - Dr. Babasaheb Sakharam Tonde	13-16
5.	Transforming Literature During Pandemic: An Overview - Mr. Prashant Rajendra Shishupal	17-18
6.	The Issues Of The Marginalized In The Writings Of Savitribai Phule- Dr. Saykar Satish Govind	19-21
7.	"A Study Of Employees Satisfaction With Special Reference To District Rural Development Agency (Drda) Ahmednagar (M.S.)" - *Mr. Thorat Rahul Dagadu, Dr. Satish D. Jagtap, Dr. Meghana M. Bhosale*	22-28
8.	Psychologists In Diabetes Care Settings: Role, Benefits, And Challenges - Shaikh Ezaz Abdulsattar	29-34
9.	To Study Of Adjustment Of Students In Ashram Schools And Private Schools - Mr. Khilare Sandeep Sitaram	35-39
10.	Community Mental Health And Covid-19 Outbreak - Dr. Santosh B. Gaikwad	40-44
11.	Hybrid Learning : An Educational Approach - Dr. Anil Kisan Karwar	45-48
12.	Major Innovative Practices In Teacher Training Programme - Dr. Sharad B.Ingawale	49-51
13.	Management Of Psychological Techniques In Dealing With Stress - Mr. Narote Goraksha Laxman	52-56
14.	नारी विमर्श : एक अध्ययन - प्रो. डॉ. अनुप दळवी	57-60
15.	दामोदर मोरे के काव्य की संवेदना - प्रा. बापुसाहेब बाबासाहेब थोरात	61-65
16.	साहित्यिक अनुसंधान के भेद - डॉ. बाबासाहेब भुजाडे	66-69
17.	मनोज सोनकर के काव्य में किसान – विमर्श - स. प्रा.सोनाली रामदास हरदास, प्रा.डॉ.अशोक धृपद गायकवाड	70-73
18.	हिंदी साहित्य और दलित विमर्श - *प्रा.डॉ. बाचकर बाळासाहेब धोंडीराम*	74-77
19.	स्वातंत्र्य चळवळीतील 'दिनमित्र 'या वृत्तपत्राचे योगदान - डॉ.सुनिल.पी.खिलारी	78-81
20.	परीघाबाहेरील वंचितांचे समाजवास्तव आणि साहित्यचित्रण - प्रा.उज्ज्वला भोर	82-91
22.	माझ्या लेखनातील वंचित समूहाचे विश्व - डॉ. संतोष पद्माकर पवार	92-95
23.	२००० नंतरच्या कादंब-यातील (निवडक) बदलत्या समकालीन वास्तवाचे स्वरूप किंवा चित्रण. - डॉ. बाळासाहेब शेळके	96-103
24.	प्राचीन मराठी साहित्यातील वंचितांचे चित्रण - डॉ. कैलास सोनू महाले	104-106
25.	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण -१९८६ आणि राष्ट्रीय शिक्षण धोरण-२०२० चा आकृतिबंधाच्या दृष्टीने तुलनात्मक अभ्यास - डॉ. अशोक सटवा माहुरे	107-111
26.	नव्वदोत्तरी मराठी ग्रामीण कादंबरीतील बदलते ग्रामजीवन आणि स्त्रीजीवन - डॉ. योगिता मारुती रांधवणे	112-115
27.	भारत आणि संयुक्त राष्ट्रे - डॉ. मेघराज एकनाथ औटी	116-118
28.	कोव्हिड १९ चे भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेल्या परिणामांचा अभ्यास - प्रा. सत्याप्पा शंकर कोळी	119-122
29.	नवीन शैक्षणिक धोरण -२०२० आणि शालेय व्यवस्थापन - डॉ.सोनुने.एस.एस	123-125
30.	समकालीन ग्रामीण कादंबरी आणि वास्तव - डॉ. जितेंद्र शामसिंग गिरासे	126-129
31.	प्राचीन भारतीय मंदिर स्थापत्यकलेचा उदय आणि विकास - श्री. पारधी रवींद्र पुनाजी	130-133
32.	भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यातील वृत्तपत्रांचे योगदान - प्रा. सुरेखा रामदास लगड	134-136
33.	एकविसाव्या शतकातील नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 - डॉ. निलिमा अंबाडकर	137-142
34.	समकालीन सामाजिक वास्तवाचे चित्रण करणारी 'खरडछाटणी' - दत्तात्रय बाळासाहेब सोनवणे	143-146

ISBN 978-81-957306-0-5

प्राचीन भारतीय मंदिर स्थापत्यकलेचा उदय आणि विकास

प्रा. पारधी रविंद्र पुनाजी
रा.ब. नारायणराव बोरावके कॉलेज,
श्रीरामपूर. (९९७५०७५४४९)
Email- ravindrapardhi2@gmail.com

प्रस्तावना-

माणसाच्या जीवनात मंदिरांचे स्थान काय आहे, त्याची खरोखरच आवश्यता असते काय, असल्यास कशासाठी, इत्यादी प्रश्न सहजच एखाद्या जीज्ञासूच्या मनात येणे शक्य आहे. मंदिर माणसाने निर्माण केले आहे. आणि हे काम तो हजारो वर्ष करत आलेला आहे. हे लक्षात घेता त्याच्या जीवनातील मंदिरांचे महत्व लक्ष्यात येते. जगभरात सर्व धर्म पंथांमध्ये धार्मिक वस्तूंचे अस्तित्व दिसून येते. भारतीय संस्कृतींच्या वैशीष्टयांपैकी मंदिर स्थापत्य हे एक वैशिष्ट्य आहे. प्रत्येक धर्मात या वास्तूला वेगवेगळी नावे असली तरी उद्देश मात्र एकाच आहे. तो म्हणजे अध्यात्मिक प्रगती. पुराने, सूत्र, अर्थाशास्र, या प्राचीन ग्रंथात मंदिरांसाठी देवालय, देवतायन, देवकुल, देवग्रह, असे शब्द आले आहेत. जेव्हा वास्तुशास्राची प्रगती झाली तेव्हा मंदिरांसाठी प्रासाद हा शब्द अधिकतम वापरला जाऊ लागला. उत्तरेत प्रासाद तर दक्षिणेत मंदिरांसाठी विमान शब्द वापरला जाऊ लागला.

धार्मिक वास्तूंचे वर्गीकरण केल्यास मंदिरे किंवा देवालये हि महत्वपूर्ण ठरतात. देवालय म्हणजे देवाचे घर या स्वरूपातील वास्तू होय. सामान्यपणे देवाची मूर्ती यात विराजमान असते. मंदिरात नैवेद्य, मनोरंजनासाठी नृत्य-नाट्य-गायन, शेजघर या सुविधा देवासाठी केल्या जातात. पितरांच्या पुजानातून आलेला स्मुर्ती मंदिर हा धार्मिक वास्तूंचा दुसरा प्रकार होय. इजिप्तचे पिरॅमिड, भारतातील स्तूप, समाध्या, छत्र्या या सर्वांचा समावेश स्मुर्ती मंदिरात होतो. तिसरा प्रकार म्हणजे सार्वजनिक प्रार्थनास्थान या ठिकाणी एकत्र प्रार्थना केली जाते. चर्च, मस्जिद यांचा समावेश तिस-या प्रकारात होतो.

मंदिर, स्तूप, चर्च, मस्जिद या धार्मिक वास्तूंच्या स्थापत्य शैलीतही लक्षणीय फरक असल्याचे जाणवते. हिंदूंच्या धार्मिक वास्तूमध्ये मंदिरांना अतिशय महत्व आहे. द्रविड, नगर, वेसर या मंदिर स्थापत्याच्या विकसित शैली आहेत.

उद्दिष्ट्ये-

१. प्राचीन भारतीय मंदिर स्थापत्य कलेचा पूर्व-इतिहास जाणून घेणे.

२. मंदिर स्थापत्य कलेच्या विकासाचा आढावा घेणे.

३. मंदिर स्थापत्यकलेची वैशिष्ट्ये अभ्यासणे.

 ISBN 978-81-957306-0-5

Index

Sr. No	Title of the Paper & Author	Page No.
1.	Contemporary Trends In Humanities & Social Sciences – Dr. Gargi Bhattacharya	1-3
2.	Implementation Of National Education Policy 2020: National Professional Standards For Teachers - Dr. Ujjwala Sadaphal	4-7
3.	Social Media And Political Socialization In India: Theoretical-Empirical Perspectives For Research - Haresh A. Khairnar	8-12
4.	The Process And Importance Of Political Socialization: Analysis In The Context Of Indian Democracy - Dr. Babasaheb Sakharam Tonde	13-16
5.	Transforming Literature During Pandemic: An Overview - Mr. Prashant Rajendra Shishupal	17-18
6.	The Issues Of The Marginalized In The Writings Of Savitribai Phule- Dr. Saykar Satish Govind	19-21
7.	"A Study Of Employees Satisfaction With Special Reference To District Rural Development Agency (Drda) Ahmednagar (M.S.)" - *Mr. Thorat Rahul Dagadu, Dr. Satish D. Jagtap, Dr. Meghana M. Bhosale*	22-28
8.	Psychologists In Diabetes Care Settings: Role, Benefits, And Challenges - Shaikh Ezaz Abdulsattar	29-34
9.	To Study Of Adjustment Of Students In Ashram Schools And Private Schools - Mr. Khilare Sandeep Sitaram	35-39
10.	Community Mental Health And Covid-19 Outbreak - Dr. Santosh B. Gaikwad	40-44
11.	Hybrid Learning : An Educational Approach - Dr. Anil Kisan Karwar	45-48
12.	Major Innovative Practices In Teacher Training Programme - Dr. Sharad B.Ingawale	49-51
13.	Management Of Psychological Techniques In Dealing With Stress - Mr. Narote Goraksha Laxman	52-56
14.	नारी विमर्श : एक अध्ययन - प्रो. डॉ. अनुप दळवी	57-60
15.	दामोदर मोरे के काव्य की संवेदना - प्रा. बापुसाहेब बाबासाहेब थोरात	61-65
16.	साहित्यिक अनुसंधान के भेद - डॉ. बाबासाहेब भुजाडे	66-69
17.	मनोज सोनकर के काव्य में किसान – विमर्श - स. प्रा.सोनाली रामदास हरदास, प्रा.डॉ.अशोक धृपद गायकवाड	70-73
18.	हिंदी साहित्य और दलित विमर्श - *प्रा.डॉ. बाचकर बाळासाहेब धोंडीराम*	74-77
19.	स्वातंत्र्य चळवळीतील 'दिनमित्र 'या वृत्तपत्राचे योगदान - डॉ.सुनिल.पी.खिलारी	78-81
20.	परीघाबाहेरील वंचितांचे समाजवास्तव आणि साहित्यचित्रण - प्रा.उज्ज्वला भोर	82-91
22.	माझ्या लेखनातील वंचित समूहाचे विश्व - डॉ. संतोष पद्माकर पवार	92-95
23.	२००० नंतरच्या कादंब-यातील (निवडक) बदलत्या समकालीन वास्तवाचे स्वरूप किंवा चित्रण. - डॉ. बाळासाहेब शेळके	96-103
24.	प्राचीन मराठी साहित्यातील वंचितांचे चित्रण - डॉ. कैलास सोनू महाले	104-106
25.	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण -१९८६ आणि राष्ट्रीय शिक्षण धोरण-२०२० चा आकृतिबंधाच्या दृष्टीने तुलनात्मक अभ्यास - डॉ. अशोक सटवा माहुरे	107-111
26.	नव्वदोत्तरी मराठी ग्रामीण कादंबरीतील बदलते ग्रामजीवन आणि स्त्रीजीवन - डॉ. योगिता मारुती रांधवणे	112-115
27.	भारत आणि संयुक्त राष्ट्रे - डॉ. मेघराज एकनाथ औटी	116-118
28.	कोव्हिड १९ चे भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेल्या परिणामांचा अभ्यास - प्रा. सत्याप्पा शंकर कोळी	119-122
29.	नवीन शैक्षणिक धोरण -२०२० आणि शालेय व्यवस्थापन - डॉ.सोनुने.एस.एस	123-125
30.	समकालीन ग्रामीण कादंबरी आणि वास्तव - डॉ. जितेंद्र शामसिंग गिरासे	126-129
31.	प्राचीन भारतीय मंदिर स्थापत्यकलेचा उदय आणि विकास - श्री. पारधी रवींद्र पुनाजी	130-133
32.	भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यातील वृत्तपत्रांचे योगदान - प्रा. सुरेखा रामदास लगड	134-136
33.	एकविसाव्या शतकातील नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 - डॉ. निलिमा अंबाडकर	137-142
34.	समकालीन सामाजिक वास्तवाचे चित्रण करणारी 'खरडछाटणी' - दत्तात्रय बाळासाहेब सोनवणे	143-146

ISBN 978-81-957306-0-5

भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यातील वृत्तपत्रांचे योगदान

प्रा. लगड सुरेखा रामदास
रा.ब. नारायणराव बोरावके कॉलेज,
श्रीरामपूर. (९९२२८५१८३६)
Surekhalagad1@gmail.com

प्रस्तावना-

माध्यमे ही समाजाचा आरसा आहे. असे माध्यमांचे वर्णन नेहमीच केले जाते. समाजात घडणाऱ्या चांगल्या वाईट घटनांचे प्रतिबिंब माध्यमात उमटत असते. समाज मनावर प्रसार माध्यमांचा प्रभाव नेहमीच पडलेला आपल्याला दिसतो. समाजात घडणाऱ्या घटना, सुरु असलेल्या सामाजिक, राजकीय, सांस्कृतिक चळवळीचे प्रतिबिंब माध्यमाच्या आरशात नेहमीच घडते. यामुळे या माध्यमातून निर्माण होणारे वाङ:मय, मानवी विकास, मानवी मूल्यांची दिशा अशा ध्येयवादी दिशेने जाते. अशा या माध्यमांत वृत्तपत्राचे योगदान फार मोलाचे आहे. जेव्हा मानवी बुद्धीचा चौकसपणा व आजूबाजूच्या माणसाची आणि घडामोडीची माहिती करून घेण्याच्या कुतूहलाने बातमी मिळवण्यास माणसाला प्रवृत्त केले, या प्रवृत्तीनेच वृत्तपत्राला जन्म दिला. वृत्तपत्र या शब्दात मुख्य शब्द वृत्त असा असला तरी केवळ वृत्त देणे एवढाच वृत्तपत्राचा आवाका नाही. तर वृत्तपत्रे ही वाचकांच्या जीवनाशी, विचारांशी, ध्येयवादाशी, त्यांच्या सामान्य गरजा त्यांचे प्रश्न त्यांच्यावरील अन्याय व दु:ख अशा वेगवेगळ्या प्रसंगाशी समरस झालेली असतात. भारतात मुद्रण कलेचा प्रवेश सोळाव्या शतकात झाला. तेव्हाच भारतीय वृत्तपत्र सृष्टीचे बीजारोपण झाले. पण प्रत्यक्षात ते अंकुरून रोप उभे राहण्यास बराच कालावधी लागला. भारतात वृत्तपत्रांना गती मिळाली ती अठराव्या व एकोणिसाव्या शतकात. त्याचा सार्वत्रिक प्रसार होण्यास एकोणिसाव्या शतकाचे तिसरे दशक उगवावे लागले. प्लासीच्या लढाईने इंग्रजांच्या हाती सूत्रे आल्यावर कंपनी राज्यकर्ती बनली. पूर्वीच्या वसाहतीतील एतदेशीय कारभार संपुष्टात आला. कंपनीला शासकीय व्यवहार करावा लागल्याने तिच्या विरुध्द असंतोष निर्माण होऊ लागला. तो प्रगट करण्याची इच्छा प्रबळ होऊ लागली, या इच्छेतूनच भारतात वृत्तपत्रांचा जन्म झाला. सुरुवातीच्या काळात भारतात जवळजवळ चाळीस वर्ष इंग्रजी वृतपात्रांचेच अस्तित्व होते.

प्लासीच्या युद्धाने बंगाल प्रांत इंग्रजाच्या ताब्यात गेला. त्या बंगाल प्रांतामध्येच पहिले वृत्तपत्र जेम्स ऑगस्टस हिकी याने २९ जानेवारी १७८० रोजी 'बंगाल गॅझेट' (Bengal Gazette) या नावाचे पहिले वृत्तपत्र भारतात सुरु केले. हे इंग्रजी साप्ताहिक होते. या पहिल्या वृत्तपत्राचा आकार १२बाय ८इंच होता. या वृत्तपत्राची सुरुवातीला दोनच पाने होती. पुढे दोन वर्षातच म्हणजे २३ मार्च १७८२ रोजी या वृत्तपत्राचे प्रकाशन बंद पडले. त्यानंतर कलकत्ता येथे 'कलकत्ता गॅझेट' हे वृत्तपत्र सरकारच्या आश्रयाखाली सुरु झाले. पुढे कलकत्याचे अनुकरण मद्रास मध्ये होऊन रिचर्ड जॉन्सटन याने १२ ऑक्टोबर १७८५ रोजी 'मद्रास कुरियर' हे वृत्तपत्र सुरु केले. मद्रास पाठोपाठ मुंबईत 'बॉम्बे हेरॉल्ड' हे वृतपत्र १७८९ साली सुरु झाले. अशा प्रकारे कलकत्ता, मद्रास, मुंबई या कंपनीच्या अंमलाखालील प्रदेशात वृत्तपत्राचा उद्धभव झाला. परंतु या वृत्तपत्राचा वाचक वर्ग इंग्रजी समाजापुरता मर्यादित राहिला. यानंतर भारतीय भाषेत वृत्तपत्र काढण्याचा प्रयत्न केला गेला. २३ मार्च १८१८ रोजी 'समाचार दर्पण' हे देशी भाषेतील पहिले वृत्तपत्र निघाले. अशा प्रकारे इंग्रजी वृत्तपत्र, बंगाली वृत्तपत्र, ठिकठिकाणी सुरु झाली. यामुळे मराठी भाषिक लोक वृत्तपत्रांकडे वळणे अपरिहार्य होते. या मराठी भाषिक लोकांसाठी बाळशास्त्री जांभेकर यांनी मराठी वृत्तपत्राचा पाया घालून त्याची थोर परंपरा सुरु करण्याचा मान 'दर्पण' या वृत्तपत्राकडे जातो. दर्पण चा पहिला अंक ६ जानेवारी १८३२ रोजी बाहेर पडला. दर्पण म्हणजे आरसा. वृत्तपत्रांना समाजाचा आरसा असे म्हटले आहे. यावरून हे नाव योग्यच होते. हे वृत्तपत्र इंग्रजी आणि मराठी या दोन भाषेतून मजकूर प्रसिध्द करीत होते. या वृत्तपत्राचे मुख्य उद्दिष्ट ज्ञान प्रसार करणे हे होते. या शिवाय इतर विषयांना देखील या वृत्तपत्रात स्थान होते. दर्पण हे वृत्तपत्र साडेआठ वर्ष चालले. २६ जून १८४० रोजी शेवटचा अंक प्रसिध्द होऊन दर्पण हे वृत्तपत्र बंद पडले.'दर्पण-प्रभाकर' नंतर 'ज्ञानोदय','ज्ञानसिंधु','ज्ञानप्रकाश' अशी ज्ञानाचा महिमा दर्शवणारी वृत्तपत्रे १८५० पर्यंत निघाली. त्यापैकी ज्ञानसिंधू मुंबईत

ISBN 978-81-957306-0-5

Index

Sr. No	Title of the Paper & Author	Page No.
1.	Contemporary Trends In Humanities & Social Sciences – Dr. Gargi Bhattacharya	1-3
2.	Implementation Of National Education Policy 2020: National Professional Standards For Teachers - Dr. Ujjwala Sadaphal	4-7
3.	Social Media And Political Socialization In India: Theoretical-Empirical Perspectives For Research - Haresh A. Khairnar	8-12
4.	The Process And Importance Of Political Socialization: Analysis In The Context Of Indian Democracy - Dr. Babasaheb Sakharam Tonde	13-16
5.	Transforming Literature During Pandemic: An Overview - Mr. Prashant Rajendra Shishupal	17-18
6.	The Issues Of The Marginalized In The Writings Of Savitribai Phule- Dr. Saykar Satish Govind	19-21
7.	"A Study Of Employees Satisfaction With Special Reference To District Rural Development Agency (Drda) Ahmednagar (M.S.)" - *Mr. Thorat Rahul Dagadu, Dr. Satish D. Jagtap, Dr. Meghana M. Bhosale*	22-28
8.	Psychologists In Diabetes Care Settings: Role, Benefits, And Challenges - Shaikh Ezaz Abdulsattar	29-34
9.	To Study Of Adjustment Of Students In Ashram Schools And Private Schools - Mr. Khilare Sandeep Sitaram	35-39
10.	Community Mental Health And Covid-19 Outbreak - Dr. Santosh B. Gaikwad	40-44
11.	Hybrid Learning : An Educational Approach - Dr. Anil Kisan Karwar	45-48
12.	Major Innovative Practices In Teacher Training Programme - Dr. Sharad B.Ingawale	49-51
13.	Management Of Psychological Techniques In Dealing With Stress - Mr. Narote Goraksha Laxman	52-56
14.	नारी विमर्श : एक अध्ययन - प्रो. डॉ. अनुप दळवी	57-60
15.	दामोदर मोरे के काव्य की संवेदना - प्रा. बापुसाहेब बाबासाहेब थोरात	61-65
16.	साहित्यिक अनुसंधान के भेद - डॉ. बाबासाहेब भुजाडे	66-69
17.	मनोज सोनकर के काव्य में किसान – विमर्श - स. प्रा.सोनाली रामदास हरदास, प्रा.डॉ.अशोक धृपद गायकवाड	70-73
18.	हिंदी साहित्य और दलित विमर्श - *प्रा.डॉ. बाचकर बाळासाहेब धोंडीराम*	74-77
19.	स्वातंत्र्य चळवळीतील 'दिनमित्र 'या वृत्तपत्राचे योगदान - डॉ.सुनिल.पी.खिलारी	78-81
20.	परीघाबाहेरील वंचितांचे समाजवास्तव आणि साहित्यचित्रण - प्रा.उज्ज्वला भोर	82-91
22.	माझ्या लेखनातील वंचित समूहाचे विश्व - डॉ. संतोष पद्माकर पवार	92-95
23.	२००० नंतरच्या कादंब-यातील (निवडक) बदलत्या समकालीन वास्तवाचे स्वरूप किंवा चित्रण. - डॉ. बाळासाहेब शेळके	96-103
24.	प्राचीन मराठी साहित्यातील वंचितांचे चित्रण - डॉ. कैलास सोनू महाले	104-106
25.	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण -१९८६ आणि राष्ट्रीय शिक्षण धोरण-२०२० चा आकृतिबंधाच्या दृष्टीने तुलनात्मक अभ्यास - डॉ. अशोक सटवा माहुरे	107-111
26.	नव्वदोत्तरी मराठी ग्रामीण कादंबरीतील बदलते ग्रामजीवन आणि स्त्रीजीवन - डॉ. योगिता मारुती रांधवणे	112-115
27.	भारत आणि संयुक्त राष्ट्रे - डॉ. मेघराज एकनाथ औटी	116-118
28.	कोव्हिड १९ चे भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेल्या परिणामांचा अभ्यास - प्रा. सत्याप्पा शंकर कोळी	119-122
29.	नवीन शैक्षणिक धोरण -२०२० आणि शालेय व्यवस्थापन - डॉ.सोनुने.एस.एस	123-125
30.	समकालीन ग्रामीण कादंबरी आणि वास्तव - डॉ. जितेंद्र शामसिंग गिरासे	126-129
31.	प्राचीन भारतीय मंदिर स्थापत्यकलेचा उदय आणि विकास - श्री. पारधी रवींद्र पुनाजी	130-133
32.	भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यातील वृत्तपत्रांचे योगदान - प्रा. सुरेखा रामदास लगड	134-136
33.	एकविसाव्या शतकातील नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 - डॉ. निलिमा अंबाडकर	137-142
34.	समकालीन सामाजिक वास्तवाचे चित्रण करणारी 'खरडछाटणी' - दत्तात्रय बाळासाहेब सोनवणे	143-146

ISBN 978-81-957306-0-5

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण -१९८६ आणि राष्ट्रीय शिक्षण धोरण-२०२० चा आकृतिबधाच्या दृष्टीने तुलनात्मक अभ्यास

डॉ. अशोक सटवा माहुरे

विभाग प्रमुख, शिक्षणशास्त्र विभाग,

रा. ब. नारायणराव बोरावके कॉलेज, श्रीरामपूर, अहमदनगर

Email - ashok.poetry@gmail.com

गोषवारा -

भारतातातील शिक्षणाची परंपरा प्राचीन कालावधीपासून चालत आलेली आहे. संपूर्ण शिक्षण प्रक्रियेत समाजाच्या आणि देशाच्या बदलत्या गरजानुरुप शिक्षणव्यवस्थेत आमुलाग्र बदल करण्यात आले होते. ब्रिटीशकालीन भारतीय शिक्षण पद्धतीची सुरुवात इ. स. १८१३ साली चार्टर कायद्यामधील तरतुदीनुसार ब्रिटीश इस्ट इंडिया कंपनीला करावी लागली. परंतु खऱ्या अर्थाने सन १८३५ साली लॉर्ड मेकॉले भारतात आल्यानंतर शिक्षणाच्या स्तरीकारणास सुरुवात झाली. सन १९६४-६६ या कालवधीत प्रसिध्द वैज्ञानिक आणि शिक्षणतज्ञ डॉ. डी. एस. कोठारी यांच्या अध्यक्षतेखाली भारतीय शिक्षण आयोगाची स्थापना करण्यात आलेली होती. सदरील आयोगात भारतीय शिक्षणाच्या सर्व स्तरांचा अभ्यास करण्यात आला होता. भारताचे पंतप्रधान श्री. राजीव गांधी यांनी आपल्या पहिल्याच धोरणात्मक भाषणात भारताच्या २१ व्या शतकाच्या पदार्पणाच्या दृष्टीने नवीन शैक्षणिक धोरण देण्याचा मानस केला होता. त्यानुसार नवे १९८६ चे नवे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण ठरविण्यात आले. सन २००५ मध्ये राष्ट्रीय ज्ञान आयोगाची निर्मिती करण्यात आलेली होती आणि त्यानंतर शिक्षण व्यवस्थेतील सर्वात चांगला बदल म्हणून राष्ट्रीय शिक्षण धोरण-२०२० कडे पहिले जाते. म्हणून शिक्षणाच्या महत्त्वाच्या दोन्ही धोरणांचा तुलनात्मक अभ्यास संशोधकाने केलेला आहे.

कीवर्ड्स - शिक्षणाची ध्येये, शिक्षणाचा आकृतिबंध

प्रास्ताविक -

भारतीय शिक्षणाची परंपरा प्राचीन आहे. प्राचीन भारतात तक्षशीला, नालंदा, बनारस यासारखी जगविख्यात विद्यापीठे भारतात होती. याठिकाणी जगातून विद्यार्थी शिक्षण घेण्यासाठी येत असत याच्या इतिहासात नोंदी आहेत. ब्रिटीशकालीन भारतीय शिक्षण पद्धतीची सुरुवात इ. स. १८१३ साली चार्टर कायद्यामधील तरतुदीनुसार ब्रिटीश इस्ट इंडिया कंपनीला करावी लागली. परंतु खऱ्या अर्थाने सन १८३५ साली लॉर्ड मेकॉले भारतात आल्यानंतर शिक्षणाच्या स्तरीकारणास सुरुवात झाली. त्यानंतर भारतात शिक्षण संस्थाचे जाळे पसरण्यास सुरवात झाल्याचे आपल्या निदर्शनास येते. लॉर्ड मेकॉले च्या जाहीरनाम्यानंतर सन १८५४ मध्ये सर चार्ल्स वूड यांनी भारतीय शिक्षणाच्या सर्व बाजूंना स्पर्श करणारी योजना मांडली. यामध्ये शिक्षणाला महत्वाचे कर्तव्य मानले. शिक्षणाचे माध्यम इंग्रजी असावे परंतु स्थानिक भाषेचा